

IMMANUEL KANT

ΚΡΙΤΙΚΗ
ΤΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΧΟΛΙΑ
ΚΟΣΤΑΣ ΑΝΔΡΟΥΛΙΑΚΗΣ

ΙΑΕΟΥΡΑΜΜΑ

φύσης ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τή φύση, ἐνῶ ἡ φύση δέν ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τούς ὅρους, κατά τούς ὁποίους ἐμεῖς ἐπιδιώκομε νά ἀποκτήσομε μιά, σέ σχέση μέ τούς ὅρους αὐτούς, ἐντελῶς τυχαία ἔννοια τῆς φύσης.

Ἀφοῦ λοιπόν οἱ καθολικοὶ φυσικοὶ νόμοι ἔχουν τό θεμελίό τους στή διάνοιά μας, ἡ ὁποία τούς ὑπαγορεύει στή φύση (μολονότι σύμφωνα μέ τή γενική ἀπλῶς ἔννοιά της ὡς φύσης), ἡ ἀρχή ἐκείνη δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἀκόλουθη: οἱ εἰδικοί ἐμπειρικοί νόμοι θά πρέπει νά θεωροῦνται, ὅσον ἀφορᾶ σέ ὅ,τι παραμένει ἀπροσδιόριστο ἀπό τούς καθολικούς φυσικούς νόμους, σύμφωνα μέ μιά τέτοια ἐνότητα, ὡς ἐάν τούς εἶχε δημιουργήσει καί αὐτούς μιά διάνοια (ὄχι ὁμως ἡ δική μας) χάριν τῶν δικῶν μας γνωστικῶν ικανοτήτων, ὥστε νά καθιστᾶ δυνατό ἕνα σύστημα τῆς ἐμπειρίας κατά εἰδικούς φυσικούς νόμους. "Ὅχι ὅτι θά ἔπρεπε μέ τόν τρόπο αὐτό νά γίνει πράγματι δεκτὴ μιά τέτοια διάνοια (διότι ἡ Ἰδέα αὐτή λειτουργεῖ ὡς ἀρχή μόνο γιά τήν ἀναστοχαστική κριτική δύναμη, γιά νά στοχάζεται καί ὄχι γιά νά καθορίζει). Ἀλλά ἡ γνωστική αὐτή ικανότητα δίδει ἕνα νόμο ἀπλῶς στόν ἑαυτό της καί ὄχι στή φύση.

XXVIII

Ἐπειδὴ ἡ ἔννοια ἐνός ἀντικειμένου, ἐφ' ὅσον περιέχει συγχρόνως τήν αἰτία⁵ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ὀνομάζεται σκοπός,⁶ ἐνῶ ἡ συμφωνία ἐνός πράγματος μέ τήν ιδιότητα ἐκείνη τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία εἶναι δυνατή μόνο σύμφωνα μέ σκοπούς, ὀνομάζεται σκοπιμότητα⁷ τῆς μορφῆς τους, γιά τοῦτο ἀποτελεῖ ἡ σκοπιμότητα τῆς φύσης μέσα στήν ποικιλία της τήν ἀρχή τῆς κριτικῆς δύναμης, ὅσον ἀφορᾶ στή μορφή τῶν πραγμάτων τῆς φύσης ὑπό ἐμπειρικούς νόμους ἐν γένει. Ἡ φύση παριστάνεται μέσω τῆς ἔννοιας αὐτῆς μέ τέτοιο τρόπο, ὡς ἐάν περιεῖχε μιά διάνοια τήν ἀρχή τῆς ἐνότητας τῆς ποικιλίας τῶν ἐμπειρικῶν της νόμων.

Ἡ σκοπιμότητα τῆς φύσης εἶναι λοιπόν μιά εἰδική a priori ἔννοια ἡ ὁποία ἔχει ἀπλῶς τήν προέλευσή της στήν ἀναστοχαστική κριτική δύναμη. Διότι δέν μπορεῖ νά ἀποδώσει κανεῖς στά προϊόντα τῆς φύσης ἕνα τέτοιο πράγμα, ὅπως εἶναι ἡ σχέση τῆς φύσης σέ αὐτά μέ σκοπούς· παρά μόνο μπορεῖ νά μεταχειρίζε-

5. Grund.

6. Zweck.

7. Zweckmässigkeit = συμφωνία μέ σκοπούς, «τελικότητα».

ται τήν ἔννοια αὐτή, ὥστε νά στοχάζεται γιά τή φύση ὅσον ἀφορᾶ στή συνάφεια τῶν φαινομένων σ' αὐτήν, ἡ ὁποία εἶναι δεδομένη σύμφωνα μέ ἐμπειρικούς νόμους. Ἐπί πλέον, ἡ ἔννοια ἐκείνη διακρίνεται ἐντελῶς ἀπό τήν πρακτική σκοπιμότητα (τῆς ἀνθρώπινης τέχνης ἢ καί τῶν ἡθῶν), μολονότι τή σκεπτόμαστε κατά μίαν ἀναλογία μέ αὐτήν.

V.

XXIX

Ἡ ἀρχή τῆς μορφικῆς σκοπιμότητος τῆς φύσης εἶναι μιά ὑπερβατολογική ἀρχή τῆς κριτικῆς δύναμης

Ἡ ὑπερβατολογική ἀρχή εἶναι ἐκείνη μέ τήν ὁποία παριστάνεται ὁ a priori καθολικός ὅρος, ὑπό τόν ὁποῖο καί μόνο τά πράγματα μποροῦν νά γίνουν ἐν γένει ἀντικείμενα τῆς γνώσης μας. Ἀντιθέτως, μιά ἀρχή ὀνομάζεται μεταφυσική, ὅταν παριστάνει τόν a priori ὅρο, ὑπό τόν ὁποῖον καί μόνον ἀντικείμενα, πού ἡ ἔννοιά τους πρέπει νά ἔχει δοθεῖ ἐμπειρικῶς, μποροῦν a priori νά προσδιορισθοῦν πληρέστερα. Ἐτσι, ἡ ἀρχή τῆς γνώσης τῶν σωμάτων ὡς οὐσιῶν καί ὡς μεταβλητῶν οὐσιῶν εἶναι ὑπερβατολογική, ἐάν δηλώνει ὅτι ἡ μεταβολή τους πρέπει νά ἔχει μίαν αἰτία· εἶναι ὁμως μεταφυσική, ἐάν δηλώνει ὅτι ἡ μεταβολή τους πρέπει νά ἔχει μιά ἐξωτερική αἰτία. Διότι στήν πρώτη περίπτωση, τό σῶμα πρέπει νά νοηθεῖ μόνο μέσω ὄντολογικῶν κατηγορημάτων (καθαρῶν ἐνοιῶν τῆς διάνοιας), π.χ. ὡς οὐσία, γιά νά γνωρίσομε τήν πρόταση a priori· ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση, θά πρέπει νά τεθεῖ ὡς θεμελίον γιά τήν πρόταση αὐτή ἡ ἐμπειρική ἔννοια ἐνός πράγματος (ὡς ἐνός κινητοῦ πράγματος στόν χῶρο), ὅποτε ὁμως μπορεῖ νά ἐννοεῖ κάποιος ἐντελῶς a priori ὅτι ἀποδίδεται στό σῶμα τό κατηγορημα τοῦτο (τῆς κίνησης μόνο μέσω ἐξωτερικῆς αἰτίας). — Ἐτσι, ὅπως θά δεῖξω ἀμέσως, ἡ ἀρχή τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσης (μέσα στήν ποικιλία τῶν ἐμπειρικῶν της νόμων) εἶναι μιά ὑπερβατολογική ἀρχή. Διότι ἡ ἔννοια τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὅσον τά σκεπτόμαστε ὅτι ὑπάρχουν στήν ἀρχή τούτη, ἀποτελεῖ ἀπλῶς τήν καθαρῆ ἔννοια τῶν ἀντικειμένων τῆς δυνατῆς γνώσης τῆς ἐμπειρίας ἐν γένει καί δέν περιέχει τίποτε ἐμπειρικό. Ἀντιθέτως, ἡ ἀρχή τῆς πρακτικῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία πρέπει νά νοηθεῖ μέσα στήν

XXX

Ἰδέα τοῦ καθορισμοῦ μιᾶς ἐλεύθερης θέλησης, θὰ ἦταν μιὰ μεταφυσικὴ ἀρχή· διότι ἡ ἔννοια ἐνός ἐπιθυμητικοῦ ὡς θέλησης θὰ πρέπει βέβαια νὰ δίδεται ἐμπειρικῶς (δὲν ἀνήκει στὰ υπερβατολογικὰ κατηγορήματα). Μολαταῦτα, καὶ οἱ δύο ἀρχές δὲν εἶναι ἐμπειρικές, ἀλλὰ a priori ἀρχές· διότι γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ κατηγορουμένου μέ τὴν ἐμπειρικὴ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου τῶν κρίσεων τοὺς δὲν ἀπαιτεῖται καμιά ἄλλη ἐμπειρία, ἀλλὰ ἡ σύνδεση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ἐντελῶς a priori.

XXXI Ὅτι ἡ ἔννοια μιᾶς σκοπιμότητος τῆς φύσης ἀνήκει στίς υπερβατολογικὲς ἀρχές μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διαβλέψει ἐπαρκῶς ἀπὸ τοὺς γνώμονες τῆς κριτικῆς δύναμης, οἱ ὅποιοι τίθενται a priori ὡς θεμέλιο τῆς ἔρευνας τῆς φύσης καὶ ἐν τούτοις δὲν ἀφοροῦν σέ τίποτε ἄλλο παρά μόνο στὴ δυνατότητα τῆς ἐμπειρίας, ἄρα στὴ γνώση τῆς φύσης, ὅχι ὅμως ἀπλῶς ὡς φύσης ἐν γένει, ἀλλὰ ὡς φύσης πού καθορίζεται ἀπὸ μιὰ ποικιλία εἰδικῶν νόμων. — Οἱ κανόνες τοῦτοι ἀπαντῶνται ἀρκετὰ συχνά ἀλλὰ μόνο διεσπαρμένοι, ὡς θέσεις⁸ τῆς μεταφυσικῆς σοφίας καὶ στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, μέ τὴν εὐκαιρία ὀρισμένων κανόνων, τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ὁποίων δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει κανεὶς μέ ἔννοιες. «Ἡ φύση ἀκολουθεῖ τὸ συντομότερο δρόμο (*lex parsimoniae*)· δὲν κάνει ὡστόσο ἄλλα, οὔτε στὴ σειρά τῶν μεταβολῶν τῆς οὔτε στὴ σύνθεση τῶν εἰδοποιητικῶς διαφορετικῶν μορφῶν τῆς (*lex continui in natura*)· ἡ μεγάλη ποικιλία τῆς σέ ἐμπειρικούς νόμους ἀποτελεῖ ἐν τούτοις ἐνότητα κάτω ἀπὸ λίγες ἀρχές (*principia praeter necessitatem non sunt multiplicanda*)» κ.ο.κ.⁹

Ἐάν ὅμως σκέπτεται κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν προέλευση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν καὶ τὸ ἐπιχειρεῖ μέ τὴν ψυχολογικὴ μέθοδο, τοῦτο ἀντίκειται ἐντελῶς στὸ νόημά τους. Διότι οἱ ἀρχές αὐτές δὲν λένε τί συμβαίνει, δηλαδὴ σύμφωνα μέ ποιόν κανόνα διεξάγουν οἱ γνωστικὲς δυνάμεις μας πράγματι τὸ παιχνίδι τους καὶ πῶς τελεῖται ἡ κρίση, ἀλλὰ πῶς ὀφείλει νὰ τελεῖται καὶ ὅταν οἱ ἀρχές εἶναι ἀπλῶς ἐμπειρικές, δὲν προκύπτει ἐκείνη ἡ λογικὴ ἀντι-

8. Sentenzen = ἀποφθέγματα. Ὁ ἔρος εἶναι τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Πρὸβλ. τὴ *Summa sententiarum* (πού ἀπεδίδετο παλαιότερα στὴ σχολή τοῦ Hugo τοῦ St. Victor)· πρὸ παντός, Petrus Lombardus, *Sententiarum Libri IV* (PL, τ. 192, 519-964).

9. Ἡ τελευταία θέση ἡ ἀρχή («[τὰ ὄντα καὶ] οἱ ἀρχές δὲν πρέπει νὰ πολλαπλασιάζονται πέραν τοῦ ἀναγκαίου») ἀποτελεῖ τὸ περιώνυμο «ξυράφι τοῦ Ὁκαμ» (κατὰ τὸν Γουλιέλμο τοῦ Ockham, περ. 1290-1349). Πρὸβλ. KKA, Β 680.

κειμενικὴ ἀναγκαιότητα. Συνεπῶς, ἡ σκοπιμότητα τῆς φύσης ἀποτελεῖ γιὰ τίς γνωστικὲς μας ἰκανότητες καὶ τὴ χρῆση τους, ὅπως φανερώνεται μέ διαύγεια ἀπὸ αὐτές, μιὰ υπερβατολογικὴ ἀρχή τῶν κρίσεων καὶ γιὰ τοῦτο χρειάζεται μιὰ υπερβατολογικὴ παραγωγή, μέσω τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στίς a priori πηγές τῆς γνώσης ὁ λόγος νὰ κρίνομε μέ τὸν τρόπο αὐτόν.

Πράγματι, στοὺς λόγους τῆς δυνατότητας μιᾶς ἐμπειρίας βρίσκομε πρῶτα, ἀσφαλῶς, κάτι ἀναγκαῖο, τοὺς καθολικούς νόμους, χωρὶς τοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἡ φύση ἐν γένει (ὡς ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων). Τούτοι οἱ νόμοι βασίζονται στίς κατηγορίες πού ἐφαρμόζονται στοὺς μορφικούς ὅρους κάθε ἐπιπέτου δυνατότητος σέ μᾶς, ἐφ' ὅσον δίδεται καὶ αὐτὴ a priori. Ὑπὸ τοὺς νόμους αὐτοὺς λοιπόν, ἡ κριτικὴ δύναμη εἶναι καθοριστικὴ· διότι δὲν ἔχει νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ὑπάγει σέ δεδομένους νόμους. Π.χ. ἡ διάνοια λέγει: κάθε μεταβολὴ ἔχει τὴν αἰτία τῆς (γενικός φυσικός νόμος). Ἡ υπερβατολογικὴ κριτικὴ δύναμη δὲν ἔχει λοιπόν νὰ κάμει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀναφέρει a priori τὸν ὅρο τῆς ὑπαγωγῆς κάτω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς διάνοιας πού μνημονεύθηκε· καὶ τοῦτος εἶναι ἡ διαδοχὴ τῶν προσδιορισμῶν ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Γιὰ τὴ φύση λοιπόν ἐν γένει (ὡς ἀντικείμενο τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας) ἀναγνωρίζεται ὁ νόμος ἐκεῖνος ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖος. — Ἐκτός ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνον τὸ μορφικόν ὅρο τοῦ χρόνου, τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης καθορίζονται ἢ, ὅσο μπορεῖ νὰ κρίνει κανεὶς a priori, μποροῦν νὰ καθορίζονται, κατὰ διαφόρους ἀκόμη τρόπους, ἔτσι ὥστε διαφορετικὲς κατὰ τὸ εἶδος φύσεις, πέραν τῶν κοινῶν τους στοιχείων, ἀφοῦ ἀνήκουν στὴ φύση ἐν γένει, νὰ μποροῦν νὰ εἶναι ἀκόμη αἰτίες κατὰ ἀπείρως ποικίλους τρόπους. Καὶ καθέννας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρόπους πρέπει (σύμφωνα μέ τὴν ἔννοια μιᾶς αἰτίας ἐν γένει) νὰ ἔχει τὸν κανόνα του πού εἶναι νόμος, καὶ ἄρα συνεπάγεται ἀναγκαιότητα, μολονότι ἐμεῖς, σύμφωνα μέ τίς ιδιότητες καὶ τοὺς περιορισμούς τῶν γνωστικῶν μας ἰκανότητων, δὲν κατανοοῦμε καθόλου τὴν ἀναγκαιότητα αὐτὴ. Συνεπῶς, πρέπει νὰ σκεφθοῦμε ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἀπλῶς ἐμπειρικούς νόμους τῆς φύσης, τὴ δυνατότητα ἀπείρως ποικίλων ἐμπειρικῶν νόμων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐν τούτοις γιὰ τὴν κατανόησή μας τυχαῖοι (δὲν μποροῦν νὰ γνωσθοῦν a priori)· ὅσον ἀφορᾷ δέ σ' αὐτούς, κρίνομε τὴν ἐνότητα τῆς φύσης σύμφωνα μέ ἐμπειρικούς νόμους καὶ τὴ δυνατότητα τῆς ἐνότητας τῆς

XXXII

ἐμπειρίας (ὡς συστήματος σύμφωνα μὲ ἐμπειρικούς νόμους) ὡς τυχαία. Ὅμως, μιά τέτοια ἐνότητα πρέπει ἀναγκαίως νά προϋποθεθεῖ καί νά γίνει δεκτὴ, διότι διαφορετικὰ δὲν θά ὀλοκληρωνόταν μιά καθολικὴ συνάφεια ἐμπειρικῶν γνώσεων σέ ἓνα σύνολο τῆς ἐμπειρίας, ἀφοῦ οἱ καθολικοὶ φυσικοὶ νόμοι παρέχουν μὲν μιά τέτοια συνάφεια τῶν πραγμάτων κατὰ τό γένος τους, θεωρημένων ὡς πραγμάτων τῆς φύσης ἐν γένει, ἀλλὰ ὄχι κατὰ τό εἶδος, ὡς ὀρισμένων, συγκεκριμένων ὄντων τῆς φύσης. Γιά τοῦτο, ἡ κριτικὴ δύναμη θά πρέπει νά δεχθεῖ γιά τὴ δική της χρῆση ὡς a priori ἀρχή, ὅτι τὰ τυχαία, γιά τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση, στοιχεῖα στοὺς εἰδικούς (ἐμπειρικούς) φυσικούς νόμους περιέχουν μολαταῦτα μιά νόμιμη ἐνότητα —τὴν ὁποία ἐμεῖς μὲν δὲν μπορούμε νά ἐξηγήσουμε ἀλλὰ πού εἶναι ἐν τούτοις νοητὴ— στή σύνθεση τοῦ πολλαπλοῦ ὕλικου τους σέ μιά καθ' ἑαυτὴν δυνατὴ ἐμπειρία. Ἐπομένως, ἐπειδὴ ἡ νόμιμη ἐνότητα μέσα σέ μιά σύνθεση —τὴν ὁποία ἀναγνωρίζομε ὡς σύμφωνη μὲν πρὸς μίαν ἀναγκαίαν πρόθεση (μῖαν ἀνάγκη) τῆς διάνοιας, συγχρόνως ὅμως ὡς καθ' ἑαυτὴν τυχαία— παριστάνεται ὡς σκοπιμότητα τῶν ἀντικειμένων (ἐδῶ: τῆς φύσης), γιά τοῦτο πρέπει ἡ κριτικὴ δύναμη —ἡ ὁποία εἶναι, ὅσον ἀφορᾶ στὰ πράγματα πού ὑπάγονται σέ δυνατούς ἐμπειρικούς νόμους (οἱ ὁποῖοι ἀπομένουν ἀκόμη νά ἀνακαλυφθοῦν), ἀπλῶς ἀναστοχαστικὴ— νά σκέπτεται τὴ φύση ὡς πρὸς τοὺς νόμους αὐτοὺς σύμφωνα μὲ μίαν ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος γιά τὴ γνωστικὴ μας ἰκανότητα, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὕστερα στοὺς παραπάνω κανόνες τῆς κριτικῆς δύναμης. Ἀλλὰ ἡ ὑπερβατολογικὴ τούτῃ ἔννοια μιᾶς σκοπιμότητος τῆς φύσης δὲν εἶναι οὔτε μιά ἔννοια τῆς φύσης οὔτε μιά ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, διότι δὲν ἀποδίδει στὸ ἀντικείμενο (στὴ φύση) ἀπολύτως τίποτε, παρά μόνο παριστάνει τὸν μοναδικὸ τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νά ἐνεργοῦμε κατὰ τὸν ἀναστοχασμὸ γιά τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσης μὲ στόχο μιά ἐμπειρία μὲ πλήρη συνάφεια· συνεπῶς, εἶναι μιά ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ (γνώμονας) τῆς κριτικῆς δύναμης. Γιά τοῦτο καί ἐμεῖς χαίρομασθε (πράγματι, ἀπαλλασσόμαστε ἀπὸ μίαν ἀνάγκη), ὡς ἐάν ἦταν μιά εὐτυχὴς σύμπτωση πού εὐνοεῖ τὴν πρόθεσή μας, ὅταν συναντοῦμε μιά τέτοια συστηματικὴ ἐνότητα κάτω ἀπὸ ἀπλῶς ἐμπειρικούς νόμους. Καί τοῦτο, μολονότι ἔπρεπε ἀναγκαίως νά δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιά τέτοια ἐνότητα, χωρὶς ὅμως νά μπορούμε νά τὴν κατανοήσουμε ἢ νά τὴν ἀποδείξομε.

Γιά νά πεισθεῖ κανεὶς ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς παραγω-

γῆς τῆς ἔννοιας αὐτῆς καθὼς καί τὴν ἀναγκαιότητα νά τὴν ἀποδεχθοῦμε ὡς ὑπερβατολογικὴ ἀρχὴ τῆς γνώσης, ἄς σκεφθεῖ μόνο τό μέγεθος τοῦ προβλήματος: νά δημιουργήσουμε, ἀπὸ τίς δεδομένες ἀντιλήψεις μιᾶς φύσης πού περιέχει ὅπωςδήποτε μίαν ἄπειρη ποικιλία ἐμπειρικῶν νόμων, μιά ἐμπειρία μὲ συνάφεια, ἓνα πρόβλημα πού βρίσκεται a priori στή διάνοιά μας. Ἡ διάνοια κατέχει βέβαια a priori καθολικούς νόμους τῆς φύσης, χωρὶς τοὺς ὁποίους δὲν θά μπορούσε ἡ τελευταία νά γίνει διόλου ἀντικείμενο μιᾶς ἐμπειρίας· χρειάζεται ὅμως ἐπὶ πλεόν καί μιά ὀρισμένη τάξη τῆς φύσης, κατὰ τοὺς εἰδικούς κανόνες της, πού μπορούν νά γίνον γνωστοὶ στή διάνοια μόνον ἐμπειρικῶς καί πού εἶναι σέ σχέση μ' αὐτὴν τυχαῖοι. Τοὺς κανόνες αὐτούς, χωρὶς τοὺς ὁποίους δὲν θά συνέβαινε καμία πρόοδος ἀπὸ τὴν καθολικὴ ἀναλογία μιᾶς δυνατῆς ἐμπειρίας ἐν γένει πρὸς τὴν εἰδικὴ ἀναλογία, πρέπει ἡ διάνοια νά τοὺς νοεῖ ὡς νόμους (δηλαδή ὡς ἀναγκαίους)· διότι διαφορετικὰ δὲν θά ἀποτελοῦσαν μιά τάξη τῆς φύσης, ἂν καί ἡ διάνοια δὲν γνωρίζει τὴν ἀναγκαιότητά τους οὔτε θά μπορούσε νά τὴν κατανοήσῃ ποτέ. Μολονότι λοιπὸν ἡ διάνοια δὲν μπορεῖ νά προσδιορίσει a priori τίποτε ὅσον ἀφορᾶ στὰ ἀντικείμενα, πρέπει ὡστόσο, γιά νά μπορεῖ νά ἀναζητεῖ αὐτοὺς τοὺς λεγόμενους ἐμπειρικούς νόμους, νά θέτει ὡς θεμέλιο σέ κάθε ἀναστοχασμὸ γιά τὴ φύση μίαν a priori ἀρχή, ὅτι δηλαδή εἶναι δυνατὴ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους αὐτοὺς μιά ἀναγνωρίσιμη τάξη τῆς φύσης. Μιά τέτοια ἀρχὴ ἐκφράζουν οἱ ἀκόλουθες προτάσεις: ὅτι ὑπάρχει στή φύση μιά κατανοητὴ σέ μᾶς ὑπόταξη γενῶν καί εἰδῶν ὅτι τὰ γένη μὲ τὴ σειρά τους ἀλληλοπροσεγγίζονται σύμφωνα μὲ μιά κοινὴ ἀρχή, ὥστε νά εἶναι δυνατὴ μιά μετάβαση ἀπὸ τό ἓνα γένος στὸ ἄλλο καί μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν σέ ἓναν ἄνωτερο· ὅτι, ἀφοῦ φαίνεται στή διάνοιά μας ἀρχικῶς ἀναπόφευκτο νά πρέπει νά ἀποδέχεται γιά τὴν εἰδοποιὸ διαφορά τῶν φυσικῶν ἀποτελεσμάτων ἄλλα τόσα διαφορετικὰ εἶδη τῆς αἰτιότητος (τὰ ὁποία ὡστόσο μπορεῖ νά ὑπάγονται σέ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀρχῶν), θά πρέπει νά ἀσχολούμαστε μὲ τὴν ἀναζήτηση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν κ.ο.κ. Ἡ συμφωνία τούτῃ τῆς φύσης μὲ τὴ γνωστικὴ μας ἰκανότητα προϋποτίθεται a priori ἀπὸ τὴν κριτικὴ δύναμη χάριν τοῦ ἀναστοχασμοῦ της γιά τὴ φύση κατὰ τοὺς ἐμπειρικούς της νόμους· καί ἐνῶ ἡ διάνοια ἀναγνωρίζει συνάμα τὴ συμφωνία αὐτὴ ὡς ἀντικειμενικῶς τυχαία, μόνον ἡ κριτικὴ δύναμη τὴν ἀποδίδει στή φύση ὡς ὑπερβατολογικὴ σκο-

XXXV

XXXVI

XXXIV

πιμότητα (σέ σχέση με τὴ γνωστικὴ ικανότητα τοῦ ὑποκειμένου): διότι, ἂν δὲν τὴν προϋποθέταμε, δὲν θὰ εἶχαμε μιὰ τάξη τῆς φύσης σύμφωνα με ἐμπειρικούς νόμους καὶ ἄρα οὔτε ἓναν ὀδηγητικό μίτο γιὰ μιὰ ἐμπειρία πού συγκροτεῖται με τοὺς νόμους αὐτοὺς σέ ὅλη τὴν ποικιλία τους καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἔρευνά τους.

Πράγματι, μπορούμε ἀσφαλῶς νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἀσχέτως ὅλης τῆς ὁμοιομορφίας τῶν πραγμάτων τῆς φύσης σύμφωνα με τοὺς καθολικούς νόμους, χωρὶς τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ὑφίστατο καθόλου ἡ μορφή μιᾶς γνώσης τῆς ἐμπειρίας ἐν γένει, ἡ εἰδοποιός διαφοροποίηση τῶν ἐμπειρικῶν νόμων τῆς φύσης μαζί με τὰ ἀποτελέσματά τους θὰ μπορούσε ἐν τούτοις νὰ εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ εἶναι γιὰ τὴ διάνοιά μας ἀδύνατον νὰ ἀνακαλύψει σ' αὐτὴν μιὰ κατανοητὴ τάξη, νὰ διαιρέσει τὰ προϊόντα της σέ γένη καὶ εἶδη, γιὰ νὰ χρησιμοποιεῖ τίς ἀρχές τῆς ἐξήγησης καὶ τῆς κατανόησης τοῦ ἑνός γιὰ τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἄλλου καὶ νὰ συγκροτήσῃ μιὰ ἐμπειρία με εἰρμό ἀπὸ ἓνα τόσο συγκεχυμένο γιὰ μᾶς ὕλικό (στὴν πραγματικότητα, μοναχὰ ἀπείρως ποικίλο, μὴ κατάλληλο γιὰ τὴ δική μας δύναμη κατανοήσεως).

Ἡ κριτικὴ δύναμη κατέχει, λοιπόν, ἐπίσης μίαν a priori ἀρχὴ γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς φύσης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ ὑποκειμενικὴν ἄποψη, μέσω τῆς ὁποίας ἐπιτάσσει ἓνα νόμο ὄχι στὴ φύση (ὡς αὐτονομία),¹⁰ ἀλλὰ στὸν ἑαυτὸ της (ὡς ἑαυτονομία),¹¹ γιὰ τὸν ἀναστοχασμό περὶ τῆς φύσης. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ὀνομάσουμε νόμο τῆς ἐξειδικεύσεως τῆς φύσης ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἐμπειρικούς της νόμους, ἓνα νόμο, τὸν ὁποῖο ἡ κριτικὴ δύναμη δὲν γνωρίζει a priori στὴ φύση, παρὰ τὸν ἀποδέχεται με σκοπὸ νὰ συνθέσει μιὰ γνώριμη γιὰ τὴ διάνοιά μας τάξη, κατὰ τὴ διαίρεση τῶν καθολικῶν νόμων τῆς φύσης, ὅταν θέλει νὰ ὑποτάξῃ σ' αὐτοὺς μιὰ ποικιλία τῶν εἰδικῶν νόμων. Συνεπῶς, ὅταν λέγει κανεὶς: ἡ φύση ἐξειδικεύει τοὺς καθολικούς της νόμους σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος γιὰ τὴ δική μας γνωστικὴ ικανότητα, δηλαδή γιὰ νὰ εἶναι κατάλληλοι γιὰ τὴν ἀνθρώπινη διάνοια κατὰ τὸ ἀναγκαῖο ἔργο της, τὸ ὁποῖο συνίσταται στὸ νὰ βρῆσκει γιὰ τὸ εἰδικό πού τῆς παρέχει ἡ ἀντίληψη τὸ καθολικό, καὶ γιὰ τὸ διαφορετικό πάλι (ἀλλὰ βεβαίως καθολικό γιὰ τὸ κάθε εἶδος) νὰ βρῆσκει τὴ σύνδεση μέσα στὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς, τότε οὔτε

10. Autonomie.

11. Heautonomie.

ἐπιτάσσει κανεὶς μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἓναν νόμο στὴ φύση οὔτε μαθαίνει ἓναν νόμο ἀπ' αὐτὴν με τὴν παρατήρηση (μολονότι μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεί μ' αὐτὴν ἢ ἀνωτέρω ἀρχή). Διότι δὲν εἶναι μιὰ ἀρχὴ τῆς καθοριστικῆς, ἀλλὰ, ἀπλῶς, τῆς ἀναστοχαστικῆς κριτικῆς δύναμης. "Ὅπως δηλαδή καὶ ἂν εἶναι ὀργανωμένη ἡ φύση σύμφωνα με τοὺς καθολικούς της νόμους, ἐμεῖς θέλομε ἀπλῶς νὰ ἐξερευνοῦμε τοὺς ἐμπειρικούς της νόμους σύμφωνα ἐντελῶς μ' ἐκείνη τὴν ἀρχὴ [τῆς ἐξειδίκευσης τῆς φύσης] καὶ τοὺς κανόνες πού βασίζονται σ' αὐτὴν: ἐπειδὴ μόνον κατὰ τὸ μέτρο πού ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ἐκείνη, μπορούμε νὰ προχωροῦμε με τὴ χρῆση τῆς διάνοιάς μας στὴν ἐμπειρία καὶ νὰ ἀποκτοῦμε γνώση.

VI.

Περὶ τῆς συνδέσεως τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς με τὴν ἔννοια τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσης

Ἡ συμφωνία πού σκεφθήκαμε μεταξύ τῆς φύσης μέσα στὴν ποικιλία τῶν εἰδικῶν νόμων της καὶ τῆς ἀνάγκης μας νὰ ἀνακαλύπτομε καθολικότητα τῶν ἀρχῶν γι' αὐτὴν, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ, σύμφωνα με ὅσα μπορούμε νὰ κατανοήσουμε, ὡς τυχαία ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ὡς ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς διάνοιάς μας, καὶ συνεπῶς ὡς σκοπιμότητα, μέσω τῆς ὁποίας ἡ φύση συμφωνεῖ με τὴν πρόθεσή μας, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἀποβλέπει στὴ γνώση. — Οἱ καθολικοὶ νόμοι τῆς διάνοιας πού εἶναι συγχρόνως νόμοι τῆς φύσης, εἶναι γι' αὐτὴν τὸ ἴδιο ἀναγκαῖοι (ἂν καὶ πηγάζουν ἀπὸ αὐτενέργεια) ὅπως καὶ οἱ νόμοι τῆς κίνησης τῆς ὕλης καὶ ἡ δημιουργία τους δὲν προϋποθέτει καμιά πρόθεση τῶν γνωστικῶν μας ικανοτήτων, διότι μόνον με τοὺς νόμους αὐτοὺς ἀποκτοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ ἔννοια τοῦ τί εἶναι γνώση τῶν πραγμάτων (τῆς φύσης) καὶ τοὺς ἀποδίδομε ἀναγκαίως στὴ φύση ὡς ἀντικείμενο τῆς γνώσης μας ἐν γένει. "Ὅμως, ὅτι ἡ τάξη τῆς φύσης κατὰ τὸς εἰδικούς της νόμους, παρ' ὅλη τὴν, τουλάχιστον δυνατὴ, ποικιλία καὶ ἀνομοιογένειά τους πού υπερβαίνει τὴ δική μας δύναμη κατανοήσεως, εἶναι μολαταῦτα πράγματι συμβατὴ με τὴν τελευταία, τοῦτο εἶναι, ὅσο μπορούμε νὰ ἐνοήσουμε, τυχαῖο. Καὶ ἡ ἀνακάλυψη τῆς τάξης αὐτῆς εἶναι ἓνα ἔργο τῆς διάνοιας πού τελεῖται με πρόθεση γιὰ ἓναν ἀναγκαῖο σκοπὸ της, δηλαδή νὰ εἰ-

XXXVIII

XXXVII

XXXIX

σαγάγει ἐνόητα τῶν ἀρχῶν στή φύση· ἓνα σκοπό πού πρέπει ὕστερα νά ἀποδώσει ἡ κριτική δύναμη στή φύση, διότι ἡ διάνοια δέν μπορεῖ νά τῆς προδιαγράψει κανένα νόμο σχετικῶς.

Ἡ ἐπίτευξη κάθε πρόθεσης συνδέεται μέ τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς. Καί ἐάν ὁ ὅρος τῆς πρόθεσης εἶναι μιά *a priori* παράσταση, ὅπως ἐδῶ μιά ἀρχή γιά τήν ἀναστοχαστική κριτική δύναμη ἐν γένει, τότε τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καθορίζεται ἐπίσης ἀπό ἓναν *a priori* λόγο καί ἐγκύρως γιά τόν καθένα· καί μάλιστα ἀπλῶς μέσω τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου μέ τή γνωστική ικανότητα, χωρίς ἡ ἔννοια τῆς σκοπιμότητας νά λαμβάνει ἐδῶ καθόλου ὑπ' ὄψιν τό ἐπιθυμητικό, ἔτσι ὥστε τούτη διακρίνεται ἐντελῶς ἀπό κάθε πρακτική σκοπιμότητα τῆς φύσης.

Πράγματι, ἀφοῦ δέν διαπιστώνομε τήν παραμικρή ἐπίδραση τῆς σύμπτωσης τῶν ἀντιλήψεων μέ τούς νόμους σύμφωνα μέ τίς καθολικές ἔννοιες τῆς φύσης (τίς κατηγορίες) ὅσον ἀφορᾷ στό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς, οὔτε καί μπορούμε νά τή διαπιστώσομε, διότι ἡ διάνοια λειτουργεῖ ἐδῶ ἀναγκαίως χωρίς πρόθεση, σύμφωνα μέ τή φύση τῆς, γιά τοῦτο, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ συμβατότητα πού ἀνακαλύψαμε δύο ἢ περισσοτέρων ἐμπειρικῶν, ἑτερογενῶν φυσικῶν νόμων κάτω ἀπό μίαν ἀρχή πού περιλαμβάνει καί τούς δύο, εἶναι ὁ λόγος μιᾶς πολύ αἰσθητῆς ἡδονῆς, καί μάλιστα συχνά ἐνός θαυμασμοῦ, ἀκόμη καί ἐνός πού δέν παύει, μολονότι εἶναι κανεῖς ἤδη ἀρκετά οικεῖος μέ τό ἀντικείμενό του. Βεβαίως, δέν αἰσθανόμαστε πιά καμιάν αἰσθητῆ ἡδονή ἀπό τό κατανοήσιμο τῆς φύσης καί ἀπό τήν ἐνόητά τῆς τῶν διαιρέσεών τῆς σέ γένη καί εἶδη, μέσω τῶν ὁποίων καί μόνο εἶναι δυνατές οἱ ἐμπειρικές ἔννοιες, μέ τίς ὁποῖες γνωρίζομε τή φύση σύμφωνα μέ τούς εἰδικούς τῆς νόμους· ἡ ἡδονή ὅμως τούτη ὑπῆρξε ἀσφαλῶς κάποτε, καί μόνον ἐπειδή ἀκόμη καί ἡ κοινότερη ἐμπειρία δέν θά ἦταν δυνατή χωρίς αὐτήν, ἀναμείχθηκε σιγά-σιγά μέ τήν ἀπλή γνώση καί δέν γίνεται πιά ἰδιαίτερος ἀντιληπτή. — Ἀπαιτεῖται λοιπόν κάτι πού, κατά τήν κρίση τῆς φύσης, ἐφιστᾷ τήν προσοχή στή σκοπιμότητά τῆς γιά τή διάνοιά μας, δηλαδή μιά ἔρευνα, ὥστε νά ὑπάγει κανεῖς, κατά τό δυνατόν, ἑτερογενεῖς φυσικούς νόμους σέ ἀνώτερους μέν, ἀλλά πάντοτε ἐμπειρικούς, ὥστε, ἂν ἐπιτευχθεῖ αὐτό, νά αἰσθανόμαστε ἡδονή ἀπό τή συμφωνία τούτη τῆς φύσης μέ τή γνωστική μας ικανότητα, τήν ὁποία θεωροῦμε ἀπλῶς τυχαία. Ἀντιθέτως, δέν θά μᾶς ἄρесе διόλου μιά ἀντιλήψη τῆς φύσης, βάσει τῆς ὁποίας

θά μᾶς ἔκαναν τήν πρόγνωση ὅτι ἀκόμη καί μέ τήν παραμικρότερη ἔρευνα πέραν τῆς κοινότερης ἐμπειρίας, θά προσκρούσαμε σέ μιά ἑτερογένεια τῶν νόμων τῆς πού θά καθιστοῦσε ἀδύνατη γιά τή διάνοιά μας τή συνένωση τῶν εἰδικῶν φυσικῶν νόμων κάτω ἀπό γενικούς ἐμπειρικούς νόμους· διότι τοῦτο ἀντίκειται στήν ἀρχή τῆς ὑποκειμενικῶς σκόπιμης ἐξειδίκευσης τῆς φύσης στά γένη τῆς καθῶς καί στήν ἀναστοχαστική κριτική μας δύναμη κατά τήν ἀντίστοιχη πρόθεσή τῆς.

Ἡ προϋπόθεση τούτη τῆς κριτικῆς δύναμης εἶναι ἐν τούτοις τόσο ἀόριστη ὡς πρὸς τό πόσο πρέπει νά ἐπεκτείνεται ἡ ἰδεατή ἐκείνη σκοπιμότητα τῆς φύσης γιά τή γνωστική μας ικανότητα, ὥστε, ἐάν μᾶς πεῖ κάποιος ὅτι μιά βαθύτερη ἢ πῶς ἐκτεταμένη γνώση τῆς φύσης μέσω τῆς παρατήρησης θά πρέπει τελικῶς νά προσκρούσει σέ μιά ποικιλία νόμων, τήν ὁποία καμιά ἀνθρώπινη διάνοια δέν μπορεῖ νά ἀναγάγει σέ μίαν ἀρχή, τότε θά εἴμαστε καί πάλι ἱκανοποιημένοι· μολαταῦτα ἀκοῦμε πῶς πρόθυμα, ὅποτε μᾶς ἐνθαρρύνουν ἄλλοι, ὅτι, ὅσο περισσότερο γνωρίζομε τή φύση στό ἐσωτερικό τῆς, ἢ ὅσο περισσότερο μπορούμε νά τή συγκρίνομε μέ ἑξωτερικά καί ἀγνωστα τώρα σέ μᾶς μέλη, τόσο ἀπλούστερη θά τή βροῖκαμε στίς ἀρχές τῆς καί, παρά τή φαινομενική ἑτερογένεια τῶν ἐμπειρικῶν τῆς νόμων, τόσο πῶς ἐνιαία, ὅσο περισσότερο θά προόδευε ἡ ἐμπειρία μας. Διότι ἀποτελεῖ μιά ἐπιταγή τῆς κριτικῆς μας δύναμης νά λειτουργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς καταλληλότητας τῆς φύσης γιά τή γνωστική μας ικανότητα, σέ ὅσο βαθμό ἐκτείνεται αὐτή, χωρίς νά ἀποφαίνεται (διότι δέν εἶναι ἡ καθοριστική κριτική δύναμη ἐκείνη πού μᾶς δίδει αὐτόν τόν κανόνα), ἂν ἡ γνωστική ικανότητα ἔχει κάποια ὅρια ἢ ὄχι· ἐπειδή μπορούμε βέβαια νά προσδιορίζομε ὅρια, ὅσον ἀφορᾷ στήν ὀρθολογική χρήση τῆς γνωστικῆς μας ικανότητας, ἀλλά στό ἐμπειρικό πεδίο μιά ὀρθότητα δέν εἶναι δυνατή.

VII.

Περί τῆς αἰσθητικῆς παράστασης τῆς σκοπιμότητας τῆς φύσης

Ἄ,τι εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενικό στήν παράσταση ἐνός ἀντικειμένου, δηλαδή ὅ,τι συνιστᾷ τή σχέση τῆς μέ τό ὑποκείμενο καί

ὄχι μὲ τὸ ἀντικείμενο, εἶναι ἡ αἰσθητικὴ τῆς κατάστασι· ὁ,τι ὁμως σ' αὐτὴν χρησιμεύει ἢ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου (γιὰ τὴ γνῶση), εἶναι ἡ λογικὴ τῆς ἐγκυρότητα. Στὴ γνῶση ἐνός ἀντικειμένου τῶν αἰσθήσεων συνυπάρχουν καὶ οἱ δύο τοῦτες σχέσεις. Στὴν κατ' αἴσθησιν παράστασι τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπὸ μένα, ἡ ιδιότητα τοῦ χώρου, ὅπου τὰ ἐποπτεύομε, ἀποτελεῖ τὸ ἀπλῶς ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς παράστασής μου τῶν πραγμάτων αὐτῶν (ἔτσι ὥστε παραμένει ἀκαθόριστο τί μπορεῖ νὰ εἶναι ὡς ἀντικείμενα καθ' ἑαυτά), λόγῳ δὲ τῆς σχέσεως αὐτῆς σκεπτόμαστε τὸ ἀντικείμενο ἀπλῶς ὡς φαινόμενο· παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως ὁ χώρος, ἀσχέτως τῆς ἀπλῶς ὑποκειμενικῆς του ιδιότητος, ἀποτελεῖ ἕνα τμήμα τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων ὡς φαινομένων. Ἡ αἴσθησις (ἔδω: ἡ ἐξωτερικὴ) ἐκφράζει θέβαια καὶ τὸ ἀπλῶς ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῶν παραστάσεών μας τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπὸ μᾶς, ἀλλὰ κυρίως ἐκφράζει τὸ ὕλικὸ (πραγματικὸ) στοιχεῖο τους (βάσει τοῦ ὁποίου δίδεται κάτι ὑπάρχον), ὅπως ὁ χώρος ἐκφράζει τὴν ἀπλή a priori μορφή τῆς δυνατότητος τῆς ἐποπτείας τους· παρ' ὅλα αὐτὰ, χρειάζεται καὶ ἡ αἴσθησις γιὰ τὴ γνῶση τῶν ἀντικειμένων ἔξω ἀπὸ μᾶς.

XLIII

Ὅμως, τὸ ὑποκειμενικὸ ἐκεῖνο στοιχεῖο σέ μιά παράστασι, τὸ ὁποῖο δέν μπορεῖ καθόλου νὰ γίνῃ μέρος τῆς γνώσεως, ἀποτελεῖ τὴ συνδεδεμένη μ' αὐτὴν ἡδονὴ ἢ λύπη· διότι μέσω αὐτῆς δέν γνωρίζω τίποτε ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς παράστασος, μολονότι μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κάποιας γνώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ σκοπιμότητα ἐνός πράγματος, ἐφ' ὅσον παρίσταται στὴν ἀντίληψιν, δέν εἶναι ιδιότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου (διότι μιά τέτοια ιδιότητα δέν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ), μολονότι μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ μιά γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Ἄρα, ἡ σκοπιμότητά, ἡ ὁποία προηγεῖται ἀπὸ τὴ γνῶσιν ἐνός ἀντικειμένου, χωρὶς μάλιστα νὰ θέλομε νὰ χρησιμοποιήσομε τὴν παράστασιν του γιὰ μιά γνῶσιν, καὶ ἡ ὁποία ὁμως συνδέεται ἀμέσως μὲ τὴν παράστασιν αὐτή, ἀποτελεῖ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς πού δέν μπορεῖ καθόλου νὰ γίνῃ μέρος τῆς γνώσεως. Συνεπῶς, τὸ ἀντικείμενο ὀνομάζεται σκόπιο, μόνο διότι ἡ παράστασίν του συνδέεται ἀμέσως μὲ τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς, ἐνῶ ἡ ἴδια αὐτὴ ἡ παράστασι εἶναι μιά αἰσθητικὴ παράστασι τῆς σκοπιμότητος.

XLIV

Ἐρωτᾶται, μόνον, ἂν ὑφίσταται ἐν γένει μιά τέτοια παράστασι

Ὅταν συνδέεται ἡδονὴ μὲ τὴν ἀπλή πρόσληψιν (apprehensio) τῆς μορφῆς ἐνός ἀντικειμένου τῆς ἐποπτείας, χωρὶς ἀναφορὰ τῆς σέ κάποιαν ἔννοια μὲ σκοπὸ μιά ὀρισμένη γνῶσιν, τότε δέν ἀναφέρεται ἡ παράστασι στὸ ἀντικείμενο ἀλλὰ ἀπλῶς στὸ ὑποκείμενο· καὶ ἡ ἡδονὴ δέν μπορεῖ νὰ ἐκφράζῃ τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν κατάλληλότητα τοῦ ἀντικειμένου γιὰ τίς γνωστικὲς ικανότητες πού ἐνεργοποιοῦνται στὴν ἀναστοχαστικὴ κριτικὴ δύναμιν καὶ ἐφ' ὅσον βρίσκονται ἐκεῖ, δηλαδὴ ἐκφράζει ἀπλῶς μιά ὑποκειμενικὴ μορφικὴ σκοπιμότητα τοῦ ἀντικειμένου. Διότι ἡ πρόσληψιν ἐκείνη τῶν μορφῶν στὴ φαντασία δέν μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἐστῶ, χωρὶς νὰ τὴ συγκρίνῃ ἢ ἀναστοχαστικὴ κριτικὴ δύναμιν, ἔτσι καὶ χωρὶς πρόθεσιν, τουλάχιστον μὲ τὴν ικανότητά τῆς νὰ συσχετίζει ἐποπτεῖες μὲ ἔννοιες. Ὅταν λοιπὸν κατὰ τὴ σύγκρισιν τούτη, ἡ φαντασία (ὡς ικανότητα τῶν a priori ἐποπτεῶν) περιέρχεται χωρὶς πρόθεσιν μέσω μίας δεδομένης παράστασος σέ ἐναρμόνισιν μὲ τὴ διάνοια (ὡς ικανότητα τῶν ἐννοιῶν) καὶ ἔτσι προκαλεῖται ἕνα συναίσθημα ἡδονῆς, τότε πρέπει τὸ ἀντικείμενο νὰ θεωρεῖται ὡς σκόπιο γιὰ τὴν ἀναστοχαστικὴ κριτικὴ δύναμιν. Μιά τέτοια κρίσις εἶναι μιά αἰσθητικὴ κρίσις γιὰ τὴ σκοπιμότητα τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ὁποία δέν βασίζεται σέ μιά ὑπάρχουσα ἔννοια του οὔτε παρέχει μιά τέτοια ἔννοια. Ἐάν κρίνεται ὅτι ἡ μορφή ἐνός ἀντικειμένου (ὄχι τὸ ὕλικὸ τῆς παράστασός του, δηλαδὴ τὸ αἰσθημα), κατὰ τὸν ἀπλὸ ἀναστοχασμὸ γι' αὐτὴν (χωρὶς πρόθεσιν γιὰ τὴν ἀπόκτησιν μίας ἀντίστοιχης ἔννοιᾶς), εἶναι ὁ λόγος τῆς ἡδονῆς γιὰ τὴν παράστασιν ἐνός τέτοιου ἀντικειμένου, τότε κρίνεται ὅτι ἡ ἡδονὴ τούτη συνδέεται ἀναγκαίως μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ἀντικειμένου ἐκεῖνου καὶ συνεπῶς ὄχι μόνο γιὰ τὸ ὑποκείμενο πού προσλαμβάνει τὴ μορφή τούτη ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε κριτὴ ἐν γένει. Τὸ ἀντικείμενο ὀνομάζεται τότε «ῥαῖο» καὶ ἡ ικανότητα νὰ κρίνομε μέσω μίας τέτοιας ἡδονῆς (καὶ ἐπομένως κατὰ τρόπο καθολικῶς ἐγκυρο), «καλαισθησία». Διότι, ἀφοῦ ἡ αἰτία τῆς ἡδονῆς τοποθετεῖται ἀπλῶς στὴ μορφή τοῦ ἀντικειμένου γιὰ τὸν ἀναστοχασμὸ ἐν γένει, συνεπῶς ὄχι σέ ἕνα αἰσθημα τοῦ ἀντικειμένου, ἐπίσης δέ χωρὶς ἀναφορὰ σέ μιά ἔννοια πού θά ἐνεῖχε ὀποιαδήποτε πρόθεσιν, γιὰ τοῦτο μόνον ἡ νομοτέλεια στὴν ἐμπειρικὴ χρῆσιν τῆς κριτικῆς δύναμης ἐν γένει (ἐνότητα τῆς φαντασίας μὲ τὴ διάνοια) στὸ ὑποκείμενο εἶναι ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία συμφωνεῖ ἡ παράστασι τοῦ ἀντικειμένου στὸν ἀναστοχασμὸ, τοῦ ὁποίου οἱ a priori ὅροι

XLV

ισχύουν καθολικῶς· καὶ ἀφοῦ ὁ συντονισμὸς αὐτὸς τοῦ ἀντικειμένου μέ τις ἰκανότητες τοῦ ὑποκειμένου εἶναι τυχαῖος, προκαλεῖ τὴν παράσταση μιᾶς σκοπιμότητας τοῦ ἀντικειμένου ὅσον ἀφορᾷ στὶς γνωστικὲς ἰκανότητες τοῦ ὑποκειμένου.

Ἐδῶ πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰν ἡδονή, ἡ ὁποία, ὅπως κάθε ἡδονὴ ἢ λύπη πού δέν προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας (δηλαδή ἀπὸ τὸν προηγούμενο καθορισμὸ τοῦ ἀνωτέρου ἐπιθυμητικοῦ μέσω τοῦ καθαροῦ Λόγου), δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐννοηθεῖ ἀπὸ ἔννοιες ὡς ἀναγκαίως συνδεδεμένη μέ τὴν παράσταση ἑνὸς ἀντικειμένου, ἀλλὰ πρέπει νά τὴ γνωρίζομε πάντοτε μέ τὴν ἀναστοχαστικὴ ἀντίληψη ὡς συνδεδεμένη μ' αὐτὴν· συνεπῶς δέν μπορεῖ, ὅπως καὶ ὅλες οἱ ἐμπειρικὲς κρίσεις, νά διεκδικήσει ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα καὶ νά ἐγείρει ἀξίωση γιὰ a priori ἐγκυρότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ καλαισθητικὴ κρίση ἔχει ἀπλῶς τὴν ἀξίωση, ὅπως κάθε ἄλλη ἐμπειρικὴ κρίση, νά ἰσχύει γιὰ τὸν καθένα, κάτι πού εἶναι πάντοτε δυνατόν ἀσχέτως τῆς ἐσωτερικῆς τυχαιότητας τῆς κρίσης. Τὸ μόνο παράξενο καὶ ἀποκλίνον στοιχεῖο ἐδῶ βρίσκεται στὸ ὅτι δέν πρόκειται γιὰ μιὰ ἐμπειρικὴ ἔννοια, ἀλλὰ γιὰ ἕνα συναίσθημα τῆς ἡδονῆς (συνεπῶς διόλου γιὰ μιὰ ἔννοια), τὸ ὁποῖο ὡστόσο πρόκειται νά ἀποδοθεῖ στὸν καθένα καὶ νά συνδυασθεῖ μέ τὴν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου μέσω τῆς καλαισθητικῆς κρίσης, μέ τέτοιον τρόπο ὡς ἐάν ἦταν ἕνα κατηγορήμα συνδεδεμένο μέ τὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου.

Μιὰ ἀτομικὴ ἐμπειρικὴ κρίση—π.χ. ἡ κρίση ἐκείνου πού ἀντιλαμβάνεται μιὰ κινούμενη σταγόνα νεροῦ σέ ἕνα κρυστάλλινο πέτρωμα—ἀπαιτεῖ εὐλόγως νά ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας τὸ ἴδιο, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἐξέφερε τὴν κρίση αὐτὴ σύμφωνα μέ τούς νόμους μιᾶς καθολικῆς δυνατῆς ἐμπειρίας, κατὰ τούς καθολικούς ὅρους τῆς καθοριστικῆς κριτικῆς δύναμης. Ὁμοίως, ἐκεῖνος πού αἰσθάνεται ἡδονὴ κατὰ τὸν ἀπλό ἀναστοχασμὸ γιὰ τὴ μορφὴ ἑνὸς ἀντικειμένου, χωρὶς ἀναφορὰ σέ μιὰ ἔννοια, μολονότι ἡ κρίση αὐτὴ εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ ἀτομικὴ, προβάλλει εὐλόγως ἀξίωση γιὰ τὴ συναίνεση τοῦ καθενός· διότι ὁ λόγος τῆς ἡδονῆς αὐτῆς ἐγκριεῖται στὸν καθολικό μὲν, ἀλλὰ ὑποκειμενικόν ὄρο τῶν ἀναστοχαστικῶν κρίσεων, δηλαδή στὴ σκόπιμη συμφωνία ἑνὸς ἀντικειμένου (εἴτε εἶναι προϊόν τῆς φύσης εἴτε τῆς τέχνης) μέ τὴν ἀμοιβαία σχέση τῶν γνωστικῶν ἰκανοτήτων πού ἀπαιτοῦνται γιὰ κάθε ἐμπειρικὴ γνώση (τῆς φαντασίας καὶ τῆς διάνοιας). Συνεπῶς, σέ μιὰ καλαισθητικὴ κρίση ἡ ἡδονὴ ἐξαρτᾶται βέβαια

ἀπὸ μιὰ ἐμπειρικὴ παράσταση καὶ δέν μπορεῖ νά συνδεθεῖ a priori μέ καμιάν ἔννοια (δέν μπορεῖ νά καθορίσει κανεὶς a priori ποιὸ ἀντικείμενο θά εἶναι ἢ δέν θά εἶναι σύμφωνο μέ τὴν καλαισθησία, ἀλλὰ θά πρέπει κανεὶς νά τὸ δοκιμάσει)· μολαταῦτα ἡ ἡδονὴ εἶναι ἡ καθοριστικὴ ἀρχὴ τῆς κρίσης αὐτῆς μόνον ἐπειδὴ ἔχει κανεὶς συνείδηση ὅτι ἡ ἡδονὴ στηρίζεται ἀπλῶς στὸν ἀναστοχασμὸ καὶ στοὺς καθολικούς, καίτοι μόνον ὑποκειμενικούς ὅρους, τῆς συμφωνίας τοῦ ἀναστοχασμοῦ μέ τὴ γνώση τῶν ἀντικειμένων ἐν γένει, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι κατάλληλη ἡ μορφή τοῦ ἀντικειμένου.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπόκεινται καὶ οἱ κρίσεις τῆς καλαισθησίας σέ μιὰ κριτικὴ ὅσον ἀφορᾷ στὴ δυνατότητά τους, ἐπειδὴ τούτῃ προϋποθέτει μιὰν a priori ἀρχὴ· μολονότι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δέν εἶναι οὔτε μιὰ ἀρχὴ τῆς γνώσης γιὰ τὴ διάνοια οὔτε μιὰ πρακτικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴ θέληση καὶ ἄρα δέν εἶναι διόλου καθοριστικὴ a priori.

Ἡ ἰκανότητα ὁμως νά αἰσθάνεται κανεὶς μιὰ ἡδονὴ ἀπὸ τὸν ἀναστοχασμὸ γιὰ τις μορφές τῶν πραγμάτων (τόσο τῆς φύσης ὅσο καὶ τῆς τέχνης) δέν δείχνει μόνον μιὰ σκοπιμότητα τῶν ἀντικειμένων σέ σχέση μέ τὴν ἀναστοχαστικὴ κριτικὴ δύναμη, σύμφωνα μέ τὴν ἔννοια τῆς φύσης στὸ ὑποκείμενο, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως, σύμφωνα μέ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, δείχνει μιὰ σκοπιμότητα τοῦ ὑποκειμένου σέ σχέση μέ τὰ ἀντικείμενα, ὡς πρὸς τὴ μορφὴ τους ἢ ἀκόμη καὶ τὴν ἔλλειψη μορφῆς· γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ἡ αἰσθητικὴ κρίση ἀναφέρεται ὄχι μόνον, ὡς καλαισθητικὴ κρίση, στὸ ὠραῖο, ἀλλὰ, ἀφοῦ πηγάζει ἀπὸ ἕνα πνευματικὸ συναίσθημα, καὶ στὸ ὑψηλό. Γι' αὐτό, ἡ Κριτικὴ ἐκείνη τῆς αἰσθητικῆς κριτικῆς δύναμης πρέπει νά διαιρεθεῖ σέ δύο κύρια μέρη ἀντίστοιχα μ' αὐτά.

VIII.

Περὶ τῆς λογικῆς παράστασης τῆς σκοπιμότητας τῆς φύσης

Μποροῦμε νά παραστήσομε τὴ σκοπιμότητα σέ ἕνα ἀντικείμενο πού δίδεται στὴν ἐμπειρία εἴτε ἀπὸ τὴν ἀποψη ἑνὸς ἀπλῶς ὑποκειμενικοῦ λόγου, ὡς συμφωνία τῆς μορφῆς του, κατὰ τὴν πρόσληψή (apprehensio) του πρὶν ἀπὸ κάθε ἔννοια, μέ τις γνω-

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟ

Ἀναλυτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κριτικῆς δυνάμεως

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἀναλυτικὴ τοῦ ὠραίου

Πρῶτο οὐσιῶδες σημεῖο¹³
τῆς καλαισθητικῆς κρίσεως*, κατὰ τὸ ποιόν

§ 1.

Ἡ καλαισθητικὴ κρίση εἶναι αἰσθητικὴ

Γιὰ νὰ διακρίνομε ἂν κάτι εἶναι ὠραῖο ἢ ὄχι, συσχετίζομε τὴν παράστασιν ὄχι μὲ τὸ ἀντικείμενον μὲσω τῆς διάνοιας μὲ σκοπὸν

13. Moment (οὐδ.) = ἀποψη, πτυχή, γνώρισμα, ἐκφανση, οὐσιῶδες σημεῖο ἢ στοιχεῖον. Νὰ μὴ συγχέεται μὲ τὴν ὁμώνυμον λ. Moment (ἀφρ.) = χρονικὴ στιγμή.

* Ὁ ὀρισμὸς τῆς καλαισθησίας τοῦ τίθεται ἐδῶ ὡς θεμελίον εἶναι ὁ ἀκόλουθος: εἶναι ἡ ἰκανότης ἀποτιμήσεως τοῦ ὠραίου. Τὴν ἀπαιτεῖται ἡμῶς, γὰρ νὰ ὀνομάσομε ἓνα ἀντικείμενον ὠραῖον, αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ ἡ ἀνάλυσιν τῶν κρίσεων τῆς καλαισθησίας. Τίς ἀπόψεις, τίς ὁποῖες ἔχει ὑπ' ὄψιν τῆς ἢ αἰσθητικῆς κριτικῆς δυνάμεως, τίς ἀνεξήγητα μὲ τὴν καθοδήγησιν τῶν λογικῶν λειτουργιῶν τῶν κρίσεων (ἐπειδὴ στὴν καλαισθητικὴν κρίσιν περιέχεται πάντοτε ἓνας συσχετισμὸς μὲ τὴν νόσην). Ἐξέτασα πρώτη τὴν λειτουργίαν τοῦ ποιῶν, διότι ἡ αἰσθητικὴ κρίση περὶ τοῦ ὠραίου λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τῆς αὐτῆς πρώτα.^[3]

[3] Πρὸς τὸν πίνακα τῶν κρίσεων ΚΚΑ, Β 95 καὶ τῶν κατηγοριῶν ΚΚΑ, Β 106.

Geschmack = καλαισθησία (πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Ἀ. Γιανναροῦ: ΚΚΑ, Α 21, passim), γούστο. Βλ. Ἀνθρωπολογία, § 67, Ἀκαδ. VII, 239-243. (Ἀποδοῖμι τῆς λ. Urteil ὡς κρίση, ἐνῶ τῆς λ. Beurteilung, κατὰ κανόνα, ὡς ἀποτίμησιν ἄλλὰ, ἐνίοτε, καὶ ὡς κρίση).

τή γνώση, ἀλλὰ μέσω τῆς φαντασίας (συνδεδεμένης ἴσως μέ τῆ δianoia) μέ τό ὑποκείμενο καί τό δικό του συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης. Ἡ καλαισθητικὴ κρίση δέν εἶναι λοιπόν γνωστικὴ κρίση, ἀρα δέν εἶναι λογικὴ, ἀλλὰ αἰσθητικὴ· μέ τόν ὄρο αὐτόν ἐννοοῦμε ἐκείνη τὴν κρίση, ἡ καθοριστικὴ ἀρχὴ τῆς ὁποίας δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ὑποκειμενικὴ. Ὅλες οἱ σχέσεις ὅμως τῶν παραστάσεων, ἀκόμη καί ἐκεῖνες τῶν αἰσθημάτων, μποροῦν νά εἶναι ἀντικειμενικές (ὁπότε σημαίνουν τό πραγματικὸ στοιχείο μιᾶς ἐμπειρικῆς παράστασης)· ἐκτός ἀπὸ τῆ σχέσης τῶν παραστάσεων μέ τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καί τῆς λύπης, μέσω τῆς ὁποίας δέν δηλώνεται τίποτε στό ἀντικείμενο, ἀλλὰ τό ὑποκείμενο αἰσθάνεται ὅπως ἐρεθίζεται ἀπὸ τὴν παράσταση.

Τό νά συλλάβει κάποιος μέ τῆ γνωστικὴ του ικανότητα μιὰ κανονικὴ κατασκευὴ πού ἐξυπηρετεῖ ἕναν σκοπό (εἶτε μέ σαφὴ εἶτε μέ συγκεχυμένο παραστατικὸ τρόπο) εἶναι κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τό νά ἔχει συνειδηση αὐτῆς τῆς παράστασης μέ τό αἶσθημα τῆς ἀρέσκειας. Ἐδῶ συσχετίζεται ἡ παράσταση ἐντελῶς μέ τό ὑποκείμενο καί μάλιστα μέ τό ζωτικὸ του συναίσθημα, μέ τό ὄνομα τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης· τοῦτο θεμελιώνει μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη ικανότητα διάκρισης καί ἀποτίμησης, ἡ ὁποία δέν συνεισφέρει τίποτε στή γνώση, παρά μόνο συγκρίνει μέσα στό ὑποκείμενο τῆ δεδομένη παράσταση μέ ὁλόκληρη τὴν παραστατικὴ ικανότητα, τὴν ὁποία συνειδητοποιεῖ τό πνεῦμα στό συναίσθημα τῆς καταστάσεώς του. Οἱ δεδομένες παραστάσεις σέ μιὰ κρίση μποροῦν νά εἶναι ἐμπειρικές (ἀρα αἰσθητικές)· ἀλλὰ ἡ κρίση πού ἐκφέρεται μέσω τῶν παραστάσεων εἶναι λογικὴ, ἀρκεῖ αὐτές νά συσχετίζονται στήν κρίση μέ τό ἀντικείμενο. Ἀντιστρόφως ὅμως, ἀκόμη καί ἂν οἱ δεδομένες παραστάσεις ἦσαν τελείως ὀρθολογικές, ἐν τούτοις, ἂν συσχετίζονται σέ μιὰ κρίση ἀπλῶς μέ τό ὑποκείμενο (τό συναίσθημά του), τότε ἡ κρίση εἶναι πάντοτε αἰσθητικὴ.

§ 2.

Ἡ ἀρέσκεια, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν καλαισθητικὴ κρίση, εἶναι τελείως ἀνιδιοτελής

Συμφέρον¹⁴ ὀνομάζεται ἡ ἀρέσκεια, τὴν ὁποία συνδέομε μέ τὴν παράσταση τῆς ὑπαρξῆς ἐνός ἀντικειμένου. Μιὰ τέτοια ἀρέσκεια σχετίζεται γιὰ τοῦτο συγχρόνως πάντοτε μέ τό ἐπιθυμητικὸ, εἶτε ὡς καθοριστικὴ ἀρχὴ του εἶτε πάντως ὡς σχετιζόμενη κατὰ ἀναγκαῖο τρόπο μέ τὴν καθοριστικὴ ἀρχὴ του. Ὅταν ὅμως τό ζήτημα εἶναι ἂν κάτι εἶναι ὠραῖο, τότε δέν θέλει νά μάθει κανεὶς ἂν ἐνδιαφερόμαστε ἢ ἔστω ἂν μπορεῖ νά ἐνδιαφερόμαστε ἐμεῖς ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πράγματος· ἀλλὰ τό ζήτημα εἶναι πῶς κρίνομε τό πρᾶγμα κατὰ τὴν ἀπλή θεώρηση (ἐποπτεία ἢ ἀναστοχασμὸ). Ἐάν μέ ρωτήσῃ κάποιος ἂν βρισκῶ ὠραῖο τό ἀνάκτορο πού βλέπω μπροστά μου, τότε μπορεῖ βέβαια νά πῶ: δέν ἀγαπῶ τέτοια πρᾶγματα πού εἶναι φτιαγμένα μόνο γιὰ νά τά χαζεύει κανεὶς· ἢ, ὅπως ἐκεῖνος ὁ ἱροκέζος Schem.¹⁵ τίποτε δέν τοῦ ἄρεσε στό Παρίσι περισσότερο ἀπὸ τά ἐστιατόρια· ἐπὶ πλεον μπορῶ νά ὑβρίζω μέ γνήσιο ρουσσικὸ τρόπο τῆ ματαιοδοξία τῶν μεγάλων πού χρησιμοποιοῦν γιὰ τόσο περιττὰ πρᾶγματα τὸν ἰδρώτα τοῦ λαοῦ.¹⁶ τέλος, μπορῶ νά πεισθῶ πολὺ εὐκόλα ὅτι, ἂν βρισκόμουν σ' ἕνα ἀκατοίκητο νησί, χωρὶς ἐλπίδα νά ἐπιστρέψω κάποτε στοὺς ἀνθρώπους, καί μποροῦσα νά φτιάξω μέ μαγικὸ τρόπο, μέ μόνη τὴν ἐπιθυμία μου, ἕνα τέτοιο λαμπρὸ κτίριο, δέν θά ἔμπαινα καθόλου στόν κόπο αὐτόν, ἂν εἶχα ἔστω καί μιὰ καλύβα πού θά ἦταν ἀρκετὰ ἀνετη. Μπορεῖ νά συμφωνήσῃ κάποιος μαζί μου καί νά τά ἐγκρίνει ὅλα

14. Interesse: τὴν ἀμφίσημη λέξη ἀποδίδω, ἀναλόγως, ὡς συμφέρον ἢ ἐνδιαφέρον (βλ. ὑποσ. τοῦ Kant στήν ἴδια παράγρ., σ. 7).

15. Ἰνδιάνος φύλαρχος. Πηγὴ τοῦ Kant ὑπῆρξε τό ἔργο τοῦ F. X. Charlevoix, *Histoire et description générale de la Nouvelle France*, Παρίσι 1744, τ. III, 322: «Οἱ ἱροκέζοι πού ἦλθαν τό 1666 στό Παρίσι καί εἶδαν ὅλους τοὺς βασιλικούς οἴκους καί ὅλες τίς καλλονές τῆς μεγάλης αὐτῆς πόλης, δέν θά θαύμαζαν τίποτε καί θά προτιμοῦσαν τά χωριά τους ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τοῦ ἀκμαϊότερου βασιλείου τῆς Εὐρώπης, ἂν δέν ἔβλεπαν τὴν ὁδὸ de la Huchette· ἐκεῖ τοὺς ἔθελξαν πολὺ τά ἐστιατόρια πού τά ἔβρισκαν πάντοτε γεμάτα μέ κρέατα ὄλων τῶν εἰδῶν».

16. Βλ. σχετικῶς J. J. Rousseau, *Discours sur les sciences et les arts* (1750)· πρβλ. E. Cassirer, *Rousseau, Kant, Goethe*, Ν. Ὑόρκη, 1963· A. Philonenko, *J.-J. Rousseau et la pensée du malheur*, Παρίσι 1984.

τοῦτα· μόνο πού δέν εἶναι τώρα τὸ θέμα μας. Θέλομε νά μάθομε μόνο: ἂν ἡ ἀπλή τούτη παράσταση τοῦ ἀντικειμένου ἐντός μου συνοδεύεται μέ ἀρέσκεια, ὅσο ἀδιάφορος καί ἂν εἶμαι σέ σχέση μέ τήν ὑπαρξή τοῦ ἀντικειμένου τῆς παράστασης αὐτῆς. Βλέπομε εὐκόλα ὅτι, γιὰ νά πούμε ὅτι τὸ ἀντικείμενο εἶναι ὠραῖο καί νά ἀποδείξομε ὅτι ἔχω καλαισθησία, τὸ ζήτημα ἀφορᾷ στό τί κατορθώνω μέ τήν παράσταση τούτη σέ μένα τόν ἴδιο, καί ὄχι σέ τί ἐξαρτῶμαι ἀπό τήν ὑπαρξή τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ καθένας θά πρέπει νά παραδεχθεῖ ὅτι ἡ κρίση ἐκείνη περὶ τῆς ὁμορφιάς, στήν ὁποία ἀναμειγνύεται τὸ παραμικρό συμφέρον, εἶναι πολύ μεροληπτική καί ὄχι μιά καθαρὴ καλαισθητικὴ κρίση. Γιὰ νά ὑποδύεται κανεὶς τὸν ρόλο τοῦ δικαστῆ σέ ζητήματα τῆς καλαισθησίας, δέν πρέπει νά ἐνδιαφέρεται διόλου γιὰ τήν ὑπαρξή τοῦ πράγματος, ἀλλά νά εἶναι ἀπὸ τήν ἀποψη τούτη ἐντελῶς ἀδιάφορος.¹⁷

Δέν μποροῦμε ὅμως νά διασαφηνίσομε καλύτερα τήν πρόταση τούτη, πού εἶναι ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος, παρά μέ τὸ νά ἀντιπαραθέσομε τήν καθαρὴ ἀνιδιοτελή* ἀρέσκεια στήν καλαισθητικὴ κρίση πρὸς ἐκεῖνο πού συνδέεται μέ συμφέρον ἰδίως, ἐάν μποροῦμε νά βεβαιωθοῦμε συγχρόνως ὅτι δέν ὑπάρχουν περισσότερα εἶδη συμφερόντων παρὰ ὅσα πρόκειται νά ἐπισημανθοῦν ἀμέσως τώρα.

§ 3.

Ἡ ἀρέσκεια γιὰ τὸ εὐχάριστο συνδέεται μέ συμφέρον

Εὐχάριστο εἶναι ἐκεῖνο πού ἀρέσει στίς αἰσθήσεις κατὰ τὸ αἶσθημα. Φανερόνεται ἐδῶ ἀμέσως ἢ εὐκαιρία νά

17. Πρβλ. F. Schiller, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen* (Περὶ τῆς αἰσθητικῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου σέ μιά σειρά ἐπιστολῶν), 15η, 23η ἐπιστολή.

* Μιά κρίση γιὰ ἓνα ἀντικείμενο τῆς ἀρέσκειας μπορεῖ νά εἶναι τελείως ἀνιδιοτελής [uninteressiert], καί ἐν τούτοις πολὺ ἐνδιαφέρουσα [interessant], δηλαδή δέν θεμελιώνεται σέ κανένα συμφέρον ἀλλὰ προκαλεῖ ἓνα ἐνδιαφέρον· τέτοιες εἶναι ὅλες οἱ καθαρὲς ἠθικὲς κρίσεις. Ἀλλὰ οἱ καλαισθητικὲς κρίσεις δέν θεμελιώνουν καθ' ἑαυτὲς κανένα ἐνδιαφέρον. Μόνο στήν κοινωνία καθίσταται ἐνδιαφέρον νά ἔχομε καλαισθησία, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο θά δείξομε τήν αἰτία στή συνέχεια.^[4]

[4] Uninteressiert πρβλ. ἐν τούτοις Παπανοῦτσος, *Αἰσθητικὴ*, 33 ὑπόσημ.

μεμφθοῦμε καί νά ἐπιστήσομε τήν προσοχή σέ μιά πολὺ συνήθη σύγχυση τῆς διπλῆς σημασίας πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ λέξη «αἶσθημα». Κάθε ἀρέσκεια (λέγουν ἢ σκέπτονται) εἶναι ἡ ἴδια αἶσθημα (μῆς ἡδονῆς). Συνεπῶς, ὅλα ὅσα ἀρέσουν, κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς, ὅτι δηλαδή ἀρέσουν, εἶναι εὐχάριστα (καί ἀναλόγως τῶν διαφόρων βαθμῶν ἢ καί σχέσεων μέ ἄλλα εὐχάριστα αἰσθήματα, χαρίεν, τερπνὸ, θελκτικὸ, χαροποιό κ.ο.κ.). Ἄν ὅμως τὸ δεχθοῦμε αὐτό, τότε ταυτίζονται ἐντελῶς, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐπίδραση ἐπὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς, οἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, οἱ ὁποῖες καθορίζουν τίς κλίσεις, μέ τίς ἀρχές τοῦ Λόγου, οἱ ὁποῖες καθορίζουν τὴ θέληση, καί τίς ἀπλῶς ἀναστοχαστικὲς μορφές τῆς ἐποπτείας πού καθορίζουν τήν κριτικὴ δύναμη. Διότι ἡ ἐπίδραση ἐκείνη συνίσταται στήν εὐχάριστη-ση κάποιου κατὰ τὸ αἶσθημα τῆς καταστάσεώς του· καί καθὼς ἡ καλλιέργεια ὅλων ἱκανοτήτων μας πρέπει νά ἀποσκοπεῖ τελικῶς στό πρᾶττειν καί νά ἐνοποιεῖται σέ αὐτό ὡς τὸν σκοπό τους, δέν θά μποροῦσε κανεὶς νά τοὺς ἀναγνωρίσει καμιάν ἄλλη ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων καί τῆς ἀξίας τους παρὰ ἐκείνη πού συνίσταται στήν ἀπόλαυση πού μᾶς ὑπόσχονται. Ἐν τέλει δέν ἔχει καμία σημασία μέ ποιὸν τρόπο τὸ ἐπιτυγχάνουν αὐτό· καί καθὼς τὸ μόνο πού μπορεῖ νά διαφοροποιεῖ ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν μέσων, γιὰ τοῦτο θά μποροῦσαν βέβαια οἱ ἄνθρωποι νά κατηγοροῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον γιὰ ἀφροσύνη καί ἀνοησία, οὐδέποτε ὅμως γιὰ χαμέρπεια καί φθόνον· διότι ὅλοι, ὁ καθένας κατὰ τὸν τρόπο του νά βλέπει τὰ πράγματα, ἐπιζητοῦν ἓνα στόχο, πού εἶναι γιὰ τὸν καθένα ἢ ἀπόλαυση.

Ὅταν ὀνομάζεται ἓνας καθορισμὸς τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης «αἶσθημα», τότε ἡ ἔκφραση αὐτὴ σημαίνει κάτι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τήν περίπτωση ὅπου ὀνομάζω «αἶσθημα» τήν παράσταση ἑνός πράγματος (μέσω τῶν αἰσθήσεων, ὡς μιά προσδεκτικὴ πού ἀνήκει στή γνωστικὴ ἰκανότητα). Διότι στήν τελευταία περίπτωση συσχετίζεται ἡ παράσταση μέ τὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ στήν πρώτη ἀπλῶς μέ τὸ ὑποκείμενο καί δέν ὑπηρετεῖ καμιὰ γνώση, οὔτε ἐκείνη μέ τήν ὁποία γνωρίζει τὸ ὑποκείμενο τὸν ἑαυτό του.

Ἀλλὰ μέ τὴ λέξη αἶσθημα, στήν ἀνωτέρω ἐξήγηση, ἐννοοῦμε μιάν ἀντικειμενικὴ παράσταση τῶν αἰσθήσεων καί γιὰ νά μὴ διατρέχομε συνεχῶς τὸν κίνδυνο νά παρανοηθοῦμε, θέλομε νά ὀνομάζομε ἐκεῖνο πού πρόκειται νά παραμένει πάντοτε ἀπλῶς

ὑποκειμενικό καί νά μή συνιστᾶ ἀπολύτως καμία παράσταση ἑνός ἀντικειμένου, μέ τό σύνθητες ὄνομα τοῦ συναισθήματος. Τό πράσινο χρώμα τῶν λιβαδιῶν ἀνήκει στό ἀντικειμενικό αἶσθημα, ὡς ἀντίληψη ἑνός ἀντικειμένου τῆς αἰσθήσης· ἀλλά ὁ εὐχάριστος χαρακτήρας του ἀνήκει στό ὑποκειμενικό αἶσθημα, μέ τό ὅποιο δέν παριστάνεται κάποιο ἀντικείμενο, δηλαδή στό συναίσθημα, μέσω τοῦ ὁποίου θεωρεῖται τό πράγμα ὡς ἀντικείμενο τῆς ἀρέσκειας (ἡ ὁποία δέν εἶναι γνώση του).

Ἐπιπλέον, ὅτι ἡ κρίση μου γιά ἕνα ἀντικείμενο, μέ τήν ὁποία τό δηλώνω ὡς εὐχάριστο, ἐκφράζει ἕνα συμφέρον γι' αὐτό, φανερόνεται ἤδη ἀπό τό ὅτι διεγείρει μέσω τοῦ αἰσθήματος μιά ἐπιθυμία γιά ἕνα τέτοιο ἀντικείμενο καί συνεπῶς ἡ ἀρέσκεια δέν προϋποθέτει τήν ἀπλή σχετική κρίση ἀλλά τή σχέση τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀντικειμένου μέ τήν κατάστασή μου, ἐφ' ὅσον διεγείρεται ἀπό αὐτό. 10 Γιά τοῦτο δέν λέγουν γιά τό εὐχάριστο ἀπλῶς ὅτι ἀρέσει, ἀλλά ὅτι ἱκανοποιεῖ. Δέν τοῦ χαρίζω μιά ἀπλή ἐπιδοκίμασία, ἀλλά γεννᾶται ἀπό αὐτό μιά κλίση καί γιά ὅ,τι εἶναι εὐχάριστο μέ τόν ζωηρότερο τρόπο, τόσο πολύ δέν εἶναι ἀρμόδια μιά κρίση γιά τίς ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου, ὥστε ὅσοι ἀποσκοποῦν πάντοτε μόνο στήν ἀπόλαυση (διότι αὐτή εἶναι ἡ λέξη, μέ τήν ὁποία χαρακτηρίζουν τήν οὐσία τῆς ἱκανοποίησης), παραιτοῦνται εὐχαρίστως ἀπό κάθε κρίση.

§ 4.

Ἡ ἀρέσκεια γιά τό καλό συνδέεται μέ συμφέρον

Καλό εἶναι ἐκεῖνο πού ἀρέσει μέσω τοῦ Λόγου, μέ τήν ἀπλή ἔννοια. Ὀνομάζουμε καλά γιά κάτι (ἠφέλιμα) μερικά πράγματα, τά ὁποῖα ἀρέσουν μόνον ὡς μέσα, ἄλλα, ὁμως, καθ' ἑαυτά καλά, τά ὁποῖα ἀρέσουν ἀφ' ἑαυτῶν. Καί στά δύο περιέχεται ἡ ἔννοια ἑνός σκοποῦ, ἄρα ἡ σχέση τοῦ Λόγου μέ μιά (τουλάχιστον ἐνδεχόμενη) θέληση καί συνεπῶς μιά ἀρέσκεια γιά τήν ὑπαρξή ἑνός ἀντικειμένου ἢ μιᾶς πράξης, δηλαδή κάποιο συμφέρον.

Γιά νά θεωρήσω κάτι ὡς καλό, πρέπει πάντοτε νά γνωρίζω τί εἶδος πράγμα ὀφείλει νά εἶναι τό ἀντικείμενο, δηλαδή νά ἔχω μιά ἔννοιά του. Γιά νά διαπιστώσω τήν ὁμορφιά, δέν χρειάζεται

αὐτό. Ἄνθη, ἐλεύθερα σχέδια, σχήματα πού περιπλέκονται τό ἕνα μέσα στό ἄλλο καί τά λένε φυλλωσιές, δέν ἐξαρτῶνται ἀπό καμιά ὀρισμένη ἔννοια, καί ὁμως ἀρέσουν. Ἡ ἀρέσκεια γιά τό 11 ὠραῖο πρέπει νά ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ἀναστοχασμό περί ἑνός ἀντικειμένου, πού ὀδηγεῖ σέ κάποια ἔννοια (δέν προσδιορίζεται σέ ποιάν) καί ἔτσι διακρίνεται ἐπίσης ἀπό τό εὐχάριστο πού βασίζεται τελείως στό αἶσθημα.

Βεβαίως, τό εὐχάριστο φαίνεται σέ πολλές περιπτώσεις νά ταυτίζεται μέ τό καλό. Ἐτσι λέγουν συνήθως: κάθε (ιδίως διαρκῆς) ἱκανοποίηση εἶναι καθ' ἑαυτήν καλή, πράγμα πού σημαίνει περίπου: τό νά εἶναι κάτι διαρκῶς εὐχάριστο ἢ καλό ταυτίζονται. Καί ὁμως, μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς γρήγορα ὅτι τοῦτο εἶναι ἀπλῶς μιά ἐσφαλμένη σύγχυση τῶν λέξεων, ἀφοῦ οἱ ἔννοιες πού ἀντιστοιχοῦν εἰδικῶς σέ αὐτές τίς ἐκφράσεις δέν 12 μποροῦν καθόλου νά πάρουν ἡ μιά τή θέση τῆς ἄλλης. Τό εὐχάριστο πού, ὡς τέτοιο, παριστάνει τό ἀντικείμενο μόνο σέ σχέση μέ τίς αἰσθήσεις, θά πρέπει πρῶτα νά ὑπαχθεῖ σέ ἀρχές τοῦ Λόγου, βάσει τῆς ἔννομιας ἑνός σκοποῦ, γιά νά τό ὀνομάσω, ὡς ἀντικείμενο τῆς θέλησης, καλό. Τό γεγονός ὁμως ὅτι συνιστᾶ μιά ἐντελῶς διαφορετική σχέση μέ τήν ἀρέσκεια, ἐάν ὀνομάσω ἐκεῖνο πού ἱκανοποιεῖ συγχρόνως καλό, αὐτό φαίνεται ἀπό τό ὅτι στήν περίπτωση τοῦ καλοῦ τίθεται πάντοτε τό ἐρώτημα ἂν τοῦτο εἶναι μόνον ἐμμέσως καλό ἢ ἀμέσως καλό (ἠφέλιμο ἢ καθ' ἑαυτό καλό)· ἐνῶ ἀντιθέτως στήν περίπτωση τοῦ εὐχαρίστου δέν 12 μπορεῖ καθόλου νά τεθεῖ τό ἐρώτημα ἐκεῖνο, ἀφοῦ ἡ λέξη δηλώνει πάντοτε κάτι πού ἀρέσει ἀμέσως. (Καί τό ἴδιο συμβαίνει μέ ἐκεῖνο πού ὀνομάζω ὠραῖο).

Ἀκόμη καί στίς πιό κοινές ὁμιλίες διακρίνομε τό εὐχάριστο ἀπό τό καλό. Γιά ἕνα φαγητό πού ἐξάπτει τή γεύση μέ καρυκεύματα καί ἄλλα συστατικά, λέμε χωρίς δισταγμό ὅτι εἶναι εὐχάριστο καί ὁμολογοῦμε συγχρόνως ὅτι δέν εἶναι καλό· ἐπειδή τέρπει βέβαια ἀμέσως τίς αἰσθήσεις, ἐμμέσως ὁμως, δηλαδή μέσω τοῦ Λόγου πού προβλέπει τίς συνέπειες, δυσαρεστεῖ. Ἀκόμη καί κατά τήν ἐκτίμηση τῆς υγείας μπορεῖ νά προσέξει κανεῖς τή διαφορά τούτη. Στόν καθένα πού τήν κατέχει, εἶναι ἀμέσως εὐχάριστη (τουλάχιστον ἀρνητικῶς, δηλαδή ὡς ἀπομάκρυνση ὅλων τῶν σωματικῶν πόνων). Γιά νά ποῦμε ὁμως ὅτι εἶναι καλή, θά πρέπει ἀκόμη νά τήν κατευθύνουμε μέσω τοῦ Λόγου σέ σκοπούς, ὅτι δηλαδή εἶναι μιά κατάσταση πού μᾶς

καθιστᾶ διαθέσιμους γιά ὄλες τίς ὑποθέσεις μας. Ὁ καθένας βέβαια πιστεύει ὅσον ἀφορᾶ στήν εὐδαιμονία, ὅτι μπορεῖ νά ὀνομάσει τό μέγιστο σύνολο (τόσο κατά τό πλῆθος ὅσο καί κατά τή διάρκεια) τῶν ἀνέσεων τῆς ζωῆς ὡς τό ἀληθινό καί μάλιστα τό ὕψιστο ἀγαθό. Ἀλλά ὁ Λόγος ἐναντιώνεται καί σέ τοῦτο. Οἱ ἀνέσεις εἶναι ἀπόλαυση. Ἄν ὅμως ἐπρόκειτο μόνο γι' αὐτήν, θά ἦταν ἀνόητο νά ἔχει κανεῖς ἐνδοιασμούς ὅσον ἀφορᾶ στά μέσα πού μᾶς παρέχουν τήν ἀπόλαυση, ἄν δηλαδή εἶναι παθητική καί προέρχεται ἀπό τή γενναιοδωρία τῆς φύσης ἢ ἄν ἔχει ἐπιτευχθεῖ μέ τήν αὐτενέργεια καί τή δική μας δραστηριότητα. Ἀλλά ὁ Λόγος δέν θά πεισθεῖ ποτέ ὅτι ἡ ὑπαρξή καθ' ἑαυτήν ἐνός ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζεῖ ἀπλῶς γιά νά ἀπολαμβάνει (ὁσοδήποτε ἀπασχολημένος καί ἄν εἶναι ἀπό τήν ἀποψη τούτη) ἔχει κάποια ἀξία, ἀκόμη καί ἄν ἦταν ἄριστα ἐξυπηρετικός, ὡς μέσον, σέ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν ὁμοίως μόνο στήν ἀπόλαυση καί μάλιστα ἐπειδή ἀπολαμβάνει λόγω τῆς συμπάθειας κάθε ἱκανοποίησης. Μόνο μέσω ἐκείνου πού κάνει ὁ ἄνθρωπος δίδει στόν ἑαυτό του ὡς ὑπαρξή ἐνός προσώπου μίαν ἀπόλυτη¹⁸ ἀξία, χωρίς νά λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τήν ἀπόλαυση, μέ πλήρη ἐλευθερία καί ἀνεξάρτητα ἀπό ὅτιδήποτε θά μπορούσε νά τοῦ παράσχει ἡ φύση, χωρίς νά ἐνεργεῖ ὁ ἴδιος ἐνῶ ἡ εὐδαιμονία, παρ' ὅλη τήν ἀφθονία τῶν ἀνέσεων της, δέν εἶναι κατά κανένα τρόπο ἕνα ἀπόλυτο ἀγαθό.*

Ἀλλά ἀσχέτως ὄλων αὐτῶν τῶν διαφορῶν μεταξύ τοῦ εὐχάριστου καί τοῦ καλοῦ, συμπίπτουν ὡστόσο καί τά δύο σέ τοῦτο, ὅτι συνδέονται πάντοτε μέ ἕνα συμφέρον γιά τό ἀντικειμενικό τους, ὄχι μόνο τό εὐχάριστο (§ 3) καί τό ἐμμέσως καλό (τό ὠφέλιμο), τό ὁποῖο ἀρέσει ὡς μέσον γιά κάποια ἀπόλαυση, ἀλλά ἀκόμη καί τό ἀπολύτως καί ἀπό κάθε ἀποψη καλό, δηλαδή τό ἠθικό ἀγαθό, τό ὁποῖο συνεπιφέρει τό ὕψιστο συμφέρον. Διότι τό

18. «ἀπόλυτη»: προσθήκη τῶν Β καί Γ.

* Μία ὑποχρέωση γιά ἀπόλαυση εἶναι ἕνας προφανῆς παραλογισμός. Ἀκριβῶς τό ἴδιο θά πρέπει νά εἶναι συνεπῶς καί μιά υποτιθέμενη ὑποχρέωση γιά ὄλες τίς πράξεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς μοναδικό στόχο τους τήν ἀπόλαυση, καί ἄς εἶναι τούτη ὅσο θέλει πνευματικοποιημένη (εἴτε ἐξημένη), ἀκόμη καί ἄν πρόκειται γιά μιά μυστική, ὅπως λένε, οὐράνια ἀπόλαυση.^[5]

[5] Πρβλ., «Ἰδέα μιᾶς γενικῆς ἱστορίας μέ πρίσμα κοσμοπολιτικό», στό: *Δοκίμια*, 24-41, 3η πρόταση.

ἀγαθό εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς θελήσεως (δηλαδή ἐνός ἐπιθυμητικού πού καθορίζεται μέσω τοῦ Λόγου). Τό νά θέλωμε ὅμως κάτι καί νά ἔχομε ἀρέσκεια λόγω τῆς ὑπάρξεώς του, δηλαδή νά ἔχομε ἕνα συμφέρον γι' αὐτό, εἶναι ταυτόσημα.

§ 5.

Σύγκριση τῶν τριῶν εἰδικῶς διαφορετικῶν εἰδῶν τῆς ἀρέσκειας

Τό εὐχάριστο καί τό καλό ἔχουν μιά σχέση μέ τό ἐπιθυμητικό καί κατά τοῦτο συνεπάγονται καί τά δύο μίαν ἀρέσκεια, τό πρῶτο μιά παθολογικῶς [κατ' αἴσθησι] ἐξηρητημένη (μέσω ἐρεθισμάτων, *stimulus*),¹⁹ τό δεύτερο μιά καθαρή πρακτική ἀρέσκεια, ἡ ὁποία δέν καθορίζεται ἀπλῶς ἀπό τήν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλά συγχρόνως ἀπό τήν παράσταση τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ ὑποκειμένου μέ τήν ὑπαρξή τοῦ ἀντικειμένου. Δέν ἀρέσει ἀπλῶς τό ἀντικείμενο ἀλλά καί ἡ ὑπαρξή του.²⁰ Ἀντιθέτως, ἡ καλαισθητικῆ κρίση εἶναι ἀπλῶς ἑταστική,²¹ δηλαδή μιά κρίση, ἡ ὁποία, ἀδιάφορη γιά τήν ὑπαρξή ἐνός ἀντικειμένου, συνδέει ἀπλῶς τή φύση του μέ τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καί τῆς λύπης. Ἀλλά ὁ ἴδιος αὐτός ὁ ἑτασμός δέν ρυθμίζεται ἀπό ἔννοιες· διότι ἡ καλαισθητικῆ κρίση δέν εἶναι γνωστικῆ κρίση (οὔτε θεωρητικῆ οὔτε πρακτικῆ)²² καί γιά τοῦτο δέν θεμελιώνεται σέ ἔννοιες οὔτε καί ἀποσκοπεῖ σέ αὐτές.

Τό εὐχάριστο, τό ὠραίο καί τό καλό χαρακτηρίζουν λοιπόν τρεῖς διαφορετικῆς σχέσεις τῶν παραστάσεων μέ τό συναίσθημα

19. Ὁ ὅρος «παθολογικός» προσδιορίζεται μέ ἀκρίβεια ἀπό τήν παρένθεση: ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπό κατ' αἴσθησι ἐρεθίσματα (*stimuli*), καί ἀντιδιαστέλλεται ἀπό τά «αὐτενεργός, καθαρός, ἠθικός»: ὅ,τι καθορίζεται ἀπό ἐμπειρικῶς μὴ ἐξηρητημένα, ἐλλογα κίνητρα (*motiva*). Πρβλ. «Ἰδέα...», στό: *Δοκίμια*, 29. (Ὁ Παπανοῦτσος ἐπέξηγε: «συναίσθηματικά»): «Von einem neuerdings erhobenen vornehmen Ton in der Philosophie» (« Περὶ ἐνός εὐγενούς τόνου πού ὑψώθηκε προσφάτως στή φιλοσοφία»), (*Ἀκαδ. VIII*, 395 ὑποσ.): *Ἀνθρωπολογία*, § 75, *Ἀκαδ. VII*, 253· *MH (B)* «Θεωρία τῆς Ἀρετῆς»), *Ἀκαδ. VI*, 376, 378.

20. Ἡ πρόταση τούτη εἶναι προσθήκη τῆς Β.

21. *Kontemplativ*.

22. Α: «γνωστικῆ κρίση (θεωρητικῆ)».

15 τῆς ἡδονῆς καί τῆς λύπης, σέ ἀναφορά πρὸς τὸ ὁποῖο διακρίνομε τὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ εἶδη τῶν παραστάσεων μεταξύ τους. Καί οἱ κατάλληλες γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἐκφράσεις, μέ τίς ὁποῖες δηλώνομε τὴ συναίνεσή μας στὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις, δέν εἶναι οἱ ἴδιες. Εὐχάριστο ὀνομάζει κάποιος, ὅ,τι τὸν **ικανοποιεῖ** ὠραῖο, ὅ,τι ἀπλῶς τοῦ **ἀρέσει** καλὸ, ὅ,τι **ἐκτιμᾶται**, ἐγκρίνεται,²³ δηλαδή σέ ὅ,τι θέτει ἐκεῖνος μίαν ἀντικειμενικὴ ἀξία. Οἱ ἀνέσεις ἰσχύουν καί γιὰ ἄλογα ζῶα ἢ ὀμορφιά μόνο γιὰ ἀνθρώπους, δηλαδή ζωῶδη μὲν ἀλλὰ ἔλογα ὄντα, ὡστόσο ὄχι μόνον ὡς ἔλογα ὄντα (λ.χ. πνεύματα) ἀλλὰ συγχρόνως ὡς ζωῶδη²⁴ τὸ ἀγαθὸ ὅμως γιὰ κάθε ἔλλογο ὄν γενικά: μιά πρόταση πού μόνο στή συνέχεια μπορεῖ νά λάβει τὴν πλήρη δικαιολόγηση καί ἐξήγησή της. Μποροῦμε νά πούμε: ὅτι μεταξύ ὅλων αὐτῶν τῶν εἰδῶν τῆς ἀρέσκειας, ἀποκλειστικῶς καί μόνον ἐκείνη τῆς καλαισθησίας γιὰ τὸ ὠραῖο εἶναι μιά ἀνιδιοτελῆς καί ἐλεύθερη ἀρέσκεια: διότι κανένα συμφέρον, οὔτε τῶν αἰσθήσεων οὔτε τοῦ Λόγου, δέν ἐπιβάλλει τὴν ἐπιδοκιμασία. Γιὰ τοῦτο θά μπορούσαμε νά πούμε γιὰ τὴν ἀρέσκεια: σχετίζεται, στὶς τρεῖς παραπάνω περιπτώσεις, μέ τὴν κλίση ἢ τὴν εὐνοια ἢ τὸν σεβασμὸ. Διότι ἡ **εὐνοια** εἶναι ἡ μόνη ἐλεύθερη ἀρέσκεια. Ἐνα ἀντικείμενο τῆς κλίσης ἢ ἔνα ἀντικείμενο πού μᾶς ἐπιβάλλεται νά τὸ ἐπιθυμοῦμε μέσω ἑνὸς νόμου τοῦ Λόγου [τοῦ ἠθικοῦ νόμου], δέν μᾶς ἐπιτρέπει καμιάν ἐλευθερία νά δημιουργήσομε ἀπὸ ὁποῦδήποτε ἔνα

16 ἀντικείμενο τῆς ἡδονῆς. Κάθε συμφέρον προϋποθέτει ἢ προκαλεῖ μίαν ἀνάγκη καί, ὡς καθοριστικὸς λόγος τῆς ἐπιδοκιμασίας, δέν ἐπιτρέπει πιά στήν κρίση περὶ τοῦ ἀντικειμένου νά εἶναι ἐλεύθερη.

Ὅσον ἀφορᾷ στό συμφέρον τῶν κλίσεων γιὰ τὸ εὐχάριστο, ὅλοι λένε: ἡ πείνα εἶναι ὁ καλύτερος μάγειρας καί σέ ἀνθρώπους μέ ὑγιή ὄρεξη ἀρέσει ὅτιδήποτε εἶναι ἀπλῶς θρώσιμο· συνεπῶς, μιά τέτοια ἀρέσκεια δέν ἀποδεικνύει μιά ἐπιλογή ἀπὸ καλαισθησία. Μόνον ὅταν ἔχει ικανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη, μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνει ποιὸς ἔχει καλαισθησία ἀνάμεσα σέ πολλοὺς καί ποιὸς ὄχι. Ὁμοίως ὑπάρχουν ἡθῆ (διαγωγὴ) χωρὶς ἀρετὴ, εὐγένεια χωρὶς ἀγαθὴ προαίρεση, εὐπρέπεια χωρὶς τιμότητα κ.τ.λ. Διότι, ὅπου ὀμιλεῖ ὁ ἠθικὸς νόμος, δέν ὑπάρχει ἀντικειμενικῶς ἄλλη ἐλεύθερη ἐπιλογή σέ σχέση μέ τὸ τί πρέπει νά κάνομε καί τὸ

23. «ἐγκρίνεται»: προσθήκη τῶν Β καί Γ.

24. «καὶ ὡστόσο...ζωῶδη»: προσθήκη τῶν Β καί Γ.

νά δείξει κανεὶς καλαισθησία κατὰ τὴν ἐκτέλεσή του (ἢ κατὰ τὴν ἐκτίμησή τῆς ἐκτελέσεως ἀπὸ ἄλλους) εἶναι κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νά ἐκφράσει κανεὶς τὴν ἠθικὴ του νοοτροπία: διότι τούτη περιλαμβάνει μιά προσταγή καί προκαλεῖ μίαν ἀνάγκη, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ἠθικὴ καλαισθησία ἀπλῶς παίξει μέ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀρέσκειας, χωρὶς νά ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανένα τους.

Ὁρισμὸς τοῦ ὠραίου πού συνάγεται ἀπὸ τὸ πρῶτο οὐσιῶδες σημεῖο

Καλαισθησία εἶναι ἡ ικανότητα κρίσεως ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ ἑνὸς τρόπου παραστάσεων βάσει μιᾶς ἀρέσκειας ἢ μιᾶς ἀπαρέσκειας χωρὶς κανένα συμφέρον. Τὸ ἀντικείμενο μιᾶς τέτοιας ἀρέσκειας λέγεται ὠραῖο.

Δεύτερο οὐσιῶδες σημεῖο
τῆς καλαισθητικῆς κρίσης, κατὰ τὸ ποσόν

17

§ 6.

Τὸ ὠραῖο εἶναι ἐκεῖνο πού παριστάνεται χωρὶς ἔννοιες ὡς ἀντικείμενο μιᾶς καθολικῆς ἀρέσκειας

Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς τοῦ ὠραίου μπορεῖ νά συναχθεῖ ἀπὸ τὸν προηγούμενο ὀρισμὸ του, ὡς ἑνὸς ἀντικειμένου τῆς ἀρέσκειας χωρὶς κανένα συμφέρον. Διότι, ὅποιος ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἡ ἀρέσκεία του γιὰ κάτι εἶναι γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο χωρὶς κανένα συμφέρον, δέν μπορεῖ νά τὸ κρίνει διαφορετικὰ παρὰ ὅτι πρέπει νά περιλαμβάνει ἕνα λόγος τῆς ἀρέσκειας γιὰ τὸν καθένα. Πράγματι, ἀφοῦ ἡ ἀρέσκεια δέν θεμελιώνεται σέ ὁποιαδήποτε κλίση τοῦ ὑποκειμένου (οὔτε σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὑπολογισμένο συμφέρον), ἀλλὰ ὁ κρίνων αἰσθάνεται ἐντελῶς ἐλεύθερος ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀρέσκεια πού ἀφιερώνει στό ἀντικείμενο, γιὰ τοῦτο δέν μπορεῖ νά ἐπισημάνει κανένα ἰδιωτικὸ ὄρο ὡς λόγος τῆς ἀρέσκειας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο νά ἐξαρτᾶται μόνον τὸ ὑποκείμενό του· ἄρα θά πρέπει νά θεωρήσει ὅτι ἡ ἀρέσκεία του θεμελιώνεται σέ ὅποια στοιχεῖα

μπορεῖ νά προϋποθέσει καί σέ κάθε ἄλλον. Συνεπῶς θά πρέπει νά πιστεῦει ὅτι ἔχει λόγο νά ἀπαιτεῖ μιά παρόμοια ἀρέσκεια ἀπό τόν καθένα. Γιά τοῦτο, θά μιᾶ γιά τό ὠραῖο, ὡς ἐάν ἦταν ἡ ὁμορφιά μιά ιδιότητα τοῦ ἀντικειμένου καί ὡς ἐάν ἦταν ἡ κρίση λογική (ὡς ἐάν ἀποτελοῦσε μιά γνώση τοῦ ἀντικειμένου μέσω ἐννοιῶν του)· μολονότι εἶναι μόνο αἰσθητική κρίση καί περιέχει ἀπλῶς μιά σχέση τῆς παρόστασης τοῦ ἀντικειμένου μέ τό ὑποκείμενο. Καί τοῦτο, ἐπειδή ἡ αἰσθητική κρίση παρουσιάζει μέ τή λογική τήν ὁμοιότητα νά μπορεῖ κανεῖς νά προϋποθέτει τήν ἐγκυρότητα της γιά τόν καθένα. Μιολαταῦτα, ἡ καθολικότητα τούτη δέν μπορεῖ νά πηγάζει ἀπό ἔννοιες. Διότι δέν ὑπάρχει μετάβαση ἀπό ἔννοιες στό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης (μέ ἐξαίρεση στους καθαρούς πρακτικούς νόμους, οἱ ὅποιοι ὅμως συνεπάγονται ἕνα συμφέρον, ὅμοιο τοῦ ὁποίου δέν συνδέεται μέ τήν καθαρή καλαισθητική κρίση). Συνεπῶς στήν καλαισθητική κρίση, μέ τήν ἐπίγνωση ὅτι κάθε συμφέρον ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό αὐτήν, θά πρέπει νά προσιδιάζει μιά ἀξίωση ἐγκυρότητας γιά τόν καθένα, χωρίς καθολικότητα πού ἀναφέρεται σέ ἀντικείμενα, δηλαδή θά πρέπει νά συνδέεται μ' αὐτήν μιά ἀξίωση γιά ὑποκειμενική καθολικότητα.

§ 7.

Σύγκριση τοῦ ὠραίου μέ τό εὐχάριστο καί τό καλό
μέσω τοῦ παραπάνω γνωρίσματος

Ὅσον ἀφορᾷ στό εὐχάριστο, ὁ καθένας παραδέχεται ὅτι ἡ κρίση του, τήν ὁποία στηρίζει σέ ἕνα ἰδιωτικό συναίσθημα καί θάσει τῆς ὁποίας λέγει γιά κάποιον ἀντικείμενο ὅτι τοῦ ἀρέσει, περιο-
19 ρίζεται ἐπίσης σέ μόνο τό πρόσωπό του. Γιά τοῦτο, ἐάν πεῖ κάποιος: «τό κρασί τῶν Καναρίων νησιῶν εἶναι εὐγευστο», δέχεται μέ προθυμία νά τοῦ διορθώσουν τήν ἔκφραση καί νά τοῦ ὑπενημίσιον ὅτι πρέπει νά πεῖ: «εἶναι εὐγευστο γιά μένα». Καί τό ἴδιο συμβαίνει ὄχι μόνο μέ τή γεύση τῆς γλώσσας, τοῦ οὐρανίσκου καί τοῦ φάρυγγα ἀλλά καί μέ ὅτιδήποτε μπορεῖ νά εἶναι εὐχάριστο γιά τά μάτια καί τά αὐτιά τοῦ καθενός. Γιά τόν ἕνα εἶναι τό μῶβ χρώμα ἥπιο καί εὐχαρι, γιά τόν ἄλλο χλωμό καί πεθαμένο. Ὁ ἕνας ἀγαπᾷ τόν ἦχο τῶν πνευστῶν ὀργάνων, ὁ ἄλλος τῶν ἐγχόρδων. Τό νά ἐρίζει κανεῖς σχετικῶς μέ τήν πρόθεση νά

καταρρίψει τήν κρίση τῶν ἄλλων ἡ ὁποία εἶναι διαφορετική ἀπό τή δική μας, ὡς ἐάν ἦταν λογικῶς ἀντίθετη σ' αὐτήν, θά ἦταν ἀνοησία. Ὡς πρὸς τό εὐχάριστο ἰσχύει λοιπόν ἡ ἀρχή: ὁ καθένας ἔχει τή δική του καλαισθησία (τῶν αἰσθήσεων).

Ὡς πρὸς τό ὠραῖο, τά πράγματα εἶναι τελείως διαφορετικά. Θά ἦταν (τό ἐντελῶς ἀντίστροφο) γελοῖο, ἐάν κάποιος πού φαντάζεται ὅτι ἔχει καλαισθησία σκεφτόταν νά δικαιολογηθεῖ λέγοντας: τό ἀντικείμενο τοῦτο (τό κτίριο πού βλέπομε, τό ρούχο πού φορᾷ ἐκεῖνος, ἡ συναυλία πού ἀκοῦμε, τό ποίημα πού παρουσιάζεται γιά νά κριθεῖ) εἶναι ὠραῖο γιά μένα. Διότι δέν πρέπει νά τό ὀνομάσει ὠραῖο, ἐάν ἀπλῶς τοῦ ἀρέσει. Πολλά πράγματα μπορεῖ νά εἶναι γι' αὐτόν ἐλκυστικά καί ἄνετα, γιά τοῦτο δέν νοιάζεται κανεῖς ὅταν ὅμως θεωρεῖ κάτι ὠραῖο, ἀπαιτεῖ τήν ἴδια ἀρέσκεια καί ἀπό ἄλλους· κρίνει ὄχι ἀπλῶς γιά τόν ἑαυτό του ἀλλά γιά τόν καθένα καί μιᾶ τότε γιά τήν ὁμορφιά, ὡς ἐάν
20 ἦταν μιά ιδιότητα τῶν πραγμάτων. Γιά τοῦτο λέγει: τό πράγμα εἶναι ὠραῖο· καί ὑπολογίζει ὅτι οἱ ἄλλοι θά συναινέσουν στήν κρίση του περί τῆς ἀρέσκειας, ὄχι ἐπειδή, λ.χ., διεπίστωσε ὅτι πολλές φορές συμφωνοῦσαν οἱ κρίσεις τους, ἀλλά τό ἀπαιτεῖ ἀπό ἐκείνους. Τούς φέγει, ὅταν κρίνουν διαφορετικά καί τοὺς ἀρνεῖται τήν καλαισθησία, τήν ὁποία ὡστόσο ἀπαιτεῖ ὅτι πρέπει νά τήν ἔχουν· καί κατὰ τοῦτο δέν μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς: ὁ καθένας ἔχει τήν ἰδιαίτερη καλαισθησία του. Τοῦτο θά ἦταν ταυτόσημο μέ τό ὅτι δέν ὑπάρχει καθόλου καλαισθησία, δηλαδή μιά αἰσθητική κρίση, ἡ ὁποία θά μπορούσε νά προβάλλει νόμιμη ἀξίωση γιά τή συμφωνία τοῦ καθενός.

Ἐν τούτοις διαπιστώνομε καί ὡς πρὸς τό εὐχάριστο, ὅτι ἀπαντᾷται ὁμοφωνία μεταξύ ἀρκετῶν ἀνθρώπων κατὰ τήν ἀποτίμησή του, σέ σχέση μέ τήν ὁποία ὡστόσο ἀρνούμαστε ἀπό ὀρισμένους τήν καλαισθησία, ἐνῶ σέ ἄλλους τήν παραδεχόμαστε καί μάλιστα ὄχι μέ τό νόημα τοῦ αἰσθητηρίου ὄργανου παρά τῆς κριτικῆς ικανότητος ὡς πρὸς τό εὐχάριστο ἐν γένει. Ἔτσι, γιά κάποιον πού γνωρίζει νά περιποιεῖται τοὺς καλεσμένους του μέ ἀνέσεις (μέ ἀπολαύσεις ὄλων τῶν αἰσθήσεων), ὥστε νά τοὺς ἀρέσει συνολικά, λένε: ἔχει καλαισθησία. Ἐδῶ ὅμως ἐννοεῖται ἡ καθολικότητα μόνο συγκριτικῶς· καί ἐδῶ ὑπάρχουν μόνο γενικοί κανόνες (ὅπως εἶναι ὅλοι οἱ ἐμπειρικοί),²⁵ ὄχι καθολικοί,

25. Ἡ παρένθεση εἶναι προσθήκη τῶν Β καί Γ.

ὅπως ἐκεῖνοι τούς ὁποίους ἐπιχειρεῖ, ἢ γιά τούς ὁποίους προβάλλει ἀξίωση, ἢ καλαισθητική κρίση γιά τό ὠραῖο.²⁶ Εἶναι μιά κρίση σέ σχέση μέ τήν κοινωνικότητα, ἐφ' ὅσον στηρίζεται σέ ἐμπειρικούς κανόνες. Βεβαίως, καί ὡς πρός τό καλό προβάλλουν οἱ κρίσεις δικαίως τήν ἀξίωση τῆς ἐγκυρότητας γιά τόν καθένα· ἀλλά τό καλό παριστάνεται ὡς ἀντικείμενο μιᾶς καθολικῆς ἀρέσκειας μόνο βάσει μιᾶς ἔννοιας, κάτι πού δέν συμβαίνει οὔτε μέ τό εὐχάριστο οὔτε μέ τό ὠραῖο.

§ 8.

Ἡ καθολικότητα τῆς ἀρέσκειας παριστάνεται σέ μιά καλαισθητική κρίση μόνον ὡς ὑποκειμενική

Ὁ εἰδικός αὐτός προσδιορισμός τῆς καθολικότητας μιᾶς αἰσθητικῆς κρίσης πού ἀπαντᾶται σέ μιά καλαισθητική κρίση εἶναι κάτι ἀξιοσημείωτο, ὄχι βεβαίως γιά τό λογικό, ἀλλά γιά τόν ὑπερβατολογικό φιλόσοφο, πράγμα πού ἀπαιτεῖ τήν ὄχι ἀσήμαντη προσπάθειά του νά ἀνακαλύψει τήν προέλευση τοῦ προσδιορισμοῦ ἐκείνου· μέ τόν τρόπο αὐτόν ὅμως ἀποκαλύπτει ἐπίσης μιά ιδιότητα τῆς γνωστικῆς μας ικανότητος πού θά παρέμενε ἄγνωστη χωρίς τήν ἀνάλυση τούτη.

Κατ' ἀρχάς θά πρέπει νά πεισθεῖ κανεῖς πλήρως ὅτι μέ τήν καλαισθητική κρίση (περί τοῦ ὠραίου) ἀξιῶμε ἀπό τόν καθένα τήν ἀρέσκεια γιά ἓνα ἀντικείμενο, χωρίς ὅμως νά θεμελιώνεται τοῦτο σέ μιά ἔννοια (διότι τότε θά ἐπρόκειτο γιά τό καλό)· καί ὅτι ἡ ἀξίωση τούτη τῆς καθολικῆς ἐγκυρότητας προσιδιάζει τόσο οὐσιωδῶς σέ μιά κρίση, μέ τήν ὁποία δηλώνομε κάτι ὡς ὠραῖο, ὥστε, ἐάν δέν τή στοχαζόμεσθε σχετικῶς, δέν θά περνοῦσε ἀπό τή σκέψη κανενός νά χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση «ὠραῖο», παρά ὅτιδήποτε ἀρέσει χωρίς ἔννοιες θά λογαριαζόταν ὡς εὐχάριστο· ὡς πρός τοῦτο, ἐπιτρέπεται στόν καθένα νά διατηρεῖ τίς ἀπόψεις του καί οὐδεὶς ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ἄλλον συμφωνία μέ τήν καλαισθητική του κρίση, πράγμα ὅμως πού συμβαίνει

26. Σχετικῶς μέ τήν ἀντιδιαστολή τῶν ἀπλῶς γενικῶν (generalia) ἀπό τίς καθολικές (universalia) ἀρχές (secundum principia generalia, non universalia) πρὸς ΜΗ (Α' «Θεωρία τοῦ δικαίου»), Ἀκαδ., VI, 215-216.

πάντοτε ὡς πρός τήν καλαισθητική κρίση περί τῆς ὁμορφιάς. Μπορῶ νά ὀνομάσω τό πρῶτο εἶδος «γοῦστο τῶν αἰσθήσεων», ἐνῶ τό δεύτερο «ἀναστοχαστική καλαισθησία», ἐφ' ὅσον τό πρῶτο ἐκφέρει ἀπλῶς ιδιωτικές, ἐνῶ ἡ δεύτερη ὑποτιθέμενες κοινῶς ἐγκυρες²⁷ (δημόσιες) κρίσεις· καί τά δύο ὅμως ἐκφέρουν αἰσθητικές (ὄχι πρακτικές) κρίσεις περί ἐνός ἀντικειμένου, ὅσον ἀφορᾷ ἀπλῶς στή σχέση τῆς παράστασής του μέ τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καί τῆς λύπης. Συμβαίνει ἐν τούτοις κάτι παράξενο: ὡς πρός μέν τό γοῦστο τῶν αἰσθήσεων, ἡ ἐμπειρία δείχνει ὄχι ἀπλῶς ὅτι ἡ κρίση του (τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης γιά ὅτι-δήποτε) δέν ἰσχύει καθολικῶς, ἀλλά καί ὅτι ὁ καθένας εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ τόσο μετριοπαθῆς, ὥστε νά μήν ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἄλλους τή σχετική συμφωνία (μολονότι παρατηρεῖται πράγματι συχνά καί στίς κρίσεις αὐτές μιά πολύ διαδεδομένη ὁμοφωνία)· ἐνῶ ἡ ἀναστοχαστική καλαισθησία πού ἐπίσης ἀρκετά συχνά ἀποκρούεται μέ τήν ἀξίωσή της γιά τήν καθολική ἐγκυρότητα τῆς κρίσης της (περί τοῦ ὠραίου), ὅπως διδάσκει ἡ ἐμπειρία, 23
μπορεῖ ἐν τούτοις νά θεωρήσει ὡς δυνατό (κάτι πού κάνει πράγματι) νά παραστήσει κρίσεις, οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά ἀπαιτήσουν καθολικῶς τή σχετική ὁμοφωνία καί τούτη τήν ἀπαιτεῖ πράγματι ὁ καθένας γιά κάθε καλαισθητική του κρίση, χωρίς νά διαφωνοῦν οἱ κρίνοντες ὡς πρός τή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας ἀξιώσεως, παρά μόνο δέν μποροῦν νά συμφωνήσουν σέ ὁρισμένες περιπτώσεις ὡς πρός τήν ὀρθή ἐφαρμογή τῆς κριτικῆς ἐκείνης ικανότητος.

Ἐδῶ πρέπει νά παρατηρήσομε πρῶτα πρῶτα ὅτι μιά καθολικότητα πού δέν στηρίζεται σέ ἔννοιες τοῦ ἀντικειμένου (ἔστω καί μόνον ἐμπειρικές) δέν εἶναι καθόλου λογική, ἀλλά αἰσθητική, δηλαδή δέν περιέχει ἀντικειμενικό ποσόν τῆς κρίσης παρά μόνο ὑποκειμενικό· γιά τούτη χρησιμοποιοῦ τήν ἔκφραση «κοινή ἐγκυρότητα»,²⁸ ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τήν ἐγκυρότητα, γιά κάθε ὑποκείμενο, ὄχι τῆς σχέσης μιᾶς παράστασης μέ τή γνωστική ικανότητα ἀλλά μέ τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καί τῆς λύπης. (Μπορεῖ ὅμως νά χρησιμοποιεῖ κανεῖς τήν ἴδια ἔκφραση καί γιά τό λογικό ποσόν τῆς κρίσης, ἀρκεῖ μόνο νά προσθέτει: ἀντικειμενική καθολική ἐγκυρότητα, σέ διάκριση ἀπό

27. Gemeingültige Urteile· πρὸς ΚΚΑ, Β 96 (iudicia communia).

28. Gemeingültigkeit.

τὴν ἀπλῶς ὑποκειμενική, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε αἰσθητική).

Ἄλλὰ μιά ἀντικειμενική, καθολικῶς ἐγκυρη κρίση εἶναι πάντοτε καὶ ὑποκειμενική, δηλαδή, ἐάν ἡ κρίση ἰσχύει γιὰ ὅλα, ὅσα περιλαμβάνονται ὑπὸ μιά δεδομένη ἔννοια, τότε ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν καθένα πού παριστάνει ἓνα ἀντικείμενο μέσω τῆς ἔννοιαις αὐτῆς. Ἄλλὰ ἀπὸ μιά ὑποκειμενική καθολική ἐγκυρότητα, δηλαδή τὴν αἰσθητική, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται σὲ καμιά ἔννοια, δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἡ λογική καθολικότητα: διότι τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν κρίσεων δὲν ἀναφέρεται διόλου στὸ ἀντικείμενο. Ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο ὅμως θὰ πρέπει καὶ ἡ αἰσθητική καθολικότητα πού ἀποδίδεται σὲ μιά κρίση νὰ εἶναι ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος, ἐπειδὴ συνδέει τὸ κατηγορήμα τῆς ὁμορφιάς ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου, θεωρημένου σὲ ὁλόκληρη τὴ λογική²⁹ του σφαίρα, καὶ ἐν τούτοις ἐπεκτείνει τὸ κατηγορήμα αὐτὸ σὲ ὅλη τὴ σφαῖρα τῶν κρινόντων.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ λογικὸ ποσόν, ὅλες οἱ καλαισθητικὲς κρίσεις εἶναι ἀτομικές. Διότι, ἀφοῦ πρέπει νὰ συσχετισθῶ ἀμέσως τὸ ἀντικείμενο μὲ τὸ συναισθημά μου τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ὄχι ὅμως μέσω ἔννοιῶν, δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν οἱ κρίσεις ἐκεῖνες τὸ ποσόν τῶν ἀντικειμενικῶν, κοινῶς ἐγκύρων κρίσεων μολονότι, ἐάν ἡ ἀτομικὴ παράσταση τοῦ ἀντικειμένου μῆς καλαισθητικῆς κρίσης μετατραπῆ σὲ μιά ἔννοια μέσω συγκρίσεως κατὰ τοὺς ὅρους πού προσδιορίζουν τὴν κρίση αὐτή, τότε μπορεῖ νὰ προέλθει μιά λογικῶς καθολικὴ κρίση. Π.χ., δηλώνω μέσω μῆς καλαισθητικῆς κρίσης τὸ ρόδο πού κοιτάζω ὡς ὠραῖο. Ἀντιθέτως, ἡ κρίση πού πηγάζει ἀπὸ τὴ σύγκριση πολλῶν ἀτομικῶν κρίσεων —τὰ ρόδα εἶναι ἐν γένει ὠραῖα— δὲν διατυπώνεται πιά ἀπλῶς ὡς αἰσθητική, ἀλλὰ ὡς μιά λογικὴ κρίση πού θεμελιώνεται σὲ μίαν αἰσθητικὴ κρίση. Ἄλλὰ ἡ κρίση: τὸ ρόδο εἶναι (κατὰ τὴν ὁσμὴν) εὐχάριστο, εἶναι βέβαια ἐπίσης μιά αἰσθητικὴ καὶ ἀτομικὴ, ὄχι ὅμως μιά καλαισθητικὴ ἀλλὰ μιά κατ' αἴσθησιν κρίση. Τούτη διακρίνεται ἀπὸ τὴν πρώτη κατὰ τὸ ὅτι ἡ καλαισθητικὴ κρίση συνεπάγεται ἓνα αἰσθητικὸ ποσόν τῆς καθολικότητας, δηλαδή τῆς ἐγκυρότητας γιὰ τὸν καθένα, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ στὴν κρίση γιὰ τὸ εὐχάριστο. Μόνον οἱ κρίσεις γιὰ τὸ καλὸ, μολονότι προσδιορίζουν ἐπίσης τὴν ἀρέσκεια γιὰ ἓνα ἀντικείμενο, ἔχουν λογική, ὄχι ἀπλῶς αἰσθη-

29. «λογική»: προσθήκη τῶν Β καὶ Γ.

τικὴ καθολικότητα, διότι ἰσχύουν περὶ τοῦ ἀντικειμένου ὡς γνώσεις του καὶ συνεπῶς γιὰ τὸν καθένα.

Ὅταν κρίνει κανεὶς τὰ ἀντικείμενα ἀπλῶς σύμφωνα μὲ ἔννοιαις, χάνεται κάθε παράσταση τῆς ὁμορφιάς. Συνεπῶς, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἓνας κανόνας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ἀναγνωρίσει κάτι ὡς ὠραῖο. Δὲν μπορεῖ νὰ ξεγελασθεῖ ἡ κρίση μας μὲ βάση λόγους ἢ ἀρχές ὅτι ἓνα ροῦχο, ἓνα σπῆτι ἢ ἓνα ἄνθος εἶναι ὠραῖο. Θέλομε νὰ ὑποβάλουμε τὸ ἀντικείμενο στὰ δικά μας μάτια, ὡς ἐάν ἐξαρτιόταν ἡ ἀρέσκεια ἀπὸ τὸ αἶσθημα: καὶ ὅμως, ὅταν ἀποκαλοῦμε ὑστερα τὸ ἀντικείμενο ὠραῖο, πιστεύομε ὅτι συνηγορεῖ γιὰ μᾶς μιά καθολικὴ φωνὴ καὶ προβάλλομε τὴν ἀξίωση γιὰ τὴ συναίνεση τοῦ καθενός, ἐνῶ ἀντιθέτως κάθε ἰδιωτικὸ αἶσθημα θὰ ἀπεφάσιζε μόνο γιὰ τὸν παρατηρητὴ καὶ τὴν ἀρέσκειά του.

Ἀπὸ τοῦτο φαίνεται ὅτι στὴν κρίση τῆς καλαισθησίας δὲν ἀξιῶνεται τίποτε ἄλλο παρά μιά τέτοια καθολικὴ φωνὴ ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀρέσκεια χωρὶς μεσολάβηση τῶν ἔννοιῶν, καὶ συνεπῶς ἡ δυνατότητα μῆς αἰσθητικῆς κρίσης, ἡ ὁποία μπορεῖ συγχρόνως νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐγκυρη γιὰ τὸν καθένα. Ἡ ἴδια ἡ καλαισθητικὴ κρίση δὲν ἀπαιτεῖ τὴ συμφωνία τοῦ καθενός (διότι αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κάμει μόνο μιά λογικῶς καθολικὴ κρίση, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ἀναφέρει λόγους): ἀπλῶς ἀποδίδει στὸν καθένα αὐτὴ τὴ συμφωνία, ὡς μιά περίπτωση ἐφαρμογῆς τοῦ κανόνα, σὲ σχέση μὲ τὴν ὁποία ἀναμένει τὴν ἐπιβεβαίωση ὄχι ἀπὸ ἔννοιαις ἀλλὰ ἀπὸ τὴ συναίνεση τῶν ἄλλων. Ἡ καθολικὴ φωνὴ εἶναι λοιπὸν μόνο μιά Ἰδέα (τὸ πού βασίζεται, δὲν ἐξετάζεται ἐδῶ ἀκόμη). Μπορεῖ νὰ εἶναι ἀβέβαιο ὅτι ἐκεῖνος πού πιστεύει ὅτι ἐκφέρει μιά καλαισθητικὴ κρίση κρίνει πράγματι σύμφωνα μὲ τὴν Ἰδέα αὐτή: ὅτι ὅμως συσχετίζει τὴν κρίση του μὲ τὴν Ἰδέα καὶ συνεπῶς ὅτι πρόκειται γιὰ μιά καλαισθητικὴ κρίση, τὸ δηλώνει μὲ τὴν ἔκφραση τῆς ὁμορφιάς. Γιὰ τοῦτο μπορεῖ νὰ θεβαιωθεῖ πάντως ὁ ἴδιος μὲ μόνη τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀφαίρεσης ὅλων ὅσα χαρακτηρίζουν τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ καλὸ, ἀπὸ τὴν ἀρέσκεια πού τοῦ ἀπομένει: καὶ αὐτὸ εἶναι ὅλο γιὰ τὸ ὁποῖο προσδοκᾷ τὴ συναίνεση τοῦ καθενός, δηλαδή μιά ἀξίωση, γιὰ τὴν ὁποία θὰ ἦταν ὑπὸ τοῦς ὅρους αὐτοῦς δικαιολογημένος ὁ ἴδιος, ἀρκεῖ μόνο νὰ μὴν τοῦς παρεγνώριζε συχνά καὶ γιὰ τοῦτο νὰ μὴν ἐξέφερε ἐσφαλμένες καλαισθητικὲς κρίσεις.

27

§ 9.

Ἐξέταση τοῦ ζητήματος: ἂν στήν καλαισθητική κρίση τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς προηγῆται τῆς κρίσης τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἂν συμβαίνει τό ἀντιστροφο

Ἡ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι τό κλειδί τῆς κριτικῆς τῆς καλαισθησίας καί ἀξίζει συνεπῶς ὅλη τήν προσοχή μας.

Ἐάν προηγῆτο ἡ ἡδονή γιά τό δεδομένο ἀντικείμενο καί ἐάν ἐπρόκειτο στήν καλαισθητική κρίση νά ἀποδίδεται μόνο ἡ καθολική μεταδοσιμότητα τῆς ἡδονῆς στήν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου, τότε θά ἀντέφασκε μιά τέτοια διαδικασία πρὸς τόν ἑαυτό της. Διότι μιά τέτοια ἡδονή δέν θά ἦταν τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἀπλή εὐχαρίστηση στό κατ' αἴσθηση αἶσθημα καί γιά τοῦτο δέν θά μπορούσε νά ἔχει κατά τή φύση της παρά μόνο ἰδιωτική ἐγκυρότητα, ἐπειδή θά ἐξαρτιόταν ἀμέσως ἀπό τήν παράσταση, μέσω τῆς ὁποίας δίδεται τό ἀντικείμενο.

Συνεπῶς, ἐκεῖνο πού πρέπει νά θεμελιώνει τήν καλαισθητική κρίση ὡς ὁ ὑποκειμενικός ὅρος της καί νά ἔχει ὡς ἐπακόλουθο τήν ἡδονή γιά τό ἀντικείμενο εἶναι ἡ ικανότητα τῆς καθολικῆς μεταδόσεως τῆς ψυχικῆς κατάστασης κατά τή δεδομένη παράσταση. Δέν μπορεί ὅμως νά μεταδοθεῖ καθολικῶς παρά μόνον ἡ γνώση καί ἡ παράσταση, ἐφ' ὅσον ἀνήκει στή γνώση. Διότι μόνο τότε εἶναι ἡ παράσταση ἀντικειμενική καί μόνον ἔτσι ἔχει ἕνα καθολικό σημεῖο ἀναφορᾶς, μέ τό ὁποῖο ὑποχρεώνεται νά συμφωνῆσει ἡ παραστατική ικανότητα ὄλων. Ἐάν λοιπόν ἡ καθοριστική ἀρχή τῆς κρίσης γιά τήν καθολική αὐτή μεταδοσιμότητα τῆς παράστασης ὀφείλει νά εἶναι ἀπλῶς ὑποκειμενική, δηλαδή νά τή σκεπτόμαστε χωρίς ἔννοιες, τότε δέν μπορεί νά εἶναι καμιά ἄλλη παρά ἡ ψυχική κατάσταση πού ἀπαντᾶται κατά τή σχέση τῶν παραστατικῶν δυνάμεων μεταξύ τους, ἐφ' ὅσον συσχετίζον μιά δεδομένη παράσταση μέ τή γνώση ἐν γένει.

Οἱ γνωστικές δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἐνεργοποιοῦνται μέσω τῆς παράστασης αὐτῆς, βρίσκονται ἐκεῖ σ' ἕνα ἐλεύθερο παιχνίδι, ἐπειδή καμιά ὀρισμένη ἔννοια δέν τίς περιορίζει σέ ἕναν ἰδιαιτέρο κανόνα τῆς γνώσης. Συνεπῶς, ἡ ψυχική κατάσταση σέ αὐτήν τήν παράσταση πρέπει νά εἶναι ἐκείνη ἐνός συναίσθηματος τοῦ ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ τῶν παραστατικῶν δυνάμεων σέ μιά δεδο-

μένη παράσταση ἐν ὄψει μιᾶς γνώσης ἐν γένει. Ἀλλά γιά μιά παράσταση, μέσω τῆς ὁποίας δίδεται ἕνα ἀντικείμενο, ὥστε νά προκύπτει ἀπό αὐτήν μιά γνώση, ἀπαιτοῦνται: φαντασία, γιά τή σύνθεση τοῦ πολλαπλοῦ τῆς ἐποπτείας, καί διάνοια, γιά τήν ἐνότητα τῆς ἔννοιας ἢ ὁποία συνενώνει τίς παραστάσεις. Ἡ κατάσταση τούτη ἐνός ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ τῶν γνωστικῶν ικανοτήτων σέ μιά παράσταση, μέ τήν ὁποία δίδεται ἕνα ἀντικείμενο, θά πρέπει νά εἶναι καθολικῶς μεταδοτή· διότι ἡ γνώση, ὡς προσδιορισμός τοῦ ἀντικειμένου, μέ τόν ὁποῖο ὀφείλουν νά συμφωνήσουν δεδομένες παραστάσεις (σέ ὅποιο ὑποκείμενο καί ἂν συμβαίνει αὐτό), εἶναι ὁ μόνος τρόπος παραστάσεων πού ἰσχύει γιά τόν καθένα.

Ἀφοῦ ἡ ὑποκειμενική καθολική μεταδοσιμότητα τοῦ τρόπου τῶν παραστάσεων σέ μιά καλαισθητική κρίση ὀφείλει νά τελεῖται χωρίς νά προϋποθέτομε μιά ὀρισμένη ἔννοια, δέν μπορεί νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ψυχική κατάσταση κατά τό ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς φαντασίας καί τῆς διάνοιας (ἐφ' ὅσον αὐτές συντονίζονται μεταξύ τους, ὅπως τοῦτο ἀπαιτεῖται γιά μιά γνώση ἐν γένει)· καί τοῦτο, ἐπειδή ἔχομε ἐπίγνωση ὅτι αὐτή ἡ κατάλληλη γιά τή γνώση ἐν γένει ὑποκειμενική σχέση θά πρέπει νά ἰσχύει ἐξ ἴσου γιά τόν καθένα καί συνεπῶς νά εἶναι καθολικῶς μεταδοτή, ὅπως εἶναι κάθε ὀρισμένη γνώση, ἡ ὁποία θεβαίως στηρίζεται πάντοτε στή σχέση ἐκείνη ὡς ὁ ὑποκειμενικός ὅρος.

Τούτη ἡ ἀπλῶς ὑποκειμενική (αἰσθητική) ἀποτίμηση τοῦ ἀντικειμένου, ἢ τῆς παράστασης, μέσω τῆς ὁποίας δίδεται ἐκεῖνο, προηγῆται λοιπόν ἀπό τήν ἡδονή γι' αὐτό καί εἶναι ὁ λόγος τῆς ἡδονῆς αὐτῆς γιά τήν ἀρμονία τῶν γνωστικῶν ικανοτήτων· ἀλλά τούτη ἡ καθολική ὑποκειμενική ἐγκυρότητα τῆς ἀρέσκειας, τήν ὁποία συνδέομε μέ τήν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου πού ὀνομάζομε ὠραῖο, θεμελιώνεται μόνο σ' ἐκείνη τήν καθολικότητα τῶν ὑποκειμενικῶν ὄρων τῆς ἀποτίμησης τοῦ ἀντικειμένου.

Θά μπορούσαμε νά ἐξηγήσομε εὐκόλα (ἐμπειρικῶς καί ψυχολογικῶς) ὅτι τό νά μπορεί κανείς νά μεταδίδει τήν ψυχική του κατάσταση, ἔστω καί μόνον ὅσον ἀφορᾶ στίς γνωστικές του ικανότητες, συνεπάγεται μιά ἡδονή, λόγω τῆς φυσικῆς τάσης τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κοινωνικότητα. Γιά τόν σκοπό μας ὅμως δέν εἶναι τοῦτο ἀρκετό. Ὑποθέτομε ὡς ἀναγκαῖα γιά τόν καθένα τήν ἡδονή τήν ὁποία αἰσθανόμαστε κατά τήν καλαισθητική κρίση, ὡς ἐάν ἐπρόκειτο γιά μιά ἰδιότητα τοῦ ἀντικειμένου πού

προσδιορίζεται σ' αὐτὸ μὲ βάση ἔννοιες, ὅταν ὀνομάζουμε κάτι ὠραῖο· ἐπειδὴ βέβαια ἡ ὀμορφιά καθ' ἑαυτήν, χωρὶς συσχετισμὸ μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ ὑποκειμένου, δὲν εἶναι τίποτε. Ἀλλὰ τὴν πραγμάτευση τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀναβά-
λομε μέχρι τὴν ἀπάντηση τοῦ ἐρωτήματος: εἶναι δυνατές αἰσθη-
τικές κρίσεις a priori καί, ἂν ναί, πῶς;

Τώρα θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ δευτερεῦον ἐρώτημα: μὲ ποιὸν τρόπο ἀποκοῦμε συνείδηση μιᾶς ἀμοιβαίας ὑποκειμενικῆς συμ-
φωνίας τῶν γνωστικῶν δυνάμεων μεταξύ τους κατὰ τὴν καλαι-
σθητικὴ κρίση, αἰσθητικῶς, μέσω τῆς ἀπλῆς ἐσωτερικῆς αἰσθή-
σεως καὶ τοῦ αἰσθήματος, ἢ νοητικῶς, μέσω τῆς συνείδησης τῆς
σκοπτικῆς δραστηριότητά μας μὲ τὴν ὁποία ἐνεργοποιούμε τίς
δυνάμεις ἐκεῖνες;

Ἐάν ἡ δεδομένη παράσταση πού προκαλεῖ τὴν καλαισθητικὴ
κρίση ἦταν μιὰ ἔννοια, ἡ ὁποία συνένωνε τὴ διάνοια καὶ τὴ
φαντασία κατὰ τὴν κρίση τοῦ ἀντικειμένου σὲ μιὰ γνώση του,
τότε θὰ ἦταν ἡ συνείδηση τῆς σχέσης αὐτῆς νοητικῆς (ὅπως
στὴν ἀντικειμενικὴ σχηματοποίηση τῆς κριτικῆς δύναμης, τὴν
ὁποία ἐρευνᾷ ἡ Κριτικὴ [τοῦ καθαροῦ Λόγου]). Τότε ὅμως ἡ κρίση
δὲν θὰ ἐξεφέρετο σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὴ λύπη, ἄρα
31 δὲν θὰ ἦταν καλαισθητικὴ κρίση. Ἀλλὰ ἡ καλαισθητικὴ κρίση
προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενο ὡς πρὸς τὴν ἀρέσκεια καὶ τὸ κατη-
γόρημα τῆς ὀμορφιάς ἀνεξαρτήτως ἐνοιῶν. Συνεπῶς, ἡ ὑπο-
κειμενικὴ ἐκείνη ἐνότητα τῆς σχέσης [τῶν γνωστικῶν δυνά-
μεων] μπορεῖ νὰ γνωρισθεῖ μόνο μέσω τοῦ αἰσθήματος. Ἡ ζωο-
γόνηση καὶ τῶν δύο δυνάμεων (τῆς φαντασίας καὶ τῆς διάνοιας)
σὲ μιὰ ἀπροσδιόριστη, καὶ ἐν τούτοις, μὲ ἀφορμὴ τὴ δεδομένη
παράσταση, ἀρμονικὴ δραστηριότητα —ἐκείνη δηλαδή πού ἀπαι-
τεῖται γιὰ μιὰ γνώση ἐν γένει— εἶναι τὸ αἰσθημα, τὴν καθολι-
κὴ μεταδοσιμότητα τοῦ ὁποίου ἀξιώνει ἡ καλαισθητικὴ κρίση.
Μιὰν ἀντικειμενικὴ σχέση μπορεῖ βέβαια μόνο νὰ τὴ σκεφθεῖ
κανεὶς ἀλλὰ, ἐφ' ὅσον εἶναι κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ὑποκειμενικῆς,
μπορεῖ καὶ νὰ τὴν αἰσθανθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπενέργειά της στὴν ψυχὴ
καὶ στὴν περίπτωσή μιᾶς σχέσης πού δὲν στηρίζεται σὲ καμιὰ
ἐννοια (ὅπως ἡ σχέση τῶν παραστατικῶν δυνάμεων μὲ μιὰ γνω-
στικὴ ικανότητα ἐν γένει) δὲν εἶναι δυνατὴ καμιὰ ἄλλη συνεί-
δησὴ της παρά μόνο μέσω τῆς αἰσθησης τῆς ἐπενέργειας, ἢ
ὁποία συνίσταται στὸ ἀνάλαφρο παιχνίδι τῶν δύο ψυχικῶν δυ-
νάμεων πού ἔχουν ζωογονηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀμοιβαῖο συντονισμό (τῆς

φαντασίας καὶ τῆς διάνοιας).³⁰ Μιὰ ἀτομικὴ παράσταση πού,
χωρὶς σύγκριση μὲ ἄλλες, βρίσκεται σὲ συντονισμό μὲ τοὺς ὅρους
τῆς καθολικότητας, ἢ ὁποία συνιστᾷ τὸ ἔργο τῆς διάνοιας ἐν γένει,
φέρει τίς γνωστικὲς ικανότητες σ' ἐκείνη τὴ σύμμετρη διάθεση,
τὴν ὁποία ἀπαιτοῦμε γιὰ κάθε γνώση καὶ γιὰ τοῦτο τὴ θεωροῦμε
ὡς ἔγκυρη γιὰ ὅποιον εἶναι ικανὸς νὰ κρίνει μέσω τῆς διάνοιας καὶ 32
τῶν αἰσθήσεων κατὰ τὸν συνδυασμὸ τους (γιὰ κάθε ἄνθρωπο).

Ἐπισημάνσεις τοῦ ὠραίου πού συναγεται ἀπὸ τὸ
δεύτερο οὐσιῶδες σημεῖο

Ἐπισημάνσεις εἶναι ἐκεῖνο πού ἀρέσει καθολικῶς χωρὶς ἔννοιες.

Τρίτο οὐσιῶδες σημεῖο
τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων, κατὰ τὴν ἀναφορά τῶν
σκοπῶν, ἢ ὁποία ἐξετάζεται σὲ αὐτές

§ 10.

Περὶ τῆς σκοπιμότητος ἐν γένει

Ἄν θέλει κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τί εἶναι σκοπὸς κατὰ τοὺς ὑπερ-
βατολογικούς του προσδιορισμούς (χωρὶς νὰ προϋποθέτει κάτι
ἐμπειρικό, ὅπως εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς), τότε σκοπὸς
εἶναι τὸ ἀντικείμενο μιᾶς ἔννοιας, ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ἡ ἔννοια
ὡς ἡ αἰτία τοῦ ἀντικειμένου (ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς δυνατό-
τητάς του) καὶ ἡ αἰτιότητα μιᾶς ἔννοιας ὅσον ἀφορᾷ στὸ
ἀντικείμενό της εἶναι ἡ σκοπιμότητα (*forma finalis*). Ὅπου
συνεπῶς νοεῖται ὄχι ἀπλῶς ἡ γνώση ἐνός ἀντικειμένου ἀλλὰ τὸ
ἴδιο τὸ ἀντικείμενο (ἢ μορφή ἢ ἡ ὑπαρξή του) ὡς ἀποτέλεσμα
πού εἶναι δυνατό μόνο μέσω τῆς ἔννοιας τοῦ ἀποτελέσματος, ἐκεῖ
σκεπτόμαστε ἕναν σκοπὸ. Ἡ παράσταση τοῦ ἀποτελέσματος 33

30. Πρὸβλ. ἐπίσης τὴ θεμελιώδη σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ κατὰ τὸν Schiller. Περὶ
τῆς αἰσθητικῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου. 14η, 15η ἐπιστολή.

εἶναι ἐδῶ ἡ καθοριστικὴ ἀρχὴ τῆς αἰτίας του καὶ προηγεῖται ἀπὸ αὐτήν. Ἡ συνείδηση τῆς αἰτιότητας μιᾶς παράστασης μὲ πρόθεση νὰ διατηρηθεῖ τὸ ὑποκείμενο στὴν ἴδια κατάσταση, μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἐδῶ γενικῶς ὡς ἡδονή³¹ ἀντιθέτως λύπη εἶναι ἐκείνη ἡ παράσταση, πού περιέχει τὸν λόγο τῆς μεταβολῆς τῶν παραστάσεων στὸ ἀντίθετό τους (πού τίς ἀποτρέπει ἢ πού τίς καταργεῖ).³²

Τὸ ἐπιθυμητικὸ, ἐφ' ὅσον μπορεῖ νὰ καθορίζεται μόνο μέσω ἐννοιῶν, δηλαδή τὸ νὰ πράττομε σύμφωνα μὲ τὴν παράσταση ἐνός σκοποῦ, θὰ ἦταν ἡ θέληση. Ἀλλὰ ἕνα ἀντικείμενο ἢ μιὰ ψυχικὴ κατάσταση ἢ μιὰ πράξη ὀνομάζεται ἐπίσης σκόπιμη, μολονότι ἡ δυνατότητά τους δέν προϋποθέτει ἀναγκαιῶς τὴν παράσταση ἐνός σκοποῦ, ἀπλῶς, ἐπειδὴ ἡ δυνατότητά τους μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ μᾶς μόνον ἐάν ἀποδεχθοῦμε ὡς θεμελίό τους μιὰν αἰτιότητα σύμφωνα μὲ σκοπούς, δηλαδή μιὰ θέληση, ἡ ὁποία τὰ ἔχει τακτοποιήσει σύμφωνα μὲ τὴν παράσταση ἐνός ὀρισμένου κανόνα. Ἡ σκοπιμότητα μπορεῖ συνεπῶς νὰ εἶναι χωρὶς σκοπό, ἐφ' ὅσον δέν θέτομε τίς αἰτίες τῆς μορφῆς αὐτῆς σέ μιὰ θέληση καὶ ἐν τούτοις μπορούμε νὰ κατανοήσομε τὴν ἐξήγηση τῆς δυνατότητάς της μόνον ἐάν τὴ συναγάγομε ἀπὸ μιὰ θέληση. Ἀλλὰ δέν χρειάζεται νὰ κατανοῦμε πάντοτε μέσω τοῦ Λόγου ἐκεῖνο πού παρατηροῦμε (κατὰ τὴν δυνατότητά του). Συνεπῶς μπορούμε τουλάχιστον νὰ παρατηροῦμε μιὰ σκοπιμότητα κατὰ τὴν μορφή, ἀκόμη καὶ χωρὶς νὰ ἀποδεχόμαστε ὡς θεμελίό της ἕναν σκοπό (ὡς τὸ περιεχόμενο τοῦ *nexus finalis*)³³, καὶ νὰ τὴ διαπιστώνομε σέ ἀντικείμενα, ἔστω καὶ μόνο μέσω τοῦ ἀναστοχασμοῦ.

31. Πρβλ., ἐπίσης, ΚΠΛ: «Ἡδονὴ εἶναι ἡ παράσταση τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικείμενου ἢ τῆς πράξης μὲ τοὺς ὑποκειμενικοὺς ὄρους τῆς ζωῆς...» (Πρόλογος, 9, ὑποσ.).

32. Ἡ παρένθεση εἶναι προσθήκη τῶν Β' καὶ Γ'.

33. *Nexus finalis* = γερμ. *Zweckverbindung* = σκόπιμη σύνδεση, σύνδεση τῶν τελικῶν αἰτιῶν.

§ 11.

Ἡ καλαισθητικὴ κρίση δέν ἔχει ὡς θεμελίό της τίποτε ἄλλο παρά μόνο τὴ μορφή τῆς σκοπιμότητας ἐνός ἀντικειμένου (ἢ τοῦ τρόπου τῆς παραστάσεώς του)

Κάθε σκοπός, ἐάν θεωρεῖται ὡς λόγος τῆς ἀρέσκειας, συνεπάγεται πάντοτε ἕνα συμφέρον ὡς προσδιοριστικὴ ἀρχὴ τῆς κρίσης περὶ τοῦ ἀντικείμενου τῆς ἡδονῆς. Συνεπῶς ἡ καλαισθητικὴ κρίση δέν μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς θεμέλιο ἕναν ὑποκειμενικὸ σκοπό. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ παράσταση ἐνός ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, δηλαδή τῆς δυνατότητος τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικείμενου σύμφωνα μὲ ἀρχές τῆς σκόπιμης σύνδεσης, ἄρα οὔτε ἡ ἔννοια τοῦ καλοῦ δέν μπορεῖ νὰ προσδιορίσει τὴν καλαισθητικὴ κρίση· διότι εἶναι μιὰ αἰσθητικὴ καὶ ὄχι μιὰ γνωστικὴ κρίση, ἡ ὁποία συνεπῶς δέν ἀφορᾷ στὴν ἔννοια τῆς ιδιότητος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς δυνατότητος τοῦ ἀντικείμενου λόγω αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς αἰτίας, ἀλλὰ ἀπλῶς στὴν σχέση τῶν παραστατικῶν δυνάμεων μεταξὺ τους, ἐφ' ὅσον αὐτές καθορίζονται ἀπὸ μιὰ παράσταση.

Ἀλλὰ ἡ σχέση αὐτὴ κατὰ τὸν προσδιορισμὸ ἐνός ἀντικείμενου³⁵ ὡς ὠραίου συνδέεται μὲ τὸ συναίσθημα μιᾶς ἡδονῆς, ἡ ὁποία συγχρόνως δηλώνεται μέσω τῆς καλαισθητικῆς κρίσης ὡς ἐγκυρη γιὰ τὸν καθένα· ἐπομένως δέν μπορεῖ οὔτε ἡ εὐχαρίστηση πού συνοδεύει τὴν παράσταση οὔτε ἡ παράσταση τῆς τελειότητος τοῦ ἀντικείμενου καὶ ἡ ἔννοια τοῦ καλοῦ νὰ περιέχουν τὴν προσδιοριστικὴ ἀρχὴ τῆς καλαισθητικῆς κρίσης. Συνεπῶς δέν μπορεῖ τίποτε ἄλλο νὰ συνιστᾷ τὴν ἀρέσκεια, τὴν ὁποία κρίνομε, ὡς καθολικῶς μεταδοτὴ, χωρὶς ἔννοια, καὶ ἄρα τὴν προσδιοριστικὴ ἀρχὴ τῆς καλαισθητικῆς κρίσης, παρά ἡ ὑποκειμενικὴ σκοπιμότητα κατὰ τὴν παράσταση ἐνός ἀντικείμενου, χωρὶς ὅποιονδήποτε σκοπό (οὔτε ἀντικειμενικὸ οὔτε ὑποκειμενικὸ), ἐπομένως ἡ ἀπλὴ μορφή τῆς σκοπιμότητας στὴν παράσταση, μὲ τὴν ὁποία μᾶς δίδεται ἕνα ἀντικείμενο, ἐφ' ὅσον ἔχομε συνείδηση τῆς μορφῆς αὐτῆς.

§ 12.

Ἡ καλαισθητικὴ κρίση στηρίζεται σέ a priori λόγους

Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νά ἐξηγήσουμε a priori τή σύνδεση τοῦ συναισθήματος μῆς ἡδονῆς ἢ λύπης, ὡς ἀποτελέσματος, μέ ὁποιαδήποτε παράσταση (αἴσθημα ἢ ἔννοια), ὡς τήν αἰτία τῆς· διότι τούτη θά ἦταν μιά αἰτιώδης σχέση,³⁴ ἢ ὁποία (ὡς πρός τά ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας) μπορεῖ νά γνωσθεῖ πάντοτε μόνον a posteriori καί μέσω τῆς ἴδιας τῆς ἐμπειρίας. Βεβαίως, στήν ³⁶Κριτική τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἔχομε πράγματι συναγάγει a priori τό συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ (ὡς μιά ἰδιαίτερη καί ἰδιάζουσα τροποποίηση τοῦ συναισθήματος ἐκείνου, τό ὁποῖο δέν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς οὔτε στήν ἡδονή οὔτε στή λύπη πού ἀποκοῦμε ἀπό ἐμπειρικά ἀντικείμενα) ἀπό καθολικές ἠθικές ἔννοιες. Ἐκεῖ ὅμως μπορούσαμε ἐπίσης νά ὑπερβοῦμε τά ὅρα τῆς ἐμπειρίας καί νά ἐπικαλεσθοῦμε μιά αιτιότητα, ἢ ὁποία στηρίζεται σέ μιά ὑπεραισθητὴ ιδιότητα τοῦ ὑποκειμένου, δηλαδή τήν ἐλευθερία. Στήν πραγματικότητα ὅμως, ἀκόμη καί ἐκεῖ δέν συναγάγαμε ἀπό τήν Ἰδέα τῆς ἠθικότητας ὡς αἰτία τό συναίσθημα ἐκεῖνο, ἀλλά, ἀπλῶς, τόν καθορισμό τῆς θέλησης. Ἀλλά ἡ ψυχική κατάσταση μῆς καθορισμένης μέ ὁποιοδήποτε τρόπο θέλησης εἶναι ἤδη καθ' ἑαυτήν ἓνα συναίσθημα τῆς ἡδονῆς, ταυτίζεται μ' αὐτό καί ἄρα δέν ἔπεται ὡς ἀποτελεσμά του· τοῦτο θά ἔπρεπε νά γίνει δεκτό μόνον, ἐάν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητας ὡς ἐνός ἀγαθοῦ προηγείτο τοῦ καθορισμοῦ τῆς θελήσεως μέσω τοῦ [ἠθικοῦ] νόμου· διότι τότε ἡ προσπάθεια συναγωγῆς τῆς ἡδονῆς ἀπό τήν ἔννοια, μέ τήν ὁποία θά συνδεόταν ὡς ἀπλή γνώση, θά ἀπέβαινε μάταιη.

Τό θέμα τοῦτο εἶναι παρόμοιο μέ τήν ἡδονή στήν αισθητική κρίση· μόνο πού ἐδῶ ἡ ἡδονή εἶναι ἀπλῶς ἐταστική καί χωρίς νά προκαλεῖ ἓνα συμφέρον γιά τό ἀντικείμενο, ἐνῶ ἀντιθέτως στήν ἠθική κρίση εἶναι πρακτική. Ἡ συνείδηση τῆς ἀπλῶς ³⁷μορφικῆς σκοπιμότητας στό παιχνίδι τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ὑποκειμένου, σέ μιά παράσταση μέ τήν ὁποία δίδεται ἓνα ἀντικείμενο, εἶναι ἡ ἴδια ἢ ἡδονή, διότι περιέχει μιά καθοριστική ἀρχή τῆς δραστηριότητος τοῦ ὑποκειμένου σέ σχέση μέ τή

34. A: «μιά εἰδική αἰτιώδης σχέση».

ζωογόνηση τῶν γνωστικῶν του δυνάμεων, ἄρα μιά ἐσωτερικὴ αιτιότητα (πού εἶναι σκόπιμη) ὅσον ἀφορᾷ στή γνώση ἐν γένει, χωρίς ὅμως νά περιορίζεται σέ μιά ὀρισμένη γνώση, καί συνεπῶς περιέχει μιά ἀπλή μορφή τῆς ὑποκειμενικῆς σκοπιμότητος μῆς παράστασης σέ μιάν αισθητικὴ κρίση. Ἡ ἡδονή τούτη δέν εἶναι κατὰ κανένα τρόπο πρακτική, οὔτε ὅπως ἐκείνη βάσει τοῦ παθολογικοῦ [κατ' αἴσθηση] λόγου τῆς εὐχαρίστησης οὔτε ὅπως ἐκείνη βάσει τοῦ νοητικοῦ λόγου τοῦ ἀγαθοῦ πού ἔχομε σκεφθεῖ. Καί ὅμως ἡ ἡδονή αὐτὴ κατέχει μιά αιτιότητα, δηλαδή νά διατηροῦμε τήν ἴδια τήν κατάσταση τῆς παράστασης καί τή δραστηριότητα τῶν γνωστικῶν δυνάμεων χωρίς ἄλλη πρόθεση. Παραμένομε στή θεώρηση τοῦ ὠραίου, ἐπειδὴ ἡ θεώρηση αὐτὴ αὐτοενισχύεται καί ἀναπαράγεται, πράγμα πού εἶναι ἀνάλογο (ὄχι ὅμως καί ταυτόσημο) μέ ἐκείνη τήν παραμονή, ὅπου ἓνα θέλητρο στήν παράσταση τοῦ ἀντικειμένου διεγείρει ἐπανειλημμένως τήν προσοχή, ἐνῶ τό πνεῦμα εἶναι παθητικό.

§ 13.

Ἡ καθαρὴ καλαισθητικὴ κρίση εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό θέλητρα καί συγκινήσεις

Κάθε συμφέρον διαφθείρει τήν καλαισθητικὴ κρίση καί τῆς ἀφαιρεῖ τήν ἀμεροληψία, ἰδίως ὅταν δέν θέτει, ὅπως τό κάνει τό συμφέρον τοῦ Λόγου, τή σκοπιμότητα πρό τοῦ συναισθήματος ³⁸ τῆς ἡδονῆς, ἀλλά τή θεμελιώνει σ' αὐτό· τοῦτο συμβαίνει πάντοτε στήν αισθητικὴ κρίση γιά κάτι, ἐφ' ὅσον αὐτό προκαλεῖ ἡδονή ἢ πόνο. Γιά τοῦτο οἱ κρίσεις πού ἐπηρεάζονται ἀπό τὰ αἰσθήματα αὐτά εἴτε δέν ἐγείρουν καμιάν ἀξίωση καθολικῆς ἀρέσκειας, εἴτε ἐγείρουν μέν, ἀλλά μόνο στόν βαθμό πού δέν συμπεριλαμβάνονται τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα στίς προσδιοριστικές ἀρχές τῆς καλαισθησίας. Ὅπου ἡ καλαισθησία χρειάζεται, γιά τήν ἀρέσκεια, τήν ἀνάμειξη τῶν θελητῶν καί τῶν συγκινησεων, εἶναι πάντοτε βαρβαρική, ἀκόμη περισσότερο μάλιστα ὅταν τὰ καθιστᾷ κριτήρια τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς.

Ἐν τούτοις, τὰ θέλητρα ὄχι μόνο λογαριάζονται συχνά μαζί μέ τήν ὁμορφιά (ἢ ὁποία ὥστόσο θά ἔπρεπε νά ἀφορᾷ μόνο στή μορφῇ) ὡς συμβολή στήν αισθητικὴ καθολικὴ ἀρέσκεια, ἀλλά

καί θεωρούνται μᾶλλον καθ' ἑαυτά ὡς ὁμορφίες, θεωρεῖται δηλαδή τό περιεχόμενο τῆς ἀρέσκειας ὡς ἡ μορφή τῆς· μιά παρανόηση, ἡ ὁποία —ὅπως καί μερικές ἄλλες πού ἔχουν ἐν τούτοις ἓνα στοιχεῖο ἀλήθειας στή βάση τους— μπορεί νά διορθωθεῖ μέ ἓναν προσεκτικό προσδιορισμό τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν.

Μιά καλαισθητική κρίση, στήν ὁποία δέν ἀσκοῦν καμιά ἐπιρροή τά θέλγητρα καί οἱ συγκινήσεις (μολοντί συνδέονται μέ τήν ἀρέσκεια γιά τό ὠραῖο), ἡ ὁποία συνεπῶς ἔχει ὡς προσδιοριστική ἀρχή ἀπλῶς τή σκοπιμότητα τῆς μορφῆς, εἶναι μιά καθαρή καλαισθητική κρίση.

39

§ 14.

Διασάφηση με παραδείγματα

Οἱ αἰσθητικές κρίσεις μποροῦν, ὅπως καί οἱ θεωρητικές (λογικές), νά διαιρεθοῦν σέ ἐμπειρικές καί καθαρές. Οἱ πρῶτες εἶναι ἐκεῖνες πού ἀποδίδουν εὐχαρίστηση ἢ δυσἀρέσκεια, οἱ δευτέρες ἐκεῖνες πού ἀποδίδουν ὁμορφιά σέ ἓνα ἀντικείμενο ἢ σέ ἓναν τρόπο παραστάσεώς του· οἱ πρῶτες εἶναι κατ' αἴσθηση κρίσεις (αἰσθητικές κρίσεις περιεχομένου [καθ' ὕλην]), οἱ δευτέρες (ὡς μορφικές [εἰδολογικές])³⁵ εἶναι οἱ μόνες γνήσιες καλαισθητικές κρίσεις.

Μιά καλαισθητική κρίση εἶναι συνεπῶς καθαρή μόνον ἐφ' ὅσον δέν ἀναμειγνύεται στήν καθοριστική τῆς ἀρχῆς μιά ἀπλῶς ἐμπειρική ἀρέσκεια. Ἀλλά τοῦτο συμβαίνει κάθε φορά πού θέλγητρα ἢ συγκινήσεις συμμετέχουν στήν κρίση, μέ τήν ὁποία πρόκειται νά δηλωθεῖ κάτι ὡς ὠραῖο.

Ἀλλά ἐδῶ προβάλλουν πάλι διαφορές ἀντιρρήσεις, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζουν τελικῶς τᾶς θέλγητρα ὄχι ἀπλῶς ὡς ἀναγκαῖο συστατικό τῆς ὁμορφιάς, ἀλλά καί ἐπί πλέον ὡς καθ' ἑαυτά ἐπαρκή, γιά νά ὀνομαστοῦν ὠραῖα. Ἐνα ἀπλό χρώμα, λ.χ. τό πράσινο ἐνός λιβαδιοῦ, ἓνας ἀπλός ἦχος (σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἀντήχηση καί τό θόρυβο), ὅπως λ.χ. ἐνός βιολιοῦ, θεωροῦνται καθ' ἑαυτά

35. «(ὡς μορφικές)», προσθήκη τῶν Β καί Γ. Ἡ λ. «material» (ἀπό τή λ. Materie = ὕλη) σημαίνει «καθ' ὕλην», κατὰ περιεχόμενο, οὐσιαστικός, σέ ἀντίθεση μέ τό «formal» (ἀπό τή λ. Form): μορφικός, τυπικός, «κατ' εἶδος», εἰδολογικός. Πρβλ. Ε. Π. Παπανοῦτσος, *Ἠθική*, Ἀθήνα³ 1970, 181-183, 194-199.

ἀπό τούς περισσοτέρους ὡς ὠραῖα· μολοντί καί τά δύο φαίνεται νά ἔχουν ὡς θεμέλιό τους μόνο τήν ὕλη τῶν παραστάσεων, δηλαδή ἀπλῶς τό αἶσθημα, καί γι' αὐτό ἀξίζει νά ὀνομαστοῦν ἀπλῶς εὐχάριστα. Καί ὅμως παρατηροῦμε συγχρόνως ὅτι τά αἰσθημάτα τόσο τοῦ χρώματος ὅσο καί τοῦ ἦχου δικαιολογοῦνται νά ἰσχύουν ὡς ὠραῖα μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι καθαρά· τοῦτο εἶναι ἓνας προσδιορισμός πού ἀφορᾷ ἤδη στή μορφή καί ἀκόμη τό μοναδικό στοιχεῖο αὐτῶν τῶν παραστάσεων πού μπορεί νά μεταδοθεῖ καθολικῶς μέ βεβαιότητα. Διότι δέν μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τήν ἴδια τήν ποιότητα τῶν αἰσθημάτων σέ ὅλα τά ὑποκείμενα, ἐνῶ δύσκολα μπορεί νά κριθεῖ ἀπό τόν καθένα μέ τόν ἴδιο τρόπο ἓνα χρώμα ἢ ὁ ἦχος ἐνός μουσικοῦ ὄργανου ὡς πιό εὐχάριστος σέ σύγκριση μέ ἓναν ἄλλο.

Ἄν δεχθοῦμε μαζί μέ τόν Euler³⁶ ὅτι τά χρώματα εἶναι παλμοί (pulsus) τοῦ αἵθερα πού διαδέχονται ἰσοχρόνως ὁ ἓνας τόν ἄλλον, ὅπως οἱ ἦχοι εἶναι παλμοί τοῦ ἀέρα πού δονεῖται καί, πράγμα πού εἶναι τό σπουδαιότερο, τό πνεῦμα δέν ἀντιλαμβάνεται ἀπλῶς μέσω τῶν αἰσθήσεων τήν ἐπενέργειά τους στή ζωογόνηση τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλά καί μέσω τοῦ ἀναστοχασμοῦ τό εὐτακτο παιχνίδι τῶν ἐντυπώσεων (ἀρα τή μορφή κατὰ τή σύνδεση τῶν διαφόρων παραστάσεων) —πράγμα γιά τό ὁποῖο δέν ἀμφιβάλλω καθόλου³⁷— τότε τό χρώμα καί ὁ ἦχος εἶναι ὄχι ἀπλῶς αἰσθητά, ἀλλά καί μορφικός προσδιορισμός τῆς ἐνόητης τοῦ πολλαπλοῦ τῶν αἰσθημάτων καί γιά τοῦτο μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν ὡς ὁμορφίες.

Ἀλλά σέ ἓναν ἀπλό τρόπο τῶν αἰσθημάτων, ἡ καθαρότητα σημαίνει ὅτι ἡ ὁμοιομορφία του δέν διαταράσσεται οὔτε διακόπτεται ἀπό ὅποιοδήποτε ἄλλοτριο αἶσθημα καί εἶναι στοιχεῖο ἀπλῶς τῆς μορφῆς· ἐπειδή στήν περίπτωση τούτη μπορεί κανεῖς νά κάμει ἀφαίρεση ἀπό τήν ποιότητα τοῦ τρόπου ἐκείνου τῶν αἰσθημάτων (δηλαδή ἀπό τό ἄν παριστάνομε κάποιο χρώμα ἢ

36. Leonhard Euler (1707-1783), περίφημος Ἐλβετός μαθηματικός καί φυσικός. Ἐννοεῖται τό ἔργο του *Nova theoria lucis et colorum* (*Νέα θεωρία τοῦ φωτός καί τῶν χρωμάτων*), 1744.

37. Κατὰ τίς Α καί Β: «πράγμα γιά τό ὁποῖο ἀμφιβάλλω πάρα πολύ»· τήν ἀνωτέρω γραφή τῆς Γ ὑπεστήριξε ἰδίως ὁ Windeiband (ἐκδ. Ἀκαδ.) καί υἰοθετοῦν οἱ Vorländer, Frank-Zanetti, Meredith, Philonenko καί Alquié· ἔλλωσ οἱ Schöndörffer, v. Aster καί Weischedel.

ήχο και, αν ναί, ποιό). Για τούτο θεωρούνται όλα τά απλά χρώματα, ἐφ' ὅσον εἶναι καθαρὰ, ὡς ὠραῖα, ἐνῶ τά ανάμικτα δὲν ἔχουν τό προνόμιο αὐτό· ἀκριβῶς ἐπειδή, ἀφοῦ δὲν εἶναι απλά, δὲν ἔχει κανεὶς ἓνα μέτρο γιὰ νά κρίνει ἂν πρέπει νά τά θεωρήσει καθαρὰ ἢ ὄχι.

Ὅσον ἀφορᾷ ὁμως στήν ὁμορφιά πού ἀποδίδεται σέ ἓνα ἀντικείμενο λόγω τῆς μορφῆς του, τό νά νομίζει κανεὶς ὅτι θά μπορούσε νά ἐνταθεῖ αὐτή μέσω τῶν θελγήτρων, τοῦτο ἀποτελεῖ μιὰ συνήθη πλάνη, ἰδιαιτέρως ἐπιζήμια γιὰ τή γνήσια, ἀκέραιη καί ἐμβριθή καλαισθησία· ἐν τούτοις, μποροῦν ἀσφαλῶς νά προστεθοῦν στήν ὁμορφιά θέλγητρα, ὥστε, πέραν τῆς ξηρῆς ἀρέσκειας, νά κινήσουν τό ἐνδιαφέρον τῆς ψυχῆς μέσω τῆς παραστάσεως τοῦ ἀντικειμένου καί ἔτσι νά συμβάλουν στήν καλλιέργεια καί στήν ἐξύψωση τῆς καλαισθησίας, ἰδίως ὅταν εἶναι ἀκόμη ἀδιὰ-μόρφωτη καί μὴ ἐξησκημένη. Τά θέλγητρα ὁμως παραβιάζουν πρᾶγματι τήν καλαισθητικὴ κρίση, ἐάν ἐλκύουν τήν προσοχή ὡς προσδιοριστικὴς ἀρχές τῆς ὁμορφιάς. Διότι ἀπέχουν τόσο πολὺ ἀπὸ τό νά συμβάλουν στήν ὁμορφιά, ὥστε νά πρέπει ἀντιθέτως νά γίνονται ἀποδεκτά ὡς ἀλλότρια στοιχεῖα μέ ἐπιείκεια, μόνον ἐφ' ὅσον δὲν διαταράσσουν τήν ὠραία ἐκείνη μορφή καί ὅταν ἡ καλαισθησία εἶναι ἀκόμη ἀσθενὴς καί ἀκαλλιέργητη.

⁴² Στήν ζωγραφική, στή γλυπτική καί σέ ὅλες τίς εἰκαστικὲς τέχνες, στήν ἀρχιτεκτονική, στήν κηπουρική, ἐφ' ὅσον εἶναι καλὲς τέχνες, τό οὐσιῶδες εἶναι τό σχέδιο, στό ὁποῖο συνιστᾶ τόν θεμελιώδη ὄρο τῆς καλαισθησίας ὄχι ὅ,τι εὐχαριστεῖ τό αἶσθημα, ἀλλὰ μόνον ὅ,τι ἀρέσει μέ τή μορφή του. Τά χρώματα πού φωτίζουν τό σχεδιάγραμμα ἀνήκουν στά θέλγητρα· μποροῦν βέβαια νά ζωρέψουν γιὰ τίς αἰσθήσεις τό ἀντικείμενο καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νά τό κάμουν ἀξιοθέατο καί ὠραῖο· ἀντιθέτως, πολὺ συχνά περιορίζονται ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ὠραίας μορφῆς καί, ἀκόμη καί ὅπου ἐπιτρέπονται τά θέλγητρα, ἐξευγενίζονται μόνον λόγω τῆς μορφῆς.

Ὅλες οἱ μορφές τῶν ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων (τόσο τῶν ἐξωτερικῶν ὅσο καί ἐμμέσως τῶν ἐσωτερικῶν) εἶναι εἴτε σχῆμα εἴτε παιχνίδι· στή δεύτερη περίπτωση, εἶναι εἴτε παιχνίδι τῶν σχημάτων (στόν χώρο· ἡ μιμητικὴ καί ὁ χορός) εἴτε ἀπλό παιχνίδι τῶν αἰσθημάτων (στόν χρόνο). Μπορεῖ νά προστεθεῖ τό θέλγητρο τῶν χρωμάτων ἢ τῶν εὐχαρίστων ἤχων τοῦ ὄργάνου, ἀλλὰ τό ἀληθινὸ ἀντικείμενο τῆς καθαρῆς καλαισθητικῆς

κρίσης συνιστοῦν στήν πρώτη περίπτωση τό σχέδιο καί στή δεύτερη ἡ μουσικὴ σύνθεση. Τό γεγονός ὅτι ἡ καθαρὴ τόσο τῶν χρωμάτων ὅσο καί τῶν ἤχων, εἴτε ἐπίσης ἡ ποικιλία καί ἡ ἀντίθεσή τους, φαίνεται νά συμβάλλει στήν ὁμορφιά, δὲν σημαίνει ὅτι ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ ἓνα ὁμοειδὲς συμπλήρωμα τῆς ἀρέσκειας γιὰ τή μορφή, ἐπειδὴ εἶναι εὐχάριστα καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπειδὴ καθιστοῦν τή μορφή ἀκριβέστερα, σαφέστερα ⁴³ καί πληρέστερα ὁρατὴ καί ἐπὶ πλέον ζωογονοῦν τήν παράσταση μέ τό θέλγητρό τους, ἀφοῦ στρέφουν καί συντηροῦν τήν προσοχή γιὰ τό ἴδιο τό ἀντικείμενο.

Ἀκόμη καί ὅσα ὀνομάζονται διακοσμῆσεις (πάρεργα),³⁸ ἐκεῖνα δηλαδή πού δὲν ἀποτελοῦν ἐσωτερικὸ συστατικὸ στοιχεῖο ὅλης τῆς παράστασης τοῦ ἀντικειμένου, παρά μόνον ἐξωτερικὴ προσθήκη καί ἀπλῶς αὐξάνουν τήν ἀρέσκεια τῆς καλαισθησίας, τό πραγματοποιοῦν τοῦτο ἀσφαλῶς μόνον μέ τή μορφή τους, ὅπως τά πλαίσια τῶν πινάκων ἢ³⁹ τά ἐνδύματα τῶν ἀγαλμάτων ἢ οἱ κιονοστοιχίες γύρω ἀπὸ λαμπρά κτίρια. Ἄν ὁμως ἡ ἴδια ἢ διακόσμηση δὲν συνίσταται σέ μιὰ ὠραία μορφή, ἂν δὲν ἔχει ἄλλη λειτουργία, ὅπως τό χρυσὸ πλαίσιο, παρά νά προκαλεῖται τήν ἐπιδοκιμασία μέ τό θέλγητρό του, τότε ὀνομάζεται κόσμημα καί παραβιάζει τήν αὐθεντικὴν ὁμορφιά.

Ἡ συγκίνηση, ἓνα αἶσθημα ὅπου ἡ εὐχαρίστηση προκαλεῖται μόνον μέσω στιγμιαίας συστολῆς, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἰσχυρότερη διάχυση τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, δὲν ἀποτελεῖ καθόλου μέρος τῆς ὁμορφιάς. Τό ὕψος ὁμως (μέ τό ὁποῖο συνδέεται τό συναίσθημα τῆς συγκίνησης)⁴⁰ ἀπαιτεῖ ἓνα διαφορετικὸ μέτρο κρίσεως ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀποδέχεται ὡς θεμέλιο ἡ καλαισθησία· συνεπῶς, μιὰ καθαρὴ καλαισθητικὴ κρίση δὲν ἔχει ὡς προσδιοριστικὴ τῆς ἀρχῆς οὔτε τό θέλγητρο οὔτε τή συγκίνηση, μέ μιὰ λέξη ἓνα αἶσθημα ὡς ὑλικὸ τῆς αἰσθητικῆς κρίσης.

38. «Zieraten (Parerga)»· ἡ παρένθεση εἶναι προσθήκη τῶν Β καί Γ· Σχετικῶς μέ τίς «διακοσμῆσεις» βλ. J. G. Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, Λειψία 1792-1794, τ. 4, 759.

39. «τά πλαίσια τῶν πινάκων ἢ»: προσθήκη τῶν Β καί Γ.

40. Ἡ παρένθεση εἶναι προσθήκη τῶν Β καί Γ.

§ 15.

Ἡ καλαισθητικὴ κρίση εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς τελειότητας

Ἡ ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα μπορεῖ νὰ γνωστῆ μόνο μέσω τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ πολλαπλοῦ μέ ἕναν ὀρισμένο σκοπό, ἄρα μόνο μέσω μιᾶς ἔννοιας. Καί μόνο ἀπὸ τοῦτο φανερόνεται ἤδη ὅτι τὸ ὠραῖο, ἡ κρίση τοῦ ὁποῦοιου θεμελιώνεται σέ μιάν ἀπλῶς μορφικὴ σκοπιμότητα, δηλαδή μιὰ σκοπιμότητα χωρὶς σκοπό, εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ καλοῦ, διότι τοῦτο προϋποθέτει μιάν ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα, δηλαδή ἕναν συσχετισμὸ τοῦ ἀντικειμένου μέ ἕναν ὀρισμένο σκοπό.

Ἡ ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα εἶναι εἴτε ἡ ἐξωτερικὴ, δηλαδή ἡ χρησιμότητα, εἴτε ἡ ἐσωτερικὴ, δηλαδή ἡ τελειότητα τοῦ ἀντικειμένου. Ὅτι ἡ ἀρέσκεια γιὰ ἕνα ἀντικείμενο, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας τὸ ὀνομάζομε ὠραῖο, δέν μπορεῖ νὰ στηρίζεται στὴν παράσταση τῆς χρησιμότητάς του, φαίνεται ἐπαρκῶς στὰ δύο προηγούμενα κεφάλαια: διότι τότε δέν θά ἦταν μιὰ ἄμεση ἀρέσκεια γιὰ τὸ ἀντικείμενο, κάτι πού ἀποτελεῖ τὸν οὐσιώδη ὄρο τῆς κρίσης γιὰ τὴν ὁμορφιά. Ὅμως, μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐσωτερικὴ σκοπιμότητα, δηλαδή ἡ τελειότητα, προσεγγίζει περισσότερο τὸ κατηγορημα τῆς ὁμορφιάς καί γιὰ τοῦτο ἔχει θεωρηθεῖ ἀπὸ ἐπιφανεῖς φιλοσόφους ὡς ταυτόσημη μέ τὴν ὁμορφιά, μέ τὴν προσθήκη βεβαίως: «ἐάν τῆ σκεπτόμαστε συγκεχυμένως». ⁴¹ Σέ μιὰ κριτικὴ τῆς καλαισθησίας, εἶναι μεγίστης σπουδαιότητας νὰ ἀποφασίσουμε ἂν ἡ ὁμορφιά μπορεῖ πράγματι νὰ ἀναλυθεῖ στὴν ἔννοια τῆς τελειότητας. ⁴²

41. Ἐννοεῖται κυρίως ὁ A. Baumgarten: «Σκοπὸς τῆς Αἰσθητικῆς εἶναι ἡ τελειότητα τῆς κατ' αἴσθησιν γνώσης ὡς τέτοιας: ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἡ ὁμορφιά» (Aesthetica, § 14) ἡ ὁμορφιά ὀρίζεται ὡς «φαινομένη τελειότητα» («perfectio phaenomenon») (Metaphysica, § 662): πρβλ. Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus, §§ 13, 115, 116· ἐπίσης Chr. Wolff, Psychologia empirica, §§ 542, 543· G. F. Meier, Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften (Πρῶτες ἀρχές ὅλων τῶν ὠραίων ἐπιστημῶν, 1748-1749)· M. Mendelssohn, Briefe über die Empfindungen (Ἐπιστολές περὶ τῶν αἰσθημάτων, 1755).

42. Σχετικῶς μέ τὴν ἔννοια τῆς «Κριτικῆς» στὴν Αἰσθητικὴ, βλ. τὸ ἔργο τοῦ H. Home (Λόρδου Kames), Elements of Criticism, Ἐδιμβούργο 1762-1765 (γερμ. μετάφρ., Λιψία 1763-1766).

Γιὰ νὰ κρίνομε τὴν ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα, χρειαζόμεστε πάντοτε τὴν ἔννοια ἑνός σκοποῦ καί (ἂν πρόκειται ἡ σκοπιμότητα ἐκεῖνη νὰ μὴ εἶναι ἐξωτερικὴ [χρησιμότητα], ἀλλὰ ἐσωτερικὴ) τὴν ἔννοια ἑνός ἐσωτερικοῦ σκοποῦ, πού θά περιέχει τὸν λόγο τῆς ἐσωτερικῆς δυνατότητας τοῦ ἀντικειμένου. Ἀλλὰ, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς ἐν γένει εἶναι ἐκεῖνο, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποῦοιου μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ λόγος τῆς δυνατότητας τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, γιὰ νὰ παραστήσομε τὴν ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα σέ ἕνα πράγμα, θά πρέπει νὰ προηγεῖται ἡ ἔννοια τοῦ τί εἶδους πράγμα ὀφείλει νὰ εἶναι τοῦτο· καί ὁ συντονισμὸς τοῦ πολλαπλοῦ [τῆς ἐποπτείας] σέ ἕνα πράγμα μέ τὴν ἔννοια ἐκεῖνη (ἡ ὁποία παρέχει τὸν κανόνα τῆς συνδέσεως τοῦ πολλαπλοῦ σέ ἕνα πράγμα) εἶναι ἡ ποιοτικὴ τελειότητά του. Ἀπὸ αὐτὴν διακρίνεται ἐντελῶς ἡ ποσοτικὴ τελειότητα ὡς ἡ πληρότητα κάθε πράγματος στό εἶδος του, καί εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἔννοια μεγέθους (τῆς ὀλότητος): ἐδῶ ἔχομε σκεφθεῖ ὀρισμένως ἤδη ἐκ τῶν προτέρων τί ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ πράγμα καί ἐρωτᾶται μόνον, ἂν ἔχει ὅλα τὰ σχετικὰ ἀναγκαῖα στοιχεία. Τὸ μορφικὸ στοιχεῖο στὴν παράσταση ἑνός πράγματος, δηλαδή ὁ συντονισμὸς τοῦ πολλαπλοῦ μέ μιὰ ἐνότητα (ἀορίστως ποῖα ὀφείλει νὰ εἶναι αὐτή), δέν μᾶς ἐπιτρέπει ἀφ' ἑαυτοῦ κατὰ κανέναν τρόπο νὰ ἀναγνωρίσομε μιάν ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα: διότι, ἀφοῦ γίνεται ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν ἐνότητα τούτη ὡς σκοπό ⁴⁶ (τί ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ πράγμα), δέν ἀπομένει στό πνεῦμα τοῦ ἐποπτεύοντος τίποτε ἄλλο παρά ἡ ὑποκειμενικὴ σκοπιμότητα τῶν παραστάσεων, ἡ ὁποία δηλώνει ἀσφαλῶς μιὰ ὀρισμένη σκοπιμότητα τῆς παραστατικῆς καταστάσεως τοῦ ὑποκειμένου καί μιὰ εὐχαρίστησή του νὰ προσλαμβάνει μιὰ δεδομένη μορφὴ στὴ φαντασία του, δέν δηλώνει ὅμως τὴν τελειότητα οἰουδήποτε ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖο δέν νοεῖται ἐδῶ μέ κάποια ἔννοια ἑνός σκοποῦ. Ὅπως π.χ., ἐάν συναντήσω στό δάσος μιὰ τοποθεσία μέ πρασινάδα, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ δένδρα σχηματίζουν ἕναν κύκλο καί δέν φαντασθῶ κάποιον σκοπό—ὄτι λ.χ. ἐξυπηρετεῖ ἕναν τοπικὸ χορό—τότε μέ μόνη τὴ μορφὴ δέν παρέχεται ἡ παραμικρὴ ἔννοια τῆς τελειότητας. Τὸ νὰ παραστήσομε ὅμως μιὰ μορφικὴ ἀντικειμενικὴ σκοπιμότητα χωρὶς σκοπό, δηλαδή τὴν ἀπλή μορφὴ μιᾶς τελειότητας (χωρὶς ὀποιοδήποτε ὕλικό καί ἔννοια ἐκείνου μέ τὸ ὁποῖο ἐναρμονίζεται αὐτό, ἀκόμη καί ἂν ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιὰ τὴν Ἴδέα μιᾶς

61 σύμφωνα με ἕνα ιδεῶδες τῆς ὁμορφιάς δέν εἶναι μιά ἀπλή κρίση τῆς καλαισθησίας.

Ὁρισμός τοῦ ὠραίου πού συνάγεται ἀπό τό τρίτο αὐτό οὐσιῶδες σημεῖο

Ὁμορφιά εἶναι ἡ μορφή τῆς σκοπιμότητας ἐνός ἀντικειμένου, ἐφ' ὅσον γίνεται ἀντιληπτή χωρίς τήν παράσταση ἐνός σκοποῦ σ' αὐτό.*

62

Τέταρτο οὐσιῶδες σημεῖο
τῆς καλαισθητικῆς κρίσης, κατά τόν τρόπο⁵²
τῆς ἀρέσκειας γιά τά ἀντικείμενα

§ 18.

Τί εἶναι ὁ τρόπος μιᾶς καλαισθητικῆς κρίσης

Γιά κάθε παράσταση μπορῶ νά πῶ: εἶναι τουλάχιστον δυνατόν νά συνδέεται (ὡς γνώση) μέ ἡδονή. Γιά ὅ,τι ὀνομάζω εὐχάριστο, λέγω ὅτι μοῦ προκαλεῖ πράγματι ἡδονή. Γιά τό ὠραῖο ὅμως σκεπτόμαστε ὅτι ἔχει μιά ἀναγκαῖα σχέση μέ τήν ἀρέσκεια. Ἀλλά ἡ ἀναγκαιότητα τούτη εἶναι ἰδιότυπη: ὄχι μιά θεωρητική ἀντικειμενική ἀναγκαιότητα, ὅπου μπορεῖ νά γνωσθεῖ a priori ὅτι καθένas θά αἰσθανθεῖ τήν ἀρέσκεια αὐτή

* Θά μπορούσε νά προβάλει κανεῖς ἐναντίον τοῦ ὀρισμοῦ τούτου τήν ἀντίρρηση ὅτι ὑπάρχουν πράγματα, σ' αὐτά ὅποια βλέπομε μιά σκόπιμη μορφή, χωρίς νά ἀναγνωρίζομε σ' αὐτά ἐναν σκοπό, π.χ. τά λίθινα ἐργαλεῖα πού ἀνασύρονται συχνά ἀπό ἀρχαίους τάφους καί ἔχουν ὅπῃ σάν λαβή καί μολονότι φανερώουν στή μορφή τους μιά σκοπιμότητα, τῆς ὁποίας δέν γνωρίζει κανεῖς τόν σκοπό, δέν τά λέμε ἐν τούτοις ὠραῖα. Ὅμως, τό ὅτι θεωροῦνται ἔργα τέχνης εἶναι ἀρκετό γιά νά παραδεχθοῦμε ὅτι συσχετίζομε τή μορφή τους μέ κάποια πρόθεση καί κάποιον συγκεκριμένο σκοπό. Γιά τούτο καί δέν ὑπάρχει καμιά ἄμεση ἀρέσκεια κατά τή θεώρησή τους. Ἀντιθέτως, ἕνα ἄνθος, π.χ. μιά τουλίπα, θεωρεῖται ὠραῖο, διότι διαπιστώνεται κατά τό ἴδιμά του μιά ὀρισμένη σκοπιμότητα, ἡ ὁποία δέν συνδέεται, ὅταν τό κρίνομε, μέ κανέναν σκοπό.

52. Modalität.

γιά τό ἀντικείμενο πού ὀνόμασα ὠραῖο· οὔτε καί πρακτική, ὅπου μέσω ἐννοιῶν μιᾶς καθαρῆς ἔλλογης θέλησης, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ὡς κανόνας σέ ὄντα πού πράττουν ἐλεύθερα, ἡ ἀρέσκεια τούτη εἶναι ἡ ἀναγκαῖα συνέπεια ἐνός ἀντικειμενικοῦ νόμου καί δέν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ὅτι ὀφείλει κανεῖς ἀπολύτως (χωρίς ἄλλη πρόθεση) νά πράξει κατά ὀρισμένον τρόπο. Ἀλλά ὡς ἀναγκαιότητα πού νοεῖται σέ μιά ἀισθητική κρίση, μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ μόνο παραδειγματική, δηλαδή μιά ἀναγκαιότητα τῆς συμφωνίας ὄλων μέ μιά κρίση πού θεωρεῖται ὡς παράδειγμα ἐνός καθολικοῦ κανόνα, τόν ὁποῖο δέν μπορούμε νά ἀναφέρομε. 63 Ἀφοῦ μιά ἀισθητική κρίση δέν εἶναι ἀντικειμενική καί γνωστική κρίση, δέν μπορεῖ ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή νά συναχθεῖ ἀπό προσδιορισμένες ἐννοιες καί ἄρα δέν εἶναι ἀποδεικτική. Πολύ λιγότερο μπορεῖ νά συναχθεῖ ἀπό τήν καθολικότητα τῆς ἐμπειρίας (ἀπό μιά πλήρη ὁμοφωνία τῶν κρίσεων περί τῆς ὁμορφιάς ἐνός ὀρισμένου ἀντικειμένου). Διότι δέν εἶναι μόνο δύσκολο νά παρασχεῖ ἡ ἐμπειρία ἐπαρκή στοιχεῖα γιά τήν ὁμοφωνία αὐτή, ἀλλά καί δέν μπορεῖ νά στηριχθεῖ σέ ἐμπειρικές κρίσεις ἡ ἐννοια τῆς ἀναγκαιότητας αὐτῶν τῶν κρίσεων.

§ 19.

Ἡ ὑποκειμενική ἀναγκαιότητα πού ἀποδίδομε
στήν καλαισθητική κρίση εἶναι ὑπό ὅρους

Ἡ καλαισθητική κρίση ἀξιῶνει τή συμφωνία τοῦ καθενός· καί ὅποιος θεωρεῖ κάτι ὠραῖο, κρίνει ὅτι ὁ καθένas ὀφείλει νά δώσει τήν ἐπιδοκίμασία του στό δεδομένο ἀντικείμενο καί νά τό θεωρήσει ἐπίσης ὠραῖο. Στήν ἀισθητική κρίση λοιπόν τό δέον ἐκφράζεται, ἀκόμη καί σύμφωνα μέ ὅλα τά δεδομένα πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἀποτίμηση, μόνον ὑπό ὅρους. Ζητεῖ κανεῖς τή συμφωνία τοῦ καθενός, ἐπειδή ἔχει ἕνα λόγο γι' αὐτήν, πού εἶναι σέ ὅλους κοινός· μιά συμφωνία, στήν ὁποία θά μπορούσε νά ὑπολογίσει κανεῖς, ἂν ἦταν πάντοτε βέβαιος ὅτι ἡ δεδομένη περίπτωση εἶχε ὑπαχθεῖ ὀρθά στόν λόγο ἐκεῖνο θεωρούμενο ὡς 64 τόν κανόνα τῆς ἐπιδοκίμασίας.

§ 20.

Ὁ ὅρος τῆς ἀναγκαιότητας, τὸν ὁποῖο ἀξιῶναι μιὰ καλαισθητικὴ κρίση, εἶναι ἡ Ἰδέα μιᾶς κοινῆς αἰσθησης

Ἐάν οἱ καλαισθητικὲς κρίσεις (ὅπως οἱ γνωστικὲς κρίσεις) εἴχαν μιὰ ὀρισμένη ἀντικειμενικὴ ἀρχή, τότε ἐκεῖνος πού τις ἐκφέρει σύμφωνα μ' αὐτήν, θά εἶχε ἀξίωση ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας τῆς κρίσης του. Ἐάν ἦσαν χωρίς καμιάν ἀρχή, ὅπως οἱ κρίσεις τοῦ ἀπλοῦ γούστου τῶν αἰσθήσεων, τότε δέν θά διεννοεῖτο κανεῖς ὁποιαδήποτε ἀναγκαιότητά τους. Ἄρα πρέπει νά ἔχουν μιὰ ὑποκειμενικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία καθορίζει μόνο μέσω τοῦ συναισθηματος καί ὄχι μέσω ἔννοιῶν, ἀλλά μολαταῦτα μέ καθολικὴ ἰσχὺ, τί ἀρέσει ἢ δέν ἀρέσει. Μιὰ τέτοια ἀρχή ὅμως θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ μόνον ὡς μιὰ κοινὴ αἰσθησιολογία, ἡ ὁποία διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν κοινὸ νοῦ, πού ὀνομάζουμε ἐπίσης ἐνίοτε κοινὴ αἰσθησιολογία (*sensus communis*)· ἀφοῦ αὐτὸς κρίνει ὄχι σύμφωνα μὲ τὸ συναίσθημα, ἀλλά πάντοτε σύμφωνα μέ ἔννοιες, μολονότι συνήθως σύμφωνα μέ ἀρχές πού ἔχει παραστήσει μέ ἀσαφὴ τρόπο.

Συνεπῶς, μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει μιὰ κοινὴ αἰσθησιολογία (μέ τὴν ὁποία ὅμως δέν ἐννοοῦμε μιὰ ἐξωτερικὴ αἰσθησιολογία, ἀλλά τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ τῶν γνωστικῶν μας 65 δυνάμεων), μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεση, λέγω, μιᾶς τέτοιας κοινῆς αἰσθησιολογίας μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ἡ καλαισθητικὴ κρίση.

§ 21.

Μποροῦμε νά προϋποθέσουμε εὐλόγως μιὰ κοινὴ αἰσθησιολογία;

Οἱ γνώσεις καί οἱ κρίσεις, μαζί μέ τὴν πεποίθησι πού τις συνοδεύει, θά πρέπει νά μποροῦν νά μεταδίδονται καθολικῶς· γιατί διαφορετικὰ δέν θά τοὺς ἀπεδίδοτο συμφωνία μέ τὸ ἀντικείμενο· θά ἦσαν στό σύνολό τους ἕνα ἀπλῶς ὑποκειμενικὸ παιχνίδι τῶν παραστατικῶν δυνάμεων, ἀκριβῶς ὅπως τὸ ἀπαιτεῖ ὁ σκεπτικισμός. Ἄν πρέπει ὅμως νά μποροῦν νά μεταδίδονται οἱ γνώσεις, τότε θά πρέπει νά μπορεῖ νά μεταδίδεται καθολικῶς καί ἡ πνευματικὴ κατάσταση, δηλαδή ὁ συντονισμός τῶν γνωστικῶν

δυνάμεων γιὰ μιὰ γνώση ἐν γένει, καί μάλιστα ἐκεῖνη ἡ ἀναλογία πού ἀρμόζει σέ μιὰ παράσταση (μέ τὴν ὁποία μᾶς δίδεται ἕνα ἀντικείμενο), γιὰ νά δημιουργήσει γνώση· διότι χωρίς τὸν συντονισμό αὐτόν, ὡς ὑποκειμενικὸ ὄρο τοῦ γνωρίζειν, δέν θά μπορούσε νά πηγάξει ἡ γνώση ὡς ἀποτέλεσμα. Καί τοῦτο συμβαίνει πράγματι πάντοτε, ὅταν ἕνα δεδομένο ἀντικείμενο δραστηριοποιεῖ μέσω τῶν αἰσθήσεων τὴ φαντασία, γιὰ νά συνθέσει τὸ πολλαπλὸ [τῶν ἐντυπώσεων], καί ὅταν ἡ φαντασία δραστηριοποιεῖ τὴ 66 διάνοια γιὰ νά ἐνώσει τὸ πολλαπλὸ σέ ἔννοιες. Ἀλλὰ ὁ συντονισμός αὐτός τῶν γνωστικῶν δυνάμεων ἔχει, κατὰ τὴ διαφορὰ τῶν ἀντικειμένων πού δίδονται, μιὰ διαφορετικὴ ἀναλογία. Μολαταῦτα, θά πρέπει νά ὑπάρχει μιὰ ἀναλογία, στήν ὁποία ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ σχέση πού ζωογονεῖ (ἡ μιὰ μέσω τῆς ἄλλης) εἶναι ἡ καταλληλότερη καί γιὰ τίς δύο πνευματικὲς δυνάμεις μέ σκοπὸ τὴ γνώση (δεδομένων ἀντικειμένων) ἐν γένει· καί ὁ συντονισμός αὐτός δέν μπορεῖ νά καθορισθεῖ διαφορετικὰ παρά μέσω τοῦ συναισθηματος (ὄχι σύμφωνα μέ ἔννοιες). Ἀφοῦ ὅμως ὁ ἴδιος αὐτός ὁ συντονισμός θά πρέπει νά μπορεῖ νά μεταδίδεται καθολικῶς, ἄρα καί τὸ συναίσθημά του (σέ μιὰ δεδομένη παράσταση), ἐνῶ ἡ καθολικὴ μεταδοσιμότητα ἐνός συναισθηματος προϋποθέτει μιὰ κοινὴ αἰσθησιολογία, γιὰ τοῦτο θά πρέπει εὐλόγως νά γίνει αὐτὴ δεκτὴ· καί μάλιστα χωρίς νά πρέπει νά στηριζόμεστε σέ ψυχολογικὲς παρατηρήσεις, τὴ δεχόμεστε ὡς τὸν ἀναγκαῖο ὄρο τῆς καθολικῆς μεταδοσιμότητας τῆς γνώσης μας, πού πρέπει νά προϋποτεθεῖ σέ κάθε Λογικὴ καί σέ κάθε ἀρχὴ τῶν γνώσεων πού δέν εἶναι σκεπτικιστικὴ.

§ 22.

Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς καθολικῆς συμφωνίας, ἡ ὁποία νοεῖται σέ μιὰ καλαισθητικὴ κρίση, εἶναι μιὰ ὑποκειμενικὴ ἀναγκαιότητα πού, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσι μιᾶς κοινῆς αἰσθησιολογίας, παριστάνεται ὡς ἀντικειμενικὴ

Σέ ὅλες τίς κρίσεις, μέ τίς ὁποῖες δηλώνουμε κάτι ὡς ὠραῖο, δέν ἐπιτρέπομε σέ κανέναν νά ἔχει διαφορετικὴ γνώμη· χωρίς ἐν τούτοις νά βασίζουμε τὴν κρίση μας σέ ἔννοιες, παρά μόνο στό συναίσθημά μας, στό ὁποῖο συνεπῶς στηριζόμεστε ὄχι ὡς ἰδιω- 67

τικό ἀλλά ὡς κοινό συναίσθημα. Ἀλλά ἡ κοινή τούτη αἴσθηση δέν μπορεῖ νά θεμελιωθεῖ, γιά τόν σκοπό αὐτόν, στήν ἐμπειρία· διότι θέλει νά δικαιολογεῖ κρίσεις πού περιέχουν ἕνα δέον· δέν λέγει ὅτι ὁ καθένας θά συμφωνεῖ μέ τήν κρίση μας, ἀλλά ὅτι ὀφείλει νά συμφωνεῖ μέ αὐτήν. Συνεπῶς, ἡ κοινή αἴσθηση, ἀπό τίς κρίσεις τῆς ὁποίας ἀναφέρω ἐδῶ τήν καλαισθητική μου κρίση ὡς παράδειγμα καί γι' αὐτό τῆς ἀποδίδω παραδειγματική ἐγκυρότητα, εἶναι ἕνας ἀπλός ἰδεατός κανόνας, ὑπό τήν προϋπόθεση τοῦ ὁποίου θά μπορούσε κανεῖς εὐλόγως νά θεσπίσει ὡς κανόνα γιά τόν καθένα μιά κρίση, ἡ ὁποία συμφωνεῖ μέ αὐτόν, καί τήν ἀρέσκεια γιά ἕνα ἀντικείμενο πού ἐκφράζεται στήν κρίση ἐκείνη· διότι βέβαια ἡ ἀρχή εἶναι μόνο ὑποκειμενική, καί μολαταῦτα, ἂν γίνει δεκτὴ ὡς ὑποκειμενικῶς καθολικὴ (μιά ἀναγκαῖα Ἰδέα γιά τόν καθένα), ὅσον ἀφορᾷ στήν ὁμοφωνία διαφόρων κριτῶν, θά μπορούσε νά ἀξιῶσει καθολικὴ συμφωνία, ὅπως μιά ἀντικειμενικὴ ἀρχή· ἀρκεῖ μόνο νά εἶναι κανεῖς βέβαιος ὅτι ἔχει ὑπαγάγει ὀρθά στήν ἀρχή ἐκείνη.

Ὁ ἀπροσδιόριστος αὐτός κανόνας μᾶς κοινῆς αἴσθησης προϋποτίθεται πράγματι ἀπό μᾶς· τοῦτο ἀποδεικνύει ὁ ἰσχυρισμός μας ὅτι ἐκφέρομε καλαισθητικές κρίσεις. Ἄν ὑπάρχει πράγματι μιά τέτοια κοινή αἴσθηση ὡς συστατικὴ ἀρχὴ τῆς δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας, ἢ ἂν μιά ἀκόμη ἀνώτερη ἀρχὴ τοῦ Λόγου μᾶς ἐπιβάλλει, ἀπλῶς ὡς ρυθμιστικὴ ἀρχή, νά δημιουργοῦμε ἐντός μας 68 γιά πρώτη φορά μιά κοινή αἴσθηση γιά ὑψηλότερους σκοπούς· συνεπῶς, ἂν ἡ καλαισθησία εἶναι μιά πρωτογενὴς καί φυσικὴ ἰκανότητα ἢ ἀπλῶς ἡ Ἰδέα μᾶς τεχνητῆς ἰκανότητας πού ἀπομένει νά ἀποκτηθεῖ, ἔτσι ὥστε ἡ καλαισθητικὴ κρίση μέ τήν ἀξιῶσή της μᾶς καθολικῆς συμφωνίας νά εἶναι πράγματι ἀπλῶς μιά ἀπαίτηση τοῦ Λόγου νά δημιουργήσει μιά τέτοια ὁμοφωνία τοῦ αἰσθήματος, καί τὸ δέον, δηλαδή ἡ ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα τῆς συμπτώσεως τοῦ συναισθήματος τοῦ καθενός μέ τὸ ἰδιαίτερο συναίσθημα τῶν ἄλλων, νά μὴ σημαίνει παρά τὴ δυνατότητα τῆς ὁμοφυχίας στό σημεῖο τοῦτο, ἢ δὲ καλαισθητικὴ κρίση νά παρέχει ἀπλῶς ἕνα παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς: ὅλα τούτα δέν θέλομε καί δέν μπορούμε ἀκόμη νά τὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ, ἀλλά ὀφείλομε προσώρας μόνο νά ἀναλύσουμε τήν καλαισθητικὴ ἰκανότητα στὰ στοιχεῖα της, γιά νά τὴ συνενώσουμε τελικῶς μέ τήν Ἰδέα μᾶς κοινῆς αἴσθησης.

Ὁρισμός τοῦ ὠραίου πού συνάγεται ἀπὸ τὸ τέταρτο οὐσιῶδες σημεῖο

Ὁραῖο εἶναι, ὅ,τι γνωρίζεται χωρὶς ἔννοια ὡς ἀντικείμενο μᾶς ἀναγκαίας ἀρέσκειας.

Γενικὴ παρατήρηση ἐπὶ τοῦ πρώτου τμήματος τῆς Ἀναλυτικῆς

Ἄν συναγάγομε τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τίς ἀνωτέρω ἀναλύσεις, διαπιστώνομε ὅτι τὰ πάντα καταλήγουν στήν ἀκόλουθη ἔννοια τῆς καλαισθησίας: ὅτι εἶναι ἡ ἰκανότητα κρίσεως ἐνός ἀντικειμένου σέ σχέση μέ τήν ἐλεύθερη νομοτέλεια τῆς φαντασίας. Ἄλλά ἂν, στήν καλαισθητικὴ κρίση, πρέπει νά θεωρηθεῖ ἡ 69 φαντασία κατὰ τήν ἐλευθερίαν της, τότε, πρῶτον, δέν γίνεται δεκτὴ ὡς ἀναπλαστικὴ (ὅπως ὑπόκειται στοὺς νόμους τοῦ συνειρμού), ἀλλά ὡς παραγωγικὴ καί αὐτενεργὸς (ὡς δημιουργὸς αὐθαίρετων μορφῶν δυνατῶν ἐποπτεῖων).⁵³ καί μολονότι, κατὰ τήν πρόσληψη ἐνός δεδομένου ἀντικειμένου τῶν αἰσθήσεων, δεσμεύεται ἀπὸ μιά ὀρισμένη μορφή του καί κατὰ τοῦτο δέν διαθέτει ἐλευθερία τοῦ παιχνιδίου (ὅπως στὰ πλάσματα τῆς φαντασίας),⁵⁴ ἐν τούτοις κατανοοῦμε ὅτι τὸ ἀντικείμενο μπορεῖ νά παράσχει στὴ φαντασία μιά τέτοια ἀκριβῶς μορφή πού περιλαμβάνει μιά σύνθεση τοῦ πολλαπλοῦ, ὅπως θά τὴ σχεδίαζε ἢ ἴδια, ἂν ἀφηνόταν ἐλεύθερη, σέ συντονισμό μέ τὴ νομοτέλεια τῆς διάνοιας ἐν γένει. Ὅμως, τὸ νά εἶναι ἡ φαντασία ἐλεύθερη καί ὡστόσο ἀφ' ἑαυτῆς σύμφωνη μέ ἕναν νόμο, δηλαδή τὸ νά διαθέτει αὐτονομία, ἀποτελεῖ ἀντίφαση. Μόνον ἡ διάνοια θέτει τόν νόμο. Ὅταν ὅμως ἡ φαντασία ἀναγκάζεται νά λειτουργήσει κατὰ ἕναν ὀρισμένο νόμο, τότε τὸ προϊόν της καθορίζεται κατὰ τὴ μορφή του, ὡς πρὸς τὸ πῶς ὀφείλει νά εἶναι, μέσω ἐννοιῶν· τότε ὅμως ἡ ἀρέσκεια ἀφορᾷ, ὅπως δεῖξαμε προηγουμένως, ὄχι στό ὠραῖο, ἀλλὰ στό καλὸ (σὴν τελειότητα, πάντως σὴν μορφολογικὴ) καί ἡ κρίση δέν εἶναι μιά κρίση μέσω τῆς καλαισθησίας. Συνεπῶς, μόνο μιά νομοτέλεια

53. Γιά τὴ σπουδαία τούτη διάκριση τῶν εἰδῶν τῆς φαντασίας, βλ. ΚΚΑ, Α 97, 100-102, 120 ὑποσ., Β 152· Ἀνθρωπολογία, § 28 (Ἀκαδ. VII, 167-168).

54. Dichten· βλ. σχετικῶς σ. 161, ὑποσ. 57.

χωρίς νόμο καί μιά ὑποκειμενική συμφωνία τῆς φαντασίας μέ τή διάνοια (ὄχι ἀντικειμενική) —ἀφοῦ ἡ παράσταση ἀναφέρεται σέ μιά ὀρισμένη ἔννοια ἐνός ἀντικειμένου— θά εἶναι συμβατές μέ τήν ἐλεύθερη νομοτέλεια τῆς διάνοιας (ἡ ὁποία ὀνομάστηκε ἐπίσης σκοπιμότητα χωρίς σκοπό) καί μέ τήν ἰδιαιτερότητα μιᾶς καλαισθητικῆς κρίσης.

70 Συνήθως ἀναφέρονται ἀπό τούς κριτικούς τῆς καλαισθησίας γεωμετρικῶς κανονικά σχέδια, ἕνας κύκλος, ἕνα τετράγωνο, ἕνας κύβος κ.ο.κ. ὡς τά ἀπλοῦστερα καί πιό ἀναμφισβήτητα παραδείγματα τῆς ὁμορφιάς.⁵⁵ καί ὁμως ὀνομάζονται κανονικά ἀκριβῶς ἐπειδή δέν μπορεῖ κανεὶς νά τά παραστήσει παρά μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά θεωροῦνται ἀπλές ἀναπαραστάσεις μιᾶς ὀρισμένης ἔννοιας, ἡ ὁποία ἐπιτάσσει σ' ἐκεῖνο τό σχῆμα τόν κανόνα (κατά τόν ὁποῖον καί μόνον εἶναι δυνατό). Ἐνα ἀπό τά δύο πρέπει λοιπόν νά εἶναι ἐσφαλμένο: εἴτε ἡ κρίση ἐκεῖνη τῶν κριτικῶν, νά ἀποδίδουν ὁμορφιά στά ἀνωτέρω σχέδια, εἴτε ἡ δική μας, ἡ ὁποία θεωρεῖ τή σκοπιμότητα χωρίς ἔννοια ἀναγκαία γιά τήν ὁμορφιά.

Κανεὶς δέν θά θεωρήσει ὅτι χρειάζεται ἕνας ἄνθρωπος μέ καλαισθησία, γιά νά εὔρει περισσότερη ἀρέσκεια σέ ἕναν κύκλο ἀπό ὅση σέ ἕνα σχέδιο μέ ὀρθοσκαλισματα, ἢ σέ ἕνα τετράγωνο μέ ἴσες πλευρές καί γωνίες ἀπό ὅση σέ ἕνα στραβό, ἀνισόπλευρο, οἰοεὶ ἀκρωτηριασμένο· διότι γιά τοῦτο ἀπαιτεῖται μόνον κοινός νοῦς καί καθόλου καλαισθησία. Ὅπου γίνεται ἀντιληπτὴ μιά πρόθεση, π.χ. νά ἐκτιμήσουμε τό μέγεθος ἐνός τόπου ἢ νά κάνομε κατανοητὴ σέ μιά διαίρεση τή σχέση τῶν μερῶν μεταξύ τους καί πρὸς τό σύνολο, ἐκεῖ ἀπαιτοῦνται κανονικά σχήματα καί μάλιστα τοῦ ἀπλουστάτου εἶδους· καί ἡ ἀρέσκεια δέν στηρίζεται ἀμέσως στή θέαση τοῦ σχήματος, ἀλλά τῆς χρησιμότητάς του γιά ὁποιαδήποτε δυνατὴ πρόθεση. Ἐνα δωμάτιο, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι σχηματίζουν στραβές γωνίες, ἕνας παρόμοιος κῆπος, ἀκόμη καί κάθε παραβίαση τῆς συμμετρίας, τόσο στή μορφή τῶν ζώων (π.χ. νά εἶναι μονόφθαλμα) ὅσο καί τῶν κτιρίων ἢ τῶν λουλουδιῶν, δέν ἀρέσει, διότι τοῦτα ἀντίκεινται στόν σκοπό τους, ὄχι μόνον πρακτικῶς σέ σχέση μέ ὀρισμένη χρήση τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ἀλλά καί σέ σχέση μέ τήν ἀποτίμησή

55. Πρὸς σχετικῶς τίς ἀνάλογες ἀπόψεις τοῦ Hume σὸ δοκίμιο «Ὁ Σκεπτικὸς», D. Hume, *Δοκίμια*, Ἀθήνα, χ.χ., 183-207: 189-190.

τους ἀπό κάθε δυνατὴ ἀποψη· πράγμα πού δέν συμβαίνει στήν 71 καλαισθητικὴ κρίση, ἡ ὁποία, ὅταν εἶναι καθαρὴ, συνδέει ἀμέσως τὴν ἀρέσκεια ἢ ἀπαρέσκεια μέ τὴν ἀπλή θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου, χωρὶς νά λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴ χρήση ἢ ἕναν σκοπό.

Ἡ κανονικότητα πού ὁδηγεῖ στήν ἔννοια ἐνός ἀντικειμένου εἶναι βέβαια ὁ ἀπαραίτητος ὅρος (*conditio sine qua non*), γιά νά συλλάβομε τό ἀντικείμενο σέ μιά καί μόνη παράσταση καί νά προσδιορίσομε τό πολλαπλὸ στή μορφή του. Ὁ προσδιορισμός αὐτός ἀποτελεῖ σκοπὸ ὅσον ἀφορᾷ στή γνώση· καί σέ σχέση μ' αὐτὴν συνδέεται πάντοτε μέ ἀρέσκεια (ἡ ὁποία συνοδεύει τὴν πραγματοποίησι κάθε πρόθεσης, ἀκόμη καί ἀπλῶς προβληματικῆς). Ἀλλὰ τότε πρόκειται ἀπλῶς γιά τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς ἱκανοποιητικῆς λύσης ἐνός ζητήματος καί ὄχι γιά μιά ἐλεύθερη καί χωρὶς ὀρισμένο σκοπὸ ψυχαγωγία τῶν πνευματικῶν δυνάμεων μέ ἐκεῖνο πού ὀνομάζομε ὠραῖο καί ὅπου ὑπηρετεῖ ἡ διάνοια τὴ φαντασία καί ὄχι ἡ φαντασία τὴ διάνοια.

Σέ ἕνα πράγμα πού εἶναι δυνατό μόνον μέσω μιᾶς πρόθεσης, π.χ. ἕνα κτίριο, ἀκόμη καί ἕνα ζῶο, θά πρέπει ἡ κανονικότητα, πού συνίσταται στὴ συμμετρία, νά ἐκφράζει τὴν ἐνότητα τῆς ἐποπτείας, ἡ ὁποία συνοδεύει τὴν ἔννοια τοῦ σκοποῦ, καί ἀποτελεῖ μέρος τῆς γνώσης. Ἀλλὰ ὅπου πρόκειται ἀπλῶς νά τελεσθεῖ ἕνα ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν παραστατικῶν δυνάμεων (ὑπὸ τόν ὄρο ὁμως νά μὴν ὑφίσταται ἐδῶ ἡ διάνοια κανέναν περιορισμό), σέ δημόσιους κήπους, διακόσμηση δωματίων, καλαισθητικὰ σκευὴ κάθε εἶδους κ.ο.κ., ἀποφεύγεται κατὰ τό δυνατόν ἡ κανονικότητα πού ἐμφανίζεται ὡς καταναγκασμός· ἐδῶ ὀφείλεται ἡ ἀγγλικὴ καλαισθησία στοὺς κήπους, ἡ καλαισθησία τοῦ μπαρόκ στά ἔπιπλα πού ὠθεῖ μᾶλλον τὴν ἐλευθερία τῆς φαντασίας μέχρι νά πλησιάσει στό γκροτέσκο, καί ἀκριβῶς σέ τούτη τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ κάθε καταναγκασμὸ τῶν κανόνων φανερω- νεται ἡ εὐκαιρία, ὅπου ἡ καλαισθησία μπορεῖ νά φθάσει μέ τά 72 σχέδια τῆς φαντασίας στὴ μεγαλύτερη τελειότητά της.

Κάθε ἀκαμπτη κανονικότητα (πού προσεγγίζει τὴ μαθηματικὴ κανονικότητα) ἀντίκειται στήν καλαισθησία κατὰ τοῦτο: ὅτι δέν ἐπιτρέπει μιά μακρὰ ἐνασχόληση μέ τὴ θεώρησή της, παρά προκαλεῖ ἀνία, ἐκτός ἂν ἀποβλέπει ρητῶς στὴ γνώση ἢ σέ ἕναν ὀρισμένο πρακτικὸ σκοπὸ. Ἀντιθέτως, ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο ἡ φαντασία μπορεῖ νά παίξει, μέ τρόπο ἀνεπιτήδευτο καί σκόπιμο, μᾶς εἶναι πάντοτε καινούργιο καί δέν αἰσθανόμαστε ἀνία,

ὅταν τό κοιτάζουμε. Ὁ Marsden⁵⁶ παρατηρεῖ, στήν περιγραφή του τῆς Σουμάτρας, ὅτι οἱ ἐλεύθερες φυσικές ὁμορφίες περιβάλλουν ἐκεῖ παντοῦ τόν θεατή καί γιά τοῦτο ἀσκοῦν πιά λίγη γοητεία σ' αὐτόν· ἀντιθέτως, ὅταν συνάντησε στή μέση ἐνός δάσους μιά φυτεία μέ πιπεριές, ὅπου τά σύρματα στά ὁποῖα στηρίζεται τό φυτό αὐτό, σχηματίζουν μεταξύ τους ἀλέες σέ παράλληλες γραμμές, τοῦ φάνηκε πολύ θελκτική. Ἀπό τοῦτο συνάγει ὅτι ἡ ἄγρια καί κατά τά φαινόμενα ἀκανόνιστη ὁμορφία ἀρέσει, ὡς ἐναλλαγή, μόνο σέ ὅποιον ἔχει κορεσθεῖ νά βλέπει τήν κανονική ὁμορφία. Ὡστόσο, θά ἀρκοῦσε ἀπλῶς νά δοκιμάσει νά σταματήσει μιά μέρα στή φυτεία του μέ τίς πιπεριές, γιά νά διαπιστώσει τοῦτο: ὅταν ἡ διάνοια περιέλθει μέσω τῆς κανονικότητας στή διάθεση τῆς τάξης, τήν ὁποία χρειάζεται πάντοτε, δέν τόν διασκεδάζει πιά τό ἀντικείμενο καί ἀπεναντίας ἀσκεῖ ἕναν δυσάρεστο καταναγκασμό στή φαντασία· ἐνῶ ἀντιθέτως, ἡ πλουσιοπάροχη ἐκεῖ σέ ποικιλίες μέχρι τήν ὑπερβολή φύση, πού δέν ὑπόκειται σέ κανέναν καταναγκασμό τεχνητῶν κανόνων, μπορεῖ νά δίδει συνεχῶς τροφή στήν καλαισθησία του. — Ἀκόμη καί τό τραγούδι τῶν πουλιῶν, πού δέν μποροῦμε νά θέσουμε ὑπό κανέναν μουσικό κανόνα, μοιάζει νά περιέχει περισσότερη ἐλευθερία καί ἄρα περισσότερα στοιχεῖα γιά τήν καλαισθησία παρά τό ἴδιο τό ἀνθρώπινο τραγούδι πού γίνεται σύμφωνα μέ ὅλους τούς κανόνες τῆς μουσικῆς· διότι μέ τοῦτο, ὅταν ἐπαναλαμβάνεται συχνά καί ἐπί πολύ, κουράζεται κανείς πολύ εὐκολότερα. Ὡστόσο, πιθανόν συγχέουμε ἐδῶ τή συμπάθειά μας γιά τήν εὐθυμία ἐνός μικροῦ, ἀγαπητοῦ ζωαρίου μέ τήν ὁμορφία τοῦ τραγουδιοῦ του πού, ὅταν τό μιμεῖται ὁ ἄνθρωπος (ὅπως γίνεται κάποτε μέ τό κελάδημα τοῦ ἀηδονιοῦ), φαίνεται στό αὐτί μας ἐντελῶς ἀκαλαισθητο.

Τέλος, θά πρέπει νά διακρίνονται τά ὠραῖα ἀντικείμενα ἀπό τήν ὠραία θεά τῶν ἀντικειμένων (πού συχνά ἐξ αἰτίας τῆς ἀποστάσεως δέν διακρίνεται πιά καθαρά). Στήν τελευταία, ἡ καλαισθησία φαίνεται νά μή συνδέεται τόσο πολύ μέ ἐκεῖνο πού ἡ φαντασία προσλαμβάνει στό πεδίο αὐτό, παρά μᾶλλον μέ

56. Ὁ William Marsden (1754-1836). Ἄγγλος γλωσσολόγος καί ἐθνολόγος, συνέγραψε: *History of Sumatra*, Λονδίνο, *1811, (γερμαν. μετάφρ. Λιψία 1785). Ὁ Kant τό ἀναφέρει ἐπίσης στό ἔργο του *MH (A)* «Θεωρία τοῦ δικαίου», § 40, Ἀκαδ. VI, 304. Γιά τή Σουμάτρα, βλ. *Φυσική Γεωγραφία*, Ἀκαδ. IX, 392.

ἐκεῖνο πού τῆς δίδει ἀφορμή νά ὀνειροπολήσει⁵⁷ ἡ ἴδια, δηλαδή μέ τά γνήσια φανταστικά ὀράματα, μέ τά ὁποῖα διασκεδάζει τό πνεῦμα, ἐνῶ διεγείρεται συνεχῶς ἀπό τήν ποικιλία πού κτυπᾶ στό μάτι· ὅπως, λ.χ., ὅταν κοιτάζουμε τά μεταβαλλόμενα σχήματα μιᾶς φωτιάς στό τζάκι ἢ σέ ἕνα ρυάκι πού τρέχει, πού δέν εἶναι μέν καλλονές, καί μολαταῦτα ἔχουν τή γοητεία τους γιά τή φαντασία, διότι διασκεδάζουν τό ἐλεύθερο παιχνίδι της.

57. Dichten (ὁμοίως σ. 157). Ἡ λ. δέν σημαίνει ἐδῶ «γράφω ποίηση» (ὅπως ἀποδίδουν ἐσφαλμένως οἱ Meredith, Philonenko κ.ά.) ἀλλά «ὀνειροπολῶ, πλάθω μέ τή φαντασία μου» (πρβλ. τίς λατ. λ. fingere, fictio)· βλ. Grimm, *DW* 2, 1057-1063. Πρβλ. Baumgarten, *Aesthetica*, § 31 («*facultas fingendi*»), § 35· *ΚΚΑ*, Β 798· *Ἀνθρωπολογία*, § 71 Β (Ἀκαδ. VII, 246).- Εὔστοχα ὁ H. W. Cassirer, *A Commentary on Kant's Critique of Judgement*, Ν. Ὑόρκη 1970, 217-218.

